

BIA-P. 2.3.1/2-31

ปัจจัยสมุปบาทคืออะไร?

[ชุดลอยปทุม อันดับ ๓๑]

พุทธทาสภิกขุ

อุทิศนา

ลอยธรรมะมาลัย	ลงสู่โลกอันเบียดบีบ
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพุทธรูปประสงค์ ฯ
มันหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อยู่ยง
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกศุขสถาพร ฯ
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร	ให้เลวลุสเตร์จันาน ฯ
จะทุกข์ทนทั้งคืนวัน	พิฆาตกันบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม ฯ
บรรษัทพระพุทธรองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผองผ่องพันภัย ฯ
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งปถพี ฯ

พ.ท.

๒๕๒๓

ปฏิจสุมุบปาทคืออะไร ?

[ชุดลอยปฐม อันดับ ๓๑]

คำบรรยายของ

ท่านพุทธทาสภิกขุ

ณ ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม ไชยา

เมื่อ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๔

ศรัทธาปริจาคของ

พ.ญ. กรรณิการ์ เบ็ญจพงษ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๑,๘๐๐ เล่ม

๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๕

ฉบับที่ระลึก ๕๐ ปีสวนโมกข์

ยึดมั่นมั่นกึดแน่น

ชอบยึดมั่น ระวังมั่น จะกึดเอา

เพราะความเขลา ยึดมั่น มีตัณหา

อุปาทาน กอดรัด มัดวิญญาณ์

อยู่ดีดี ก็เป็นบ้า มาทันที

ยึดสิ่งใด สิ่งนั้น แหละมันกึด

กิน, กาม, เกียรติ สารพัด กัด หรือ ศรี

หรือแม่บุตร ภรรยา และสามี

ความชั่วดี บุญหรือบาป จงทราบกัน

แม้รสสุข ที่อร่อย อยู่กับใจ

ชั้นที่อร่อย แน่หนึ่งไป, ถ้ายึดมั่น

จะกลายเป็น ยัักษา ชั้นมาพลัน

แล้วหาหัน กึดเอา อย่าเขลาเอ๋ยฯ

พุทธทาส อินทปัญโญ

คำนำ

ของผู้บริจาค

“ปฏิจสุมุปบาทคืออะไร?”

ฉันอ่านไป ชึ่งใน ธรรมสา

พุทธธรรม คำสอน ส่องแสงมา

จึงรู้ว่า “กลไกให้พ้นทุกข์”.

ข้าพเจ้าไม่เคยไปสวนโมกข์ และไม่เคยรู้จักท่าน
อาจารย์พุทธทาสมาก่อน เมื่อประมาณ ๓ ปีมานี้ได้เห็นหนังสือชื่อ “ปฏิจสุมุปบาทคืออะไร” เกิดความอยากรู้อยากเห็นมาทันที
จึงได้อ่านดู อ่านแล้ววางไม่ลงต้องอ่านรวดเดียวจบ เพราะ
ทุก ๆ พยัญชนะช่างมีคุณค่าเสียจริง ๆ เป็นธรรมะบรรยายที่ได้
จุดแสงสว่างแห่งปัญญาให้เกิดแก่ข้าพเจ้าเป็นครั้งแรก ทำให้
เข้าใจพุทธธรรม รู้ซึ่งถึงพระคุณของพระพุทธศาสนา ได้รู้ว่า
พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไรให้แก่สัตว์โลก เข้าใจถึงความหมาย
ที่แท้จริงของ “อริยสัจ ๔” รู้จัก “ทุกข์” ได้เห็นพฤติกรรมของ
จิตที่ไม่เคยรู้เคยเห็นมาก่อนเลย ก่อให้เกิดการตื่นตัวในการ
ปฏิบัติธรรม ทำให้รู้จักช่วยตัวเอง มีชีวิตอยู่อย่างสบายขึ้น

ผลงานของท่านอาจารย์พุทธทาสมีมากมาย ล้วน
ช่วยให้มนุษย์ได้เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง "ปฏิจา-
สมุปาบทคืออะไร" เป็นธรรมะบรรยายชุดหนึ่ง ที่ชี้แนะผู้อ่าน
ให้เห็นพุทธธรรม รู้วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความตั้งม
ความสุขสูงสุดแห่งชีวิตด้วยคำพูดที่ง่ายต่อการเข้าใจ กระตุ้น
ให้ปฏิบัติตาม คุณค่าของหนังสือเล่มนี้ไม่สามารถจะมีอะไร
มาแลกเปลี่ยนได้ ข้าพเจ้าจึงได้เลือกพิมพ์เป็นอนุสรณ์ ใน
วาระครบรอบ ๕๐ ปีของสวนโมกขพลาราม เมื่อวันที่วิสาขบูชา
๒๕๒๕ นี้ เพื่อถวายท่านอาจารย์ สำหรับแจกเป็นธรรม
บรรณาการแก่ผู้สนใจ

กรรมิการ์ เบ็ญจพงษ์

๕ ธันวาคม ๒๕๒๕

อนิเมทา

การไม่มีหนี้สินคือ ชรามะ นี่เป็นธรรมบท ในสมัย
ที่โลกกำลังขาดแคลน ชรามะคือข้อดี เช่นนี้ เป็นสิ่งที่
มีคุณค่า และควรแก่การอนุโมทนา, ถึงขออนุโมทนา.

คำว่า "ชรามะ" เมื่อแปลได้ย่อ มีความหมาย มาก
มาย นานาประการ, แต่ประการที่สคัญที่สุดนี้คือ ชรามะ
คือ หน้าที่ ที่มนุษย์ จะต้อง ปฏิบัติ ให้ ถูกต้อง ตาม
ของ ธรรมชาต ทุก ชั้น ทุก ตอน แห่ง วิวัฒนาการ ของ เขา,
เพื่อ ความ มี ชีวิต อยู่ อย่าง ผาสุก นี้ โดย ส่วน ตัว และ
สังคม, หรือ ทั้ง โลก.

โลกขาดแคลนชรามะ เพราะไม่รู้จัก สิ่งที่ เรียก
ว่า ชรามะ อย่าง ถูกต้อง ดัง ที่ กล่าว แล้ว เพราะ คือ ๗
เสด ไม่ ดั่ง ใน ยุค ก่อน ซึ่ง ระส่ำ ระสาย อัน เกิด จาก การ ประทุษ
ผล ชรามะ นั้น เอง. สังคม ที่ ก่อ ตัว ขึ้น มา เมื่อ สมัย
ก่อน ซึ่ง ระส่ำ ระสาย นั้น และ ใคร จะ ได้ มา โดย วิธี ที่ คน กระ-
หัด มี ชีวิต ที่ มี เกียรติ ไม่ นับ เมื่อ ทั้ง ตัว. สมาชิก ใน สังคม
ที่ ระส่ำ ระสาย นั้น เห็น ว่า ไม่ ต้อง มี ชรามะ อะไร ที่ ให้ ให้
เสีย แล้ว; แต่ ใน นี้ มี เหตุ อัน ดี ที่ คน ใน สังคม ที่ ระส่ำ ระสาย ได้ ได้ มา โดย
การ อดทน เป็น มา แล้ว. เขา เห็น ว่า หน้าที่ ของ เขา มี อยู่
แล้ว แต่ เขา เห็น ว่า สังคม ที่ ระส่ำ ระสาย ต้อง การ ของ นัก ใน นี้.

โลกส่วนใหญ่นี้ กำลังตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ ถึง

เรื่องถัดมา โลกที่กำลับขาดแคลนธรรมะ สำหรับสัตว์สังขาร-
ภาพ; มีแต่ธรรมะ สัตว์สังขารที่ละทิ้งการปฏิบัติในสิ่ง
ที่เป็นประโยชน์ ยึดมั่นร่ำรวยอยู่ในโลกีย์ธรรม. แม้จะมีพระผู้เป็นเจ้า
อยู่รอบๆ ทั้งรอบโลกอย่าง สุนทรียธรรมกันสักเท่าไร ก็ยังไม่เต็ม
ใจด้วย สัตว์ที่เป็นเช่นนี้ยึดมั่นไว้โลกีย์ธรรม น้อมตั้งแตง
ในพลาต คือมีเงิน คณินจนาล ภัยสังคมา เพื่อเป็นค่า สัตว์สังขาร
ซึ่ง สัตว์ธรรม (ธรรมะ) สัตว์ธรรม (ธรรมะ) และกรรม (กรรม) ประพฤติ
กรรม (กรรม) ระหว่งกันขึ้น ที่มีธรรมในลุ่มโลกีย์ธรรม สัตว์สังขาร
คน (คน) และเพื่อน (เพื่อน) กันทั้งโลก แม้จะมีพระผู้เป็นเจ้า
อยู่ในธรรม โด่งดังอยู่. ผลแห่งธรรม ที่มีธรรม มีธรรม
คน ที่นำพาว่า ธรรมะมีอยู่ในโลก.

หากคน จะละคิดว่า มันเป็น สัตว์ที่ช่วยไม่ได้เสียแล้วที่
คนมีในโลกเป็นเช่นนี้. ยึดมั่นให้เป็นประโยชน์ และพลอย
เป็นคุณตามแล้ว เข้าใจอย่างอื่นที่มี กะเขาด้วย สัตว์คนหนึ่ง ก็
แล้วกัน โดยไม่ต้องละสาย โลกีย์ธรรม (ธรรม) ที่ยึดมั่นอยู่ใน
ธรรม (ธรรม) แต่เป็น (ธรรม). แต่พลอยที่มันมี ธรรมะ (ธรรม) มี
เห็น (ธรรม) สัตว์ที่มันมี (ธรรม) และเข้ (ธรรม) แยก (ธรรม) แยก (ธรรม)
มี (ธรรม); โลก (ธรรม) มี (ธรรม) สัตว์ (ธรรม) ที่มันมี (ธรรม)
โลก (ธรรม) มี (ธรรม) มี (ธรรม) สัตว์ (ธรรม) ที่มันมี (ธรรม)
ว่า (ธรรม) มัน (ธรรม); สัตว์ (ธรรม) ได้ (ธรรม) ยาม (ธรรม) พากัน (ธรรม) แยก (ธรรม) แยก (ธรรม) ชัก
รถ (ธรรม) กัน (ธรรม) ที่ (ธรรม) ทุก (ธรรม) เพื่อ (ธรรม) ทุก (ธรรม) แยก (ธรรม) แยก (ธรรม) สุนทรีย
ธรรม (ธรรม). ทุก (ธรรม) มี (ธรรม) สัตว์ (ธรรม) มี (ธรรม) แยก (ธรรม) ก็ (ธรรม) แยก (ธรรม)
ที่ (ธรรม) เป็น (ธรรม) สัตว์ (ธรรม) มี (ธรรม) สัตว์ (ธรรม).

การรู้จักกรรม คือการรู้เอาอะไรเป็นอันดีหรือชั่วอย่างถูกต้อง คน
มีผลของผลในสิ่งที่ทำ แม้ในกรรมที่ชั่วด้วยก็คิดรู้จักอยู่
กับจิตใจอย่างชัดแจ้ง. มิฉะนั้นจะมีกรรมซึ่งผิดใหม่ ย่อม
มีเป็นอันมากแห่ง กรรมผลของจิตใจ สำหรับผู้ที่มีกรรมอย่างแท้-
จริง. กรรมนั้นแก่ตัว ย่อมเกิดไม่ได้เพราะเหตุนี้. กรรมรัก
เพื่อหม่อมราชวงศ์ด้วยก็มี ได้โดยง่าย แม้ว่าจะมีความเหลือ
คำที่ สู้กว่ากัน มากมายสักเพียงไร. ผู้ประพฤติกกรรม ย่อม
รู้สักสิ่งหนึ่ง เมื่อรู้สักว่าตนได้ประพฤติกกรรม หรือเมื่อได้ทำ
หน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง. ความโกรธของใจ ใน
ข้อนี้ ทำให้รู้สักสิ่งหนึ่ง. มีผลกับกรรมซึ่งอันเป็นบาป
คือ สิวาบาป กาบหรือหมอง คือ ๓๓ ๓๓ ๓๓ ๓๓ ๓๓ ๓๓
คือ ที่เกิดเป็นทุกข์ของใจจากเหตุอันนั้น เสียแล้ว.

กรรม: ข้อนี้ที่เรารู้จักมีทั้งที่ อย่างถูกต้อง รู้จักมีทั้ง
ไปดั่งคือมีทั้ง และที่อื่นอย่างถูกต้อง, มีหน้าที่ที่ทราบ
หรือมีสิ่งอันใด ก็เปรียบด้วยสิ่งอื่น มีกรรมอันใด อย่าง
ถูกต้อง สิ่งอื่นไม่เพื่อ สันติสุข สันติสุข และ สันติภาพ
ของสันติสุข โดยสันติสุข, มีสัจจะอันทุกประการซึ่งกันแก่
ใคร แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน และพสกนิกรทั้งปวง, มีทั้ง
คนดีคนเลว หรือหนักแผ่นดิน แม้แต่หม่อมราชวงศ์, คือ
ก็เปรียบว่า ชาติ, ชาติ, ชาติ, หรือ ข้อดีตลอดชาติ ย่อมมี
แก่ผู้ประพฤติกกรรม. ข้อนี้ หม่อมราชวงศ์ว่า ๓๓ ๓๓ ๓๓ ๓๓
หรือมีบุญคุณอันใด, มีแต่ สัจจะดี มีตั้งแต่ สัจจะดี
เพราะประพฤติกกรรม มีทั้งอันนี้ ก็ดีแล้ว.

เขา มีทา หู งาม ลีลาม ทยโย สำนักรวิการพิภพ เพื่อให้
 วัฏจักรสิ่งทั้งมวล อย่าง ถูกต้องตามที่เป็นจริง เมื่อมีสิ่งใดอยู่ผิด
 อย่าง สอดคล้อง มิใช่ มีทา หู งาม ลีลาม ทยโย สำนักรวิการพิภพ
 สิ่งใด ๆ นี้ เราพบเป็นทาสของใครสัก คนใด หรือ มีสิ่งใด ในโลกนี้ที่
 เป็นกันอยู่ โดยมากในโลกนี้คือสิ่งนี้ ซึ่งกำลังขาด ขวามะ
 เขา มีตา หู งาม ลีลาม ทยโย สำนักรวิการพิภพ เราไม่ได้ ก็คือสิ่ง แต่เขาสามารถควบคุม
 ทา หู งาม ลีลาม ทยโย สิ่งสัมพันธ์ในโลก แต่ในสิ่งที่ขาดนี้
จะไม่มีเป็นพิษเป็นภัยแก่เราได้ โดยอาศัย ขวามะ นั่นเอง. ที่
 คนในโลก ทำได้เช่นนั้น โลกนี้ก็เป็นโลกที่สงบตาม ภาวอยู่
 สบาย หรือเป็นโลกของพระศรีอาริย์เมตไตรย มีนั้นมากขึ้นทุก
 วัน เพราะเป็นโลกที่ ร่ม อบอุ่น มี ด้วย ขวามะ.

ทา หู งาม ลีลาม ทยโย สำนักรวิการพิภพ มีอยู่ทั่วทั้งโลกนี้
 คือ โลกนี้โดยทั่ว ขวามะ. การชั่งตวงวัดทุกชนิดได้เดินไปตาม
 ทา หู งาม ลีลาม ทยโย สำนักรวิการพิภพ ย่อมเป็นกุศลอันใหญ่หลวง และสุขสุด ๆ. หรือให้
 การวัดการพินิจนับสิ่ง ขวามะ นั้นโดยแท้จริงแล้ว เราจะได้รู้
 ใยช่นได้ม ทามความประเสริฐดี กับแก่ผู้ที่มีจิตดีด้วยแล้ว และ
 ผู้ที่มีจิตดีมีสิ่งใดอยู่ โดยทุกแห่งทุกมุมเถิด. ท่านได้ขอ
 ไม่จาก มาขึ้นที่สิ่งใดดี เป็นอย่างอื่น.

พุทธทาส วิมลจิต

โลกขพพดาราม, เชียง

มาดูพร้อม ๆ กัน จะทำให้มองเห็นได้ชัดทีเดียวว่า เรื่อง
 ปฏิจสุมุบาทนี้ ไม่ใช่เรื่องที่ต้องกินเนื้อที่หรือเวลา ครอบ
 กั้นถึง ๓ ภพ ๓ชาติ (ตามความหมายในภาษากนธรรมา)
 เลย.

๙. ปฏิจสุมุบาท เป็นเรื่องของขณิกวาท ไม่ใช่
 สัสตวาท, ดังนั้น คำว่าเกิด คำว่าชาติ เป็นต้น ย่อม
 หมายถึงการเกิดในขณะแห่งปฏิจสุมุบาทสายหนึ่ง ๆ ในชีวิต
 ประจำวันของกนธรรมา, คือ เผลอสติเมื่อมีการกระทบทาง
 อายตนะครั้งหนึ่งตามที่กล่าวไว้ในข้อ ๑. นั่นเอง, รู้ได้
 ง่าย ๆ เช่นเกิดโลก, หรือโกรธ, หรือหลง, ครั้งหนึ่ง ๆ ก็
 มีการเกิดแห่งตัวภูษาติหนึ่ง ๆ เสร็จไปแล้ว. ถ้าใครยังรักที่จะ
 ใช้คำว่า ชาตินี้ ชาติหน้า อยู่ ก็จงถือเอา**ชาติในลักษณะ**
ขณิกะ เช่นนี้ก็ยิ่งได้, ยังจะตรงตามความตามเป็นจริง เป็น
 สันทิฏฐิโก และมีประโยชน์กว่าที่จะถือเอาการเกิดตามภาษา
 คน (คือออกจากท้องแม่ครั้งหนึ่ง) ซึ่งไม่ใช่ภาษาปฏิจสุมุ-
 บาทที่เป็นภาษาขณิกวาท, และทำให้เข้าใจเรื่องปฏิจสุมุบาท
 ไม่ได้. เราควรจะชอบ**ชาติหน้า** ที่**ใกล้ ๆ ที่คว่ำถึง** และ**จัด**
การได้ตามต้องการ ดีกว่า**ชาติหน้า**ที่**ไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน.**

๑๐. ปฏิจสุมุปบาทสำหรับพูด นั้นเป็นปรัชญา :
ไม่จำเป็น และไม่มีประโยชน์อะไรนัก. ปฏิจสุมุปบาทแท้
จริง คือการปฏิบัติ เพื่อไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้นมาได้ ด้วยการมี
สติในทวารทั้งหก เมื่อมีการกระทบทางอายตนะนั้นเอง โดย
หลักที่เรียกว่า **สำรวมอินทรีย์ในทวารทั้งหลายโดยประการ
ที่อาสวะจะไม่เกิดขึ้นได้.** ซึ่งเป็นปฏิจสุมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร
อยู่โดยสมบูรณ์, นี้แม้จะมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น แต่เป็นเรื่อง
เดียวกันแท้, ปฏิจสุมุปบาทชนิดนี้ตรัสเรียกว่า **สัมมาปฏิบัติ,**
(๑๖/๕/๒๑)

ทั้งหมดนี้ เป็นหลักทดสอบเพื่อรู้จักปฏิจสุมุปบาท
ที่แท้จริงคือปฏิบัติได้ และมีประโยชน์แก่การดับทุกข์โดยตรง:
มีความทุกข์เพราะกิเลสครั้งหนึ่ง ก็จัดเป็นปฏิจสุมุปบาท
คราวหนึ่ง หรือรอบหนึ่ง และคล้ายกับมีการเกิด ๒ หน
คือ เมื่ออายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน เกิดวิญญาณ
ขึ้นในขณะที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา นี้คือการเกิดขึ้นของ
วิญญาณ—นามรูป—อายตนะ ซึ่งก่อนหน้านั้น เหมือนกับมิได้
มี เพราะกำลังหลับอยู่, วิญญาณในขณะนั้นจึงอยู่ในลักษณะที่
พวกสัตสัททวิญญูจะขนานนามให้ ว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” ครั้น

เกิดเวทนาด้วยอำนาจของผัสสะแล้ว ก็จักเกิดกิเลสโดยตรง
คือคันหาอุปาทาน อันจะก่อให้เกิดภพ-ชาติ ซึ่งเป็นการ
เกิดอีกครั้งหนึ่ง, ซึ่งเป็นการเกิดของอัตตวาอุปาทาน เป็น
ตัวกู-ของกู อันจะเสวยทุกข์ด้วยบัญญัติอันเกิดมาจาก ชาติ-
ชรา-มรณะ-โสกะ-ปริเทวะ-ทุกขะ-โทมนัส-อุปายาส,
หรือที่เรียกรวมๆว่า บัญญัติอุปาทานกัณฑ์อันเป็นทุกข์. รวม
ความว่าในปฏิจาสมุปบาทรอบหนึ่ง จะมีการเกิด ๒ หนดังนี้
แต่ไม่จำเป็นต้องตายเข้าโลง จึงจะมีตายหรือเกิด ซึ่งเป็น
เรื่องของร่างกายในภาษาคน ไม่ใช่เรื่องปฏิจาสมุปบาทที่
พระองค์ตรัสไว้.

เรื่องปฏิจาสมุปบาทนี้ มีประโยชน์ที่ทรงมุ่งหมาย
คือจะกำจัดเสียซึ่งอัตตานุทิฐิ หรือความสำคัญว่าตัวตน
ให้ชัดเจนลงไป, ลำพังแต่จำแนกให้เห็นว่ากัณฑ์ห้าเป็นอนัตตา
อย่างนั้นอย่างนี้ มันยังไม่พอ จึงต้องแสดงให้เห็นชัดด้วย
ลักษณะการของปฏิจาสมุปบาท, ว่ากัณฑ์ทั้งหลายนี้ เพิ่ง
เกิดเมื่อมีอาการ ๑๑ อาการ ของปฏิจาสมุปบาทเกิดขึ้น
ครบถ้วน โดยหลักที่ว่า “เพราะสิ่งนี้มี, สิ่งนี้จึงมี. ฯลฯ;”
นี้ทำให้เห็นอนัตตาชัดลงไป ทั้งที่ตัวกิเลส, ตัวกรรม, และ

ตัววิบากของกรรม, หรืออีกอย่างหนึ่งก็ว่า เป็นอนัตตา^{๕๗} ที่
 ตัวเหตุ และตัวผล ตลอกไปไม่เว้นระยะ, ถ้าไม่แจ่มแจ้งใน
 อากาโรของปฏิจาสมุปบาท, เพียงแต่ได้ฟังว่าเบญจขันธ์เป็น
 อนัตตา; ก็อาจจะเกิดความหลงอย่างน่าบขัน ดังเรื่องของ
 ภิกษุรูปหนึ่งในปุณณมสูตร ชัชชนิยวัคค์ สังยุตตนิกาย ว่า
 “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ได้ยินว่าขันธ์ทั้งห้า เป็นอนัตตา,
 กรรมทั้งหลายที่อนัตตากระทำ จะมาถูกต้องอัตตาในฐานะผู้
 กระทำ.” ดังนี้, (๑๗/๑๒๖/๑๙๒). ข้อนี้เป็นกรณีเห็นอนัตตา
 ครั้งก่อนตามที่ได้ฟังว่าขันธ์เป็นอนัตตา, พอจะมองเห็นได้,
 แต่ครั้นถึงคราวที่การทำกรรมมีผล ก็กระโดดออกไปรับเอา
 ผลนั้นมาเป็นของตน สุขหรือทุกข์ก็ตาม, ทำให้เกิดอาการ
 เล่นตลกขึ้นมา. แต่ถ้ามีความแจ่มแจ้งในอากาโรของปฏิจาส-
 มุปบาทแล้ว ความหลงชนิดนี้ ก็เกิดขึ้นไม่ได้.

**ผู้เข้าใจแจ่มแจ้งในหลักของปฏิจาสมุปบาทที่เป็น
 ขณิกาวา** ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนดังที่กล่าวแล้วนั้น ก็ยัง
 สามารถที่จะมีชาติิน—ชาติิน้ำ, มีอบายคือนรกเคจรจจาน
 เปรต, อสุรกาย, มนุษย์ สวรรค์ พรหม, กระทั่งถึงพระพุทธ
 พระธรรม พระสงฆ์ ได้ในกระแสแห่งปฏิจาสมุปบาทนั่นเอง

ด้วยอำนาจการปรุงแต่งของอภิสังขารที่เป็นบุญ เป็นอบุญ และเป็นอเนญชา ดังที่ทราบกันดีอยู่แล้ว, ถ้าการปรุงแต่งนั้น สำเร็จรูปในตอนเกิดเวทนา, หรือในตอนเกิดชาติก็ตาม, ถ้ามีอาการเป็นความเดือดร้อนใจก็มีความหมายแห่งนรก, ดังที่ พระองค์ตรัสเรียกในสูตรที่ ๓ ปปาตวัคค์ สัจจสังยุตต์ว่า **นรก** **ข้อมหาปริพาหะ**. และในสูตรที่ ๒ เทวทหวัคค์ สพายตน-สังยุตต์ว่า **ฉณีสายตนิคนรก** (๑๘/๑๕๘/๒๑๔) เป็นต้น, ซึ่งเป็นนรกจริง หรือน่ากลัวยิ่งกว่านรกใต้ดินของพวกสัตสคติภูจิ และในสูตรตอนนั้นถัดไป ได้ตรัสถึงสวรรค์ ชื่อ **ฉณีสายตนิ-สวรรค์** ซึ่งเป็นสวรรค์แท้หรือสวรรค์จริงยิ่งกว่าสวรรค์บนฟ้าของพวกสัตสคติภูจินั้นเอง. ถ้าเวทนาหรือความทุกข์นั้น เต็มไปด้วยความกลัว ก็เป็นอสุรกาย, ถ้าเต็มไปด้วยความหิว คังใจจะขาด ก็คือเปรต, ใจก็คือสัตว์เดรัจฉาน, ทุกข์พอประมาณอย่างมนุษย์ก็เป็นมนุษย์, อร่อยอยู่ด้วยกามารมณ์ นานาชนิด นานาระดับ ก็คือสวรรค์ชั้นต่าง ๆ กัน, และเมื่ออิมอยู่ด้วยสุขเวทนาหรืออกุศลสุขเวทนา ในรูปฌาน และอรุ-ปฌานานาชนิด ก็คือความเป็นพรหมนานาชนิดอีกนั่นเอง, เป็นของจริงยิ่งกว่าที่กล่าวว่าจะได้จะถึงต่อเมื่อเข้าโลงแล้ว, ^๕ ทั้งนี้เพราะตีความหมายของคำว่า **โอบปาติกะ** ในพุทธศาสนา

ผิดไปนั่นเอง. ในกระแสนิโรธวารแห่งปฏิจาสมุปบาทนั้น
 เอง เราจะหาพบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงเป็น
 สันติภูมิจิโก และปัจฉัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูติ ยิ่งกว่าพระ-
 รัตนตรัยที่มีวพฺร่าเพ้อหากันแต่ปากของพวกสัสสตทิฏฐิอีก
 นั่นเอง. **ชาติิน** คือปฏิจาสมุปบาทวงปัจจุบัน, **ชาติิน**
 คือปฏิจาสมุปบาทวงถัดไป ตามลำดับๆ, แม้^{๕๓}ก็เป็นชาติิน
 ชาติินหน้าทีแท้จริง ยิ่งไปกว่าชาติของพวกสัสสตทิฏฐิทีเออการ
 เกิดจากท้องแม่และการเข้าโลงเป็นเครื่องกำหนดนับสิ่งที
 เรียกว่าชาติตามภาษาคน. หรือภาษาเด็กอมมือ, ไม่ใช่ภาษา
 ปฏิจาสมุปบาทของพระพุทธองค์เลย, แม้^{๕๔}ก็เป็นเครื่องช่วย
 ได้ทีที่สุด ในการศึกษาให้รู้จักสิ่งทีเรียกว่าปฏิจาสมุปบาทชนิด
 ทีเป็นของพระพุทธเจ้า; มิใช่ของพวกอาจารย์สัสสตทิฏฐิทีว่า
 เอเองในยุคหลังๆ แล้วก็ว่าสืบปรมปราต่อๆกันมาจน
 บัด^{๕๕}.

สิ่งทีจะช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริงทีว่า ภาษาปฏิจ-
 สมุปบาท หรือภาษาสูงสุดในทางธรรม เป็นสิ่งทีต่างจาก
 ภาษาชาวบ้านธรรมดาทียังต้องเจืออยู่ด้วยสัสสตทิฏฐินั้น มีอยู่
 มากมายหลายอย่าง ตัวอย่างเช่นสิ่งทีเรียกว่า "สัมมาทิฏฐิ":

สัมมาทิฏฐิที่ตรัสไว้ในภาษาคนสำหรับปุถุชนทั่วไปนั้น จะ
ระบุว่ามิโลกนี้โลกหน้า มีบิดามารดา มีนรกสวรรค์ มีกรรม
และคนผู้ทำกรรม รับผลกรรม ชาตินี้และชาติต่อไป
ตามโวหารคนธรรมดาสามัญเข้าใจและยึดถือ. ครั้นมาถึง

สัมมาทิฏฐิขั้นกลาง ดังที่ปรากฏอยู่ในฐานะเป็นองค์แห่ง
อัฐสังคิมรรคนั้น ไม่ทรงระบุเช่นนั้น, ระบุแต่เรื่องทุกข์กับ
ความคับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น, จะไม่ระบุ หรือยอมรับว่า
มีบุคคลผู้ทุกข์ หรือผู้ทำการดับทุกข์เลย, และก็เรียกว่า
สัมมาทิฏฐิตัวเดียวกัน. ครั้นมาถึง **สัมมาทิฏฐิขั้นสูงสุด**
หรือชั้นโลกุตตระจริงๆ ดังที่ตรัสไว้ใน สูตรที่ ๕ อาหารวัคค์
นิทานสังยุตต์นั้น กลับระบุสูงขึ้นไปอีก คือทิฏฐิที่เห็นปฏิจ-
สมุปบาทจริงแล้ว **ไม่เียงไปทางอดีตตา** (ความเห็นที่ว่า
ตัวตนมี) **และไม่เียงไปทางนัตติตา** (ว่าตัวตนไม่มี),

เพราะเห็นชัดอยู่แต่ในระหว่างกลาง คือเห็นกระแสแห่ง
ปฏิจสมุปบาทซึ่งมีอยู่ว่า “**เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะ
สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี** ;” ทั้งนี้, ทุกอย่างมิใช่ตัวตนหรือ
บุคคลในความหมายใดๆ แม้แต่จะกล่าวว่านรกสวรรค์ก็ไม่มี
หนทาง. ยิ่งกว่านั้นยังเรียกการเห็นถึงขนาดนี้ว่า **มัชฌิมา-**
ปฏิบัติ โดยแท้จริงอีกด้วย, (๑๖/๒๑/๔๓) เพราะไม่เียง

ไปทางสัสตทิกฎฐิและอุจเจททิกฎฐิ แต่ประการใดเลย. ขอให้สังเกตให้เห็นว่า **สัมมาทิฎฐิในภาษาคนนั้น** พุความีตัวตน, ส่วน**สัมมาทิฎฐิในภาษาธรรม** หรือ**ภาษาปฏิจสมุปาบทนั้น** **หาไม่มีตัวตน**, แต่ก็**เป็นสัมมาทิฎฐิในพุทธศาสนาด้วยกัน** ทั้งนั้น. **ภาษาคนสำหรับสอนศีลธรรมแก่คนทั่วไป**, **ภาษาธรรมสำหรับสอนปรมัตถธรรม แก่ผู้มีสติในดวงตาแต่เล็กน้อย** สำหรับจะเป็นอริยสาวกต่อไปเท่านั้น. พระพุทธองค์ต้องตรัสด้วย **ภาษา ๒ ภาษา** อยู่อย่างนี้เสมอ, และเรื่องปฏิจสมุปาบท^๕ เป็นเรื่องปรมัตถธรรมอันสูงสุด, ไม่ใช่เรื่องศีลธรรม, ดังนั้นจึงไม่มีตัวตนสำหรับมาท่องเที่ยวเป็นชาติ ๆ จนปฏิจสมุปาบทสายหนึ่งต้องกินเนื้อที่ หรือเวลาถึง ๓ ชาติ (ในภาษาคน) เลย.

ในที่สฤษนี้ ก็มาถึงปัญหาที่จะต้องทำการวิจารณ์การสอนหรือการอธิบายปฏิจสมุปาบทรอบหนึ่งถึง ๓ ชาติ ว่า**ทำการวิจารณ์ด้วยวัตถุประสงค์อะไร.**

การสอนปฏิจสมุปาบทรอบเดียวกันเนื้อที่ ๓ ชาติ (ตามภาษาคน) นั้น เป็นที่เข้าใจตรงกันว่า **ออกมาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์**, โดยตรงบ้าง; อย่าง

กำกวมบ้าง เพราะเท่าที่มีหลักฐานอันเป็นลายลักษณ์อักษร
ปรากฏอยู่ ไม่มีคัมภีร์ไหนเก่าเท่าคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่อธิบาย
เช่นนั้น, ดังนั้นการวิจารณ์ของข้าพเจ้าจึงมุ่งไปยัง คัมภีร์นั้น,
หรือผู้ที่เชื่อกันว่าเป็นผู้แต่งคัมภีร์นั้น, ดังที่ปรากฏอยู่ที่
หน้า ๘๕ แห่งหนังสือเล่มนี้. แต่เมื่อกล่าวให้ถูกต้องแล้ว
การวิจารณ์ ไม่ใช่วิจารณ์พระพุทธโฆษาจารย์ เพราะ
ปฏิจสุมุบาทน^๕ เป็นของพระพุทธศาสนา เป็นของพระ-
พุทธเจ้า เราต้องช่วยกันมีไว้ศึกษาหรือปฏิบัติในลักษณะที่ถูก
ต้อง, คือมีประโยชน์, และเราไม่พอใจคำอธิบายของผู้ใดที่เห็น
ว่าเขาอธิบายผิดไปจากความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้า, ดังนั้น
คำวิจารณ์ ก็มีใช้คำวิจารณ์อะไร เป็นเพียง การแสดงเหตุผล
ที่ขอให้ย้อนไปพิจารณาพระบาลีเดิม ๆ อันเกี่ยวกับปฏิจ-
สุมุบาทน^๕ กันเสียใหม่, เพื่อทุกคนจะเป็นผู้รู้ตัวเอง เห็นได้
เองว่าเป็นอย่างไร โดยไม่ต้องเชื่อข้าพเจ้า หรือเชื่อใครให้
ผิดหลักกาลามสูตร. การทำอะโรงมงายไป ตามที่ตรัสห้ามไว้
ในกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ข้อนั้น เป็นสิ่งที่ใช้ไม่ได้แน่. เราจะ
ต้องใช้สิ่งที่ตรัสเรียกว่า “ยถาภูตสัมมปปัญญา” ดังที่ตรัสไว้
ในสูตรที่ ๘ มหาวรรค, อภิสมยสังยุตต์ (๑๖/๑๔๔/๒๗๔)

* (หน้าปฏิจสุมุบาทจากพระโอษฐ์)

เป็นเครื่องมือตัดสินปัญหาเหล่านี้. สมมติว่า ถ้าข้าพเจ้าจะมุ่ง
 วิจารณ์พระพุทฺธโฆษาจารย์จริงๆ แล้ว ข้าพเจ้าก็จะวิจารณ์
 ในแง่ว่า **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**ของพระพุทฺธโฆษาจารย์นั้น
 เป็นคัมภีร์เพียงแต่เอาานิทานต่าง ๆ กับบทวิเคราะห์ศัพท์ทาง
 ปรัชญาพอกพูนให้กับคัมภีร์วิมุตติมรรค, ซึ่งอยู่ก่อนแล้ว
 เท่านั้นเอง. เรื่องมันจะไปกันใหญ่โตและเป็นการวิจารณ์
 กันจริงๆ. เดียวนี้ข้าพเจ้าต้องการแต่เพียงจะตั้งความสนใจ
 ของพวกเราที่รักพระพุทฺธเจ้ามากกว่าผู้ใด มาสนใจในคำ
 อธิบายเรื่องปฏิจอกสมุปบาท ที่พระองค์ได้ตรัสไว้อย่างมาก
 มาย นึกกันเสียใหม่, แม้มันจะยากลำบากเพียงไร ก็ล้วน
 แต่เป็นสิ่งที่ต้องอุทิศยิ่งกว่าอุทิศ เพื่อให้สิ่งที่ทรงประสงค์จะ
 ให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ได้
 จริง, ไม่ใช่ให้นอนเป็นหมันอยู่ดั่งเช่นในบัดนี้ ซึ่งดีแต่
 เพียงเอาไว้เถียงกันในลักษณะที่ไม่มีประโยชน์อะไรเกิดขึ้นมา.
 เมื่อคำอธิบายของพระพุทฺธโฆษาจารย์ไม่ประกอบด้วยเหตุผล
 ทนต่อการพิสูจน์ตามหลักแห่งพระพุทฺธวาทะในสูตรทั้งหลาย
 อันเป็นปภรณชั้นบาลีแล้ว ก็อาศัยกำลังใจจากกาลามสูตรเป็น
 ตันนั่นเอง ที่ไม้ซีกพุทฺธทาส จะจัดไม้ซุงพุทฺธโฆษาจารย์ไป

ตามสติกำลัง. แม้จะเป็นที่แย้มสรวลของผู้ใด ก็ยังมีสติ
ปราโมทย์ในการกระทำของตนเป็นอย่างยิ่ง, เพื่อว่าความถูกต้อง
จะเข้ามาสู่วงการศึกษาเรื่องปฏิจสุมุบาท อันเป็นเรื่อง
หัวใจของพุทธศาสนา กันเสียที ตั้งบาลีสงคีตยทุกัง ที่ยกมาไว้
ให้เห็นในตอนขึ้นต้นของคำชี้แจงนี้แล้ว.

(คัดจากคำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิจสุมุบาท)

ศึกษา

(๒๒)

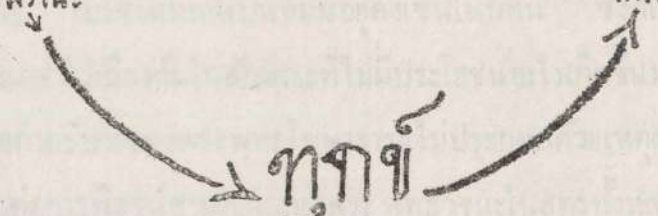
ปฏิจลสมุปบาท ๒๔.

(ปฏิจลสมุปบาท ซ้อน ปฏิจลสมุปบาท.)

[ตรีสไว้หน้าคือ ตติยปฏิจล ทศพลวรรค ล. ๑๖/๓๕/๖๘]
 (ดูอธิบายไว้หน้าวิธีใช้เลขที่ ๑๑๐)

○
 อธิษธา
 ↓
 สังขาร
 ↓
 วิญญาณ
 ↓
 นามรูป
 ↓
 ธาตุต้น
 ↓
 ผัสสะ
 ↓
 เวทนา
 ↓
 ตณฺหา
 ↓
 อุปาทาน
 ↓
 ภพ
 ↓
 ชาติ
 ↓
 ชรามรณะ

○
 นีพพาน
 ↑
 ขณฺเฑณี
 ↑
 สิมฺลี
 ↑
 วิราต
 ↑
 นินฺนิท
 ↑
 ๘ตฤตฺถยฺยทฺสึน
 ↑
 สมิท
 ↑
 สข
 ↑
 ๘สิท
 ↑
 ปุท
 ↑
 ปกัสมท
 ↑
 สิทธา

ทุกาญ์

[เพชรในน้ําทองคอก]

๑กรทพมได้ ○ ตลลวชยเคย ๑

แสงทอง ณ สวนโมกขพลาราม ไชยา

เสาร์ ๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๔

ปฏิเสธสมุปบาท คืออะไร ?*

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ในวันนี้ จะฟังมีโดยหัวข้อว่า **หลักปฏิบัติเกี่ยวกับปฏิเสธสมุปบาท** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันดีอยู่แล้ว.

คำว่า **ปฏิเสธสมุปบาท** ยังคงเป็นคำที่แปลกประหลาดหรือแปลกหูสำหรับคนส่วนมาก; แต่แล้วเราก็ไม่อาจจะเปลี่ยนไปใช้คำอื่นได้ จะต้องใช้คำนี้อยู่ต่อไป; ฉะนั้นเป็นหน้าที่ของท่านทั้งหลายที่จะต้องพยายามเข้าใจคำว่าปฏิเสธสมุปบาทนั้นให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกว่าจะเคยชินเป็นคำธรรมดา. ผู้ที่เคยบวชเรียนก็พอจะได้ยินได้ฟังคำนี้อยู่บ้าง; แต่ผู้ที่เป็น

* กัดจากธรรมโฆษณ์ฉบับโอสาเรศัพพรธรรม

ชาวบ้านเต็มทีแล้วก็จะฉงนและเป็นเหตุให้ไม่สนใจ ^{ที่}หนัก
 เลยไม่เข้าใจ **เรื่องที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา**; ดังนั้น
 จึงเห็นว่าควรจะเอามาพูดให้เป็นเรื่องที่เข้าใจกันเป็นธรรมดา
 ไปในที่สุด.

การที่ต้องเอาเรื่อง^{นี้}มาพูดก็เพราะว่า มันเป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา.

เมื่อพูดถึงหัวใจของพุทธศาสนา คนโดยมากก็นึกถึง
 เรื่องอริยสัจจ์. ^{นี้}ขอให้เข้าใจว่าปฏิจาสมุปบาท^{นี้} ก็คือ
อริยสัจจ์ที่สมบูรณ์แบบ ^{คือ}ว่าเต็มขนาด; จึงขอเรียกว่า
“อริยสัจจ์ใหญ่” ซึ่งจะได้อธิบายกันต่อไป. ในที่^{นี้}ขอให้สรุป
 ความสั้น ๆ ไว้ที่หนึ่งก่อนว่า เรื่องปฏิจาสมุปบาทเป็นเรื่อง
 อริยสัจจ์ใหญ่, เป็นหัวใจของพุทธศาสนา; ฉะนั้นต้องเอา
 มาพูดกันจนเป็นที่เข้าใจอย่างยิ่ง.

สิ่งที่ควรจะทราบไว้ต่อไป : **สิ่งที่เรียกว่าปฏิจาส-**
มุปบาท^{นี้}มันมีอยู่ในคนเราแทบจะตลอดเวลา. ^{สิ่ง}ที่
 เรียกว่าปฏิจาสมุปบาทที่ยังฟังไม่รู้ว่าจะไร่นั้นแหละ ^{มันมี}
 อยู่ในคนเรา ในตัวเรา เกือบตลอดเวลา แล้วเราก็ไม่รู้จัก;
 อย่าง^{นี้}ก็เรียกว่ามันเป็นความผิดของเรา, ไม่ใช่ความผิดของ

ธรรมะ. เราไม่สนใจเราจึงไม่รู้จักสิ่งที่มีอยู่ในตัวเราแทบว่า
ตลอดเวลา; เดียวกันจะได้พูดให้ฟัง ว่ามันมีอยู่ในคนเราแทบ
ตลอดเวลาอย่างไร.

เรื่องปฏิจาสุมุปาบทนี้เป็นเรื่องที่เขาเข้าใจแล้ว
ก็อาจจะปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ของตนได้. และเมื่อมองกันอีก
ทางหนึ่ง เราต้องถือว่าเป็นหน้าที่ที่เราจะต้องทำกันทุกคน;
และช่วยทำกันและกันให้เข้าใจเรื่องปฏิจาสุมุปาบทให้ได้.
มันเป็นหน้าที่ของคนเราที่จะต้องเข้าใจเรื่องนี้แต่ละคนๆ แล้ว
มันยังเป็นหน้าที่ที่จะต้องช่วยให้ผู้อื่นเข้าใจด้วย. **ข้อนี้เป็น**
พระพุทธรูปประสงค; และเมื่อเราทำได้ดังนี้แล้วความตรัสรู้ของ
พระพุทธรูปองค์ก็จะไม่เป็นหมัน.

ข้อนี้เป็นเช่นเดียวกับเรื่องอริยสัจ : ถ้าไม่มีผู้ใคร
เรื่องอริยสัจความตรัสรู้ของพระพุทธรูปเจ้าก็จะเป็นหมันคือไม่มี
ประโยชน์อะไร. เรื่องปฏิจาสุมุปาบทมันยิ่งไปกว่านั้น หมาย
ความเป็นเรื่องอริยสัจที่สมบูรณ์เต็มที รวมความแล้วกันว่า
เราจะต้องช่วยกันและกันให้รู้เรื่องปฏิจาสุมุปาบทกว้างขวาง
ออกไปทั่วทุกคนในหมู่พุทธบริษัท. นี่เป็นเหตุผลในขั้นต้น
อย่างย่อ ๆ ว่าทำไมเราจึงต้องพูดเรื่องปฏิจาสุมุปาบทซึ่งเป็น
เรื่องอริยสัจใหญ่.

ทีนี้ก็จะขยายความเรื่องนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไป โดยจะตั้งหัวข้อว่า **เรื่องปฏิจาสมุปบาทคืออะไร?** แล้วเพราะเหตุใดจึงต้องมีเรื่องนี้? **ปฏิจาสมุปบาทเพื่ออะไร?** และจะมีได้โดยวิธีใด?

๑. ถ้าถามว่า **ปฏิจาสมุปบาทคืออะไร?** ก็ตอบว่าปฏิจาสมุปบาทคือการแสดงให้เห็นที่ทราบว่า **ทุกข์จะเกิดขึ้นมาอย่างไร? และจะดับลงได้อย่างไรโดยละเอียด;** และแสดงให้เห็นที่ทราบว่า **การที่ทุกข์เกิดขึ้นและดับไปนั้น มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่อาศัยกันและกัน ไม่ใช่ต้องมีเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออะไรที่โหนมาช่วยทำให้ความทุกข์เกิดหรือทำให้ความทุกข์ดับ. มันเป็นเรื่องของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกันอยู่หลาย ๆ ชั้น และอาศัยกันแล้วทำให้ความทุกข์เกิดขึ้นหรือจะให้ความทุกข์ดับไปก็ตาม, คำว่า "ปฏิจุ" แปลว่าอาศัย; คำว่า "สมุปบาท" แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม; เรื่องของสิ่งที่อาศัยซึ่งกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อมนี้คือเรื่องปฏิจาสมุปบาท.**

อีกส่วนหนึ่งก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า **ไม่มีสัตว์บุคคล ตัวตน เราเขา อยู่ที่นั่น หรือว่าจะเวียนว่ายต่อไป**

มันเป็นเพียงธรรมชาติล้วน ๆ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป. ถ้า
 เข้าใจเรื่องปฏิจจสมุปบาทก็จะเข้าใจว่าไม่มีสัตว์ บุคคล
 ตัวตน เรา เขา ที่เราเรียกว่า "ตัวกู" นี้ไม่มี. เมื่อคนไม่รู้
 เรื่องนี้, ก็ปล่อยไปตามความรู้สึกนึกตามธรรมดาซึ่งมี
 อวิชชาครอบงำ แล้วมันก็รู้สึกว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน
 เรา เขา; นี่ความมุ่งหมายของเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่าง
 นี้. ใจความสำคัญก็คือว่า แสดงให้รู้ว่า ทุกข์เกิดและดับ
 อย่างไร และการเกิดและดับนั้น เป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน
 เกิดและดับ; และว่าอาการอย่างนั้นทั้งหมดนั้น ก็มีใช้สัตว์
 มิใช่บุคคล มิใช่ตัวตน เรา เขา.

ที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือว่า การที่มันอาศัยกัน
 เกิดขึ้นและดับลงนี้ มีรุนแรงแบบสายฟ้าแลบ; คือรวดเร็ว
 รุนแรงแบบสายฟ้าแลบ. ขอให้ทุกคนสังเกตดูให้ตีความ
 คตินึกของคนเราที่เกิดขึ้นมานั้น มันรวดเร็วรุนแรง. ตัวอย่าง
 เช่นความโกรธอย่างนี้ เกิดขึ้นมารวดเร็วเหมือนกับสายฟ้า
 แลบ. นี้เรียกว่าพฤติกรรมของจิตที่เกิดขึ้นรวดเร็วรุนแรงเหมือน
 สายฟ้าแลบ ที่เป็นไปเพื่อความทุกข์ในชีวิตประจำวันของ
 คนเรานั้นเอง. นั่นแหละคือเรื่องปฏิจจสมุปบาทโดยตรง;

ถ้ามองเห็น จะรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่น่าหวาดเสียว หรือเป็น
เรื่องที่น่ากลัวที่สุด; แต่ถ้าไม่มองเห็น มันก็เหมือนกับว่า
ไม่มีอะไร. นี่ถ้าถามว่า ปฏิจัสมุปบาทคืออะไร อย่างเป็น
ภาษาธรรมคาสามัญที่สุก ก็ตอบว่าเป็นเรื่อง **พุดิขของจิตที่**
เกิดขึ้นเป็นไปเพื่อทุกข์ แล้วก็รวดเร็วรุนแรงเหมือนสาย
ฟ้าแลบ แล้วก็อยู่ในชีวิตประจำวันของคนเรา. นี่แหละ
คือตัวปฏิจัสมุปบาท.

๒. ปัญหาที่สองถามว่า **เพราะเหตุใดเราจึงต้องมี**
เรื่องปฏิจัสมุปบาท?

เราต้องมีเรื่องปฏิจัสมุปบาทเพื่อการศึกษาและ
ปฏิบัติ. เดิมนั้นไม่มีใครรู้เรื่องนี้ แถมยังกำลังเป็นมิจจาทิ
กฐิ. มิจจาทิกฐิของคนทั่วไปก็เป็นเหมือนมิจจาทิกฐิ
ของภิกษุสาตถะกัฏฐบุตฺร. ภิกษุรูปนี้ ทั้งที่เป็นภิกษุก็มีกฐิ
ที่ถือและยืนยันว่า “**ตเทวิท วิญญาณํ สนฺชาตํ สํสฺรติ,**
อนนฺถิ.” ซึ่งแปลว่า “**วิญญาณนฺแทนนํ ทึแลนํไป ทํทอง-**
เทยวํไป นนํสํสํน.”* ภิกษุรูปนี้ถือว่า วิญญาณนํนี้เป็น
สัตว์ เป็นบุคคล; แล้วก็เล่นไป. แล้วก็ท่องเที่ยวไปในวิญญา-

* บาลีมหาตคฺคเหตฺตํขยฺยสฺสฺสฺสฺส ม.ม. ๑๒/๔๗๒/๔๔๐

สงสารคือการเกิดแล้วเกิดอีก; ไม่มีสิ่งอื่น. การที่ถือว่า
 วิญญานนั้นเป็นสัตว์หรือเป็นบุคคลตัวอื่นโรงสำหรับเล่นไป
 ในวัฏสงสาร เช่นนี้ก็เพราะไม่ทราบความจริงเรื่องปฏิจ-
 สมุบาท จึงได้เกิดมีทิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิขึ้นมาอย่างนี้.

ที่นี้ ภิกษุทั้งหลายพยายามที่จะให้ภิกษุรูปนี้สละทิฏฐิ
 นี้เสีย, เมื่อเธอก็ไม่สละ ก็พากันไปทูลพระพุทธรเจ้า. พระ-
 พุทธรเจ้าตรัสให้หาตัวไป แล้วก็ทรงสอบถามว่ามีทิฏฐิอย่าง
 นั้นจริงไหม? ภิกษุรูปนี้ก็ทูลว่ามีทิฏฐิอย่างนั้นจริง; ก็ว่า
 “วิญญานนี้แหละเล่นไปท่องเที่ยวไปไม่ใช่อื่น.” ที่นี้พระ-
 พุทธรเจ้าท่านก็ตรัสถามว่า อะไรเป็นวิญญานของเธอ? ภิกษุนี้
 ทูลตอบว่า “ยวายิ ภนเต วโท เวเทโย, ตตฺร ตตฺร
 กลฺยาณปาปกาณิ กมฺมานิ วิปากิ ปฏิสฺสเวเทติ” ซึ่งแปลว่า
 “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สิ่งใดที่มันพูดได้ หรือมันรู้สึกอะไรได้
 แล้วมันแสวงวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นกรรมดีและ
 กรรมชั่ว นั้นแหละคือวิญญาน.”*

นี้ก็ยังเป็นมิจฉาทิฏฐิหนักยิ่งขึ้นไปอีก : ตัววิญญาน
 คือสิ่งที่ทำให้พูดได้ ที่ทำให้รู้สึกอะไรได้ แล้วแสวงผลกรรม
 ต่อไปข้างหน้า.

* บาลีมหาตันทาสังขยสูตร. ม.น. ๑๒/๔๗๕/๔๔๒

คนธรรมดาฟังไม่ถูกว่า ทำไมการถืออย่างนั้นจึงเป็น
มิจฉาทิฏฐิ; เพราะใคร ๆ ก็เชื่อว่า วิญญาณมีอยู่ แล้ววิญญาณ
เป็นอย่างนั้น ๆ ฉะนั้นคนธรรมดาทุกคนเสียแต่อย่างนั้น
จนชิน ก็เลยไม่รู้ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ.

คำพูดเช่นนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะยืนยันว่าวิญญาณ
เป็นของเที่ยง เป็นของที่มีอยู่ในตัวเอง มิใช่เป็นเพียง
ปฏิจสุมุขบัตถนธรรม คือมิใช่เป็นเพียงผลของปฏิจสุมุข
บัตถ.

ที่แท้ วิญญาณเป็นเพียงปฏิจสุมุขบัตถนธรรม
หมายความว่า ไม่มีตัวตน เพียงแต่อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง
เกิดขึ้นสืบต่อกันไปชั่วคราว ๆ เท่านั้น. อย่างนี้เรียกว่า
เห็นว่าวิญญาณนั้นเป็นปฏิจสุมุขบัตถนธรรม, ซึ่งตามนัย
แห่งปฏิจสุมุขบัตถ แสดงให้เห็นว่าตัวตนไม่มี.

ที่นี้ ภิกษุสาติ เกวัฏฐบุตร นี้ยืนยันว่ามีตัวตน;
หรือยืนยันว่าวิญญาณนี้เป็นตัวตน คือมันแล่นไป มันท่อง
เที่ยวไปหรือว่าอยู่ที่นี้ เขาก็พูดว่า เป็นผู้พูด เป็นผู้รู้สึกอารมณ์
ต่าง ๆ แล้วเป็นผู้เสวยวิบากของกรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลเป็น
อกุศลคือว่ามีตัวตน มีตัวเรา ที่เป็นอย่างนั้น, แล้วเรียกมันว่า
วิญญาณ.

นี่เพราะเหตุว่าคนทั้งหลายมีทิฏฐิอย่างนี้กันอยู่
ทั่วไป โดยไม่รู้ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ เราจึงต้องมีเรื่องปฏิจา-
สมุปบาท ที่บอกให้รู้ความจริงว่า มันไม่มีตัวตน; วิญญาณ
นั้นมิใช่ตัวตน. ถ้าว่าวิญญาณมี มันก็เป็นเพียงปฏิจาสมุ-
ปบันธรรม คือธรรมชาติที่อาศัยกันเกิดขึ้นทยอยกันยับ
ไปเท่านั้นเอง; ไม่เป็นตัวเป็นตนอะไรที่ไหน. เพราะเหตุนี้
จึงต้องรู้เรื่องปฏิจาสมุปบาท.

๓. ที่นี้ ถ้ามารู้ **ปฏิจาสมุปบาทเพื่ออะไร?** ก็เพื่อ
พ้นจากมิจฉาทิฏฐิที่ว่าคนมีอยู่; แล้วคนไปเกิด; แล้วคน
เป็นไปตามกรรมเหล่านี้; แล้วก็เพื่อจะดับทุกข์สิ้นเชิง คือ
มีสัมมาทิฏฐิขึ้นมา. ถ้ายังหลงเรื่องวิญญาณเป็นตัวตนก็ยัง
เป็นมิจฉาทิฏฐิ มันก็มีความทุกข์และดับทุกข์ไม่ได้; ฉะนั้น
จึงจะต้องรู้เรื่องวิญญาณที่แท้จริงว่าเป็นอะไร; คือเป็นปฏิจา-
สมุปบันธรรมเกิดขึ้นโดยนัยแห่งปฏิจาสมุปบาท อย่างนี้มัน
จะดับทุกข์ได้, และจะดับทุกข์ได้สิ้นเชิง โดยที่มีสัมมาทิฏฐิ
เข้าใจอย่างถูกต้อง. ข้อนี้มีหลักบาลีสั้น ๆ ว่า **ปฏิจาสมุปบันนินิ**
วิญญาณิ .... วิญญาณเป็นปฏิจาสมุปบันธรรม; คือสิ่งที่
อาศัยกันและกันเกิดขึ้น; **อณฺเฏตฺร ปจฺจยา นตฺถิ วิญญาณสฺส**

สมถโว....ถ้าปราศจากซึ่งปัจจัยเหล่านั้นแล้ว การเกิดขึ้น
แห่งวิญญานมิได้*

ข้อนี้แสดงว่าถ้าวิญญานมีตัวตนจริง, มันก็ควรมี
ได้โดยตัวมันเอง โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยอะไร; เดี๋ยวนี้ตัวมัน
เองมิได้มี; มีแต่ปัจจัยที่ปรุงแต่งกันขึ้น แต่มันประณีตกลับ
ถึงกับทำให้รู้สึกนึกได้ ให้นำรูปนั้นทำอะไรได้ พูดยาได้
อะไรได้ต่าง ๆ ก็เลยเข้าใจผิดไปในตัวมันเองว่ามีอะไรอันหนึ่ง
เป็นตัวเป็นตนอยู่ในนามรูปนี้ ซึ่งในที่นี้เรียกกันว่า วิญญาน.
เรื่องปฏิจสมุปบาทนั้นก็เพื่อประโยชน์อันนี้เอง ให้ละมิจฉา-
ทิฏฐิเสีย แล้วจะได้ดับความทุกข์สิ้นเชิงได้.

๔. ที่ปัญหาต่อไปก็มีว่า จะดับทุกข์ ได้โดยวิธีใด ?
ทำอย่างไร ?

คำตอบก็เหมือนกับที่แล้วๆ มาในหลักทั่วๆ ไปว่า
จะมีได้โดยการปฏิบัติที่ถูกต้อง คือการมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง
หรือการเป็นอยู่ที่ชอบ. การเป็นอยู่ที่ชอบนั้นก็คือ การเป็น
อยู่ที่สามารถทำลายอวิชชาเสียได้ด้วยวิชชา คือการเป็นอยู่ที่
ทำลายความโง่เสียได้ด้วยความรู้. หรือถ้าจะสรุปความอีก
ทีหนึ่งก็เป็นการสรุปว่า คือการมีสติอยู่ตลอดเวลา; และ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีสติเมื่อมีอารมณ์มากระทบ. นี้ขอให้เข้าใจ

* บาลีมหาตคฺหาสังขยสูตร ม.ม. ๑๒/๔๗๕/๔๔๒

คำว่า “**เป็นอยู่โดยชอบ**” นั้นเป็นอยู่อย่าง^๕ ก็เป็นอยู่โดยมี
สติสมบูรณ์อยู่ตลอดเวลา และโดยเฉพาะเมื่อมีอารมณ์กระทบ.
เมื่อเป็นอยู่อย่าง^๕ ความโง่เกิดไม่ได้ อวิชชาเกิดไม่ได้ สามารถ
ขจัดอวิชชาออกไปเสียได้ มันเหลืออยู่แต่วิชชา หรือความรู้^๕
นั่นแหละคือความเป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่ชนิดที่ความทุกข์เกิด
ไม่ได้. โดยหลักใหญ่ๆ เรื่องปฏิจาสมุปบาทมันมีอยู่อย่าง^๕ :—

๑. เมื่อถามว่าปฏิจาสมุปบาทคืออะไร? ก็คือการ
แสดงให้รู้เรื่องความทุกข์ที่เกิดขึ้นในรูปสายฟ้าแลบในจิตใจ
ของคนเป็นประจำวัน.

๒. เพราะเหตุใดเราจึงต้องรู้เรื่อง^๕? ก็เพราะว่า
คนมันกำลังโง่ไม่รู้เรื่อง^๕.

๓. รู้เพื่อประโยชน์อะไร? เพื่อให้รู้ถูกต้องและให้
ดับทุกข์เสียได้.

๔. จะดับทุกข์ได้โดยวิธีใด? ก็โดยวิธีที่ปฏิบัติให้
ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของปฏิจาสมุปบาท คืออย่าให้กระแส
ปฏิจาสมุปบาทมันเกิดขึ้นมาได้ เพราะว่ามัสติรู้สีกตัวอยู่
ตลอดเวลา. เรื่องมันสัมพันธ์กันอยู่อย่าง^๕. รวมกันก็เรียก
ว่า “**ปฏิจาสมุปบาท**”.

สอนผิคนปฏิบัติไม่ได้.

ที่มันยังมีปัญหาที่ร้ายแรงหรือยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ปัญหาที่ว่า เรื่อง **ปฏิจจสมุปบาท** กำลังสอนกันอยู่อย่าง **ที่เรียกว่าไม่ตรงหรือไม่ถูกต้องตามพระบาลีเดิม** ; หมายถึง บาลีพระพุทธภาษิตที่มีอยู่ในสุตตันตปิฎกหลายที่เป็นของเดิม. ของเดิมในบาลีมีไว้อย่างหนึ่งมีอยู่อย่างหนึ่ง, และเดี๋ยวนี้มาสอนกันไปเสียอีกอย่างหนึ่ง. ความผิดแปลกกันในข้อนี้ก็คือว่า ในพระบาลีเดิมพูดเรื่องปฏิจจสมุปบาทไว้ในลักษณะที่มันติดต่อกันเป็นสายไปเลย : ในรอบหนึ่งมีอยู่ ๑๑ อากาโร อย่างนี้มันติดต่อกันเป็นสายไปเลย. เดี๋ยวนี้มาสอนกันว่าใน ๑๑ อากาโร รอบหนึ่งนี้จะกินเวลาขึ้นออกไปตั้ง ๓ ชาติ ; คือ ชาติในอดีตด้วย ชาติในปัจจุบันด้วย. ชาติในอนาคตด้วย ไปสอนกันเสียอย่างนี้ **จนปฏิบัติอะไรไม่ได้.**

ตามหลักพระบาลีเดิมนั้นมันติดต่อกันไปหมดทั้ง ๑๑ อากาโร ในสายเดียวที่คนเรามีเรื่องที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นในใจ ครั้งหนึ่ง ; เพราะฉะนั้นไม่ต้องกินเวลาตั้งสามชาติ : กินเวลาไม่ถึงชาติ, กินเวลาไม่ถึงปี, กินเวลาไม่ถึงเดือน, กินเวลาไม่ถึงวัน ; หมายความว่าบางทีเพียงชั่วกระพริบตาเดียว

เท่านั้น ปฏิจสมุปบาทเต็มรอบเป็นเรื่อง ๆ หนึ่งมีความทุกข์
เสร็จแล้ว. นี่คือการสอนที่ผิดจากพระบาลีเต็ม แล้วเรื่อง
ปฏิจสมุปบาทก็กลายเป็นเรื่องที่ไม่มีประโยชน์อะไรเลย นอก
จากไว้เถียงกันเล่น. **ถ้าสอนอย่างถูกต้องตามพระบาลี**
เต็ม ก็จะมีประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะตรงกับปัญหาเฉพาะหน้า
ที่มีอยู่เป็นประจำวัน, ฉะนั้น ขอให้ตั้งใจฟังต่อไป.

การที่จะเข้าใจได้ทันทีแรกก็จะต้องรู้เรื่องจำนวนปฏิจ-
สมุปบาทธรรม ๑๑ อาการนั้นแหละเสียก่อน. ๑๑ นั้น
ก็คือ :—

๑. **อวิชชาปจฺจยา สงฺขารา** : เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย จึงเกิดสังขาร ;
๒. **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ** : เพราะสังขารเป็น
ปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ ;
๓. **วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ** : เพราะวิญญาณเป็น
ปัจจัย จึงเกิดนามรูป ;
๔. **นามรูปปจฺจยา สพฺยตณิ** : เพราะนามรูปเป็น
ปัจจัย จึงเกิดอายตนะหก ;
๕. **สพฺยตณปจฺจยา ผสฺสโส** : เพราะอายตนะหก
เป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ ;

๖. **ผลสุบัจจยา เวทนา** : เพราะผัสสะเป็นบัจจย จึงเกิดเวทนา;

๗. **เวทนาปัจจยา ตณฺหา** : เพราะเวทนาเป็น บัจจย จึงเกิดตณฺหา;

๘. **ตณฺหาปัจจยา อุปาทาน** : เพราะตณฺหาเป็น บัจจย จึงเกิดอุปาทาน;

๙. **อุปาทานปัจจยา ภโว** : เพราะอุปาทานเป็น บัจจย จึงเกิดภพ;

๑๐. **ภวปัจจยา ชาติ** : เพราะภพเป็นบัจจย จึง เกิดชาติ;

๑๑. **ชาติปัจจยา ขรามรณ** **โสภปริเทวทุกขโทม-
นสุสุปายาสา** : เพราะชาติเป็นบัจจยจึงมีชรา มีมรณะ โสกะ
ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ซึ่งเป็นความทุกข์ท้งนั้น
เกิดขึ้น. นับดูได้ตั้ง ๑๑ ตอน หรือ ๑๑ อากาโร อาศัยกัน.

เมื่อมีการอาศัยกันถึง ๑๑ ตอน มันจึงเป็นปฏิจ-
สมุปบาทรอบหนึ่งหรือสายหนึ่ง. ใน ๑๑ ตอนนี้ที่แสดงไว้ใน
พระบาลีจะเห็นได้ว่า **คิดต่อกันไปไม่มีอะไรมาดับ** : ไม่จำเป็น
ต้องเอา ๒ ตอนแรกไปไว้ชาติในอดีต; แล้วเอา ๘ ตอน

ตรงกลางมาไว้ในชาติปัจจุบัน ; แล้วอีกตอนหนึ่งไปไว้ใน
ชาติหน้า ; แล้วรอบหนึ่งสายหนึ่งกินเวลา ๓ ชาติ. อย่างนี้
มันจะทำอะไรกันได้ จะควบคุมมันได้อย่างไร จะปฏิบัติกับ
ทุกข์ได้อย่างไร เพราะมันแยกกันอยู่ : เหตุอยู่ชาติหนึ่ง,
ผลอยู่ชาติหนึ่ง, แล้วจะควบคุมมันได้อย่างไร. ฉะนั้นเดี๋ยวนี้
เราไม่ได้รับประโยชน์จากปฏิจาสุมุปบาท หรือความรู้เรื่อง
ปฏิจาสุมุปบาทเลย เพราะเราเข้าใจผิด สอนกันผิด ให้มัน
ครอบงำกันอยู่ถึง ๓ ชาติ แล้วมีปฏิจาสุมุปบาทเพียงรอบเดียว
วงเดียวเท่านั้น.

ถ้าสังเกตดูในพระบาลี จะเห็นว่าไม่ใช่อย่างนั้น
ไม่ต้องรอถึง ๓ ชาติจึงจะมีปฏิจาสุมุปบาทครบรอบ : ใน
อดีตใจเดียวเท่านั้นมีปฏิจาสุมุปบาทครบได้ทั้งรอบ ; หรือจะ
สองอดีตใจ สามอดีตใจก็ได้ แล้วแต่กรณี. แต่ว่าแม้แต่
อดีตใจเดียวมันก็เป็นได้ครบทั้งรอบไม่ต้องรอเป็นชาติ ๆ แล้ว
ถึง ๓ ชาติ.

กระแสปฏิจาสุมุปบาทเกิด ตัวอย่างที่ ๑.

ทีนี้จะยกตัวอย่างให้ฟังในการเป็นอยู่ทุกวัน ๆ ของ
คนเรามีปฏิจาสุมุปบาทอย่างไร : เด็กเล็ก ๆ คนหนึ่งร้องไห้

จำขันธ์มาเพราะตักฺกาทกตแตก. นี้ก็ลองกำหนดไว้ให้ตีเดียวจะอธิบายให้ฟังว่าเป็นปฏิจาสมุปบาทอย่างไร. มีตึกเล็ก ๆ คนหนึ่งร้องจำขันธ์มาเพราะตักฺกาทกตแตก : พอเขาเห็นตักฺกาทกตแตก^๕นี้เรียกว่า ตา กับรูปกระทบกันเกิดจักขุวิญญาณ^๕ขึ้นมา^๕รู้ว่าตักฺกาทกตแตก.

ตามธรรมชาติเด็กคน^๕นี้ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาเพราะว่าเขาไม่เคยรู้ธรรมะอะไรเลย ; เมื่อตักฺกาทกตแตก^๕นั้นใจของเขาประกอบอยู่ด้วยอวิชชา ;

อวิชชาจึงปรุงแต่งให้เกิดสังขารคือ **อำนาจ** ชนิดหนึ่งที่จะให้เกิดความคิดความนึกอันหนึ่ง ที่จะเป็นวิญญาณ ;

สิ่งที่เรียกว่าวิญญาณก็คือเห็นตักฺกาทกตแตก แล้วรู้ว่าตักฺกาทกตแตก อัน^๕นี้เป็นวิญญาณทางตา เพราะอาศัยตาเห็นตักฺกาทกตแตก. แล้วมีอวิชชาอยู่ในขณะนั้นคือไม่มีสติ เพราะ^๕ว่าไม่มีความรู้เรื่องธรรมะเลย จึงเรียกว่า **ไม่มีสติ และมีอวิชชาอยู่** ; ฉะนั้นจึงเกิดอำนาจปรุงแต่ง **วิญญาณที่จะเห็นรูป^๕ไป** ในทางที่จะเป็นทุกข์. ความประจวบของตากับรูปคือตักฺกาทาแล้วกับวิญญาณที่^๕รู^๕นี้รวมกันเรียกว่าผัสสะ.

เดี๋ยวนี้ผัสสะทางตาได้เกิดขึ้นแก่เด็กคนนั้น; แล้วจาก
ผัสสะอันนี้ ถ้าจะพูดให้ละเอียดก็ว่าให้เกิด นามรูปคือร่างกาย
และใจของเด็กคนนั้นขึ้นมา ชนิดที่พร้อมสำหรับที่จะเป็นทุกข์

นี่ขอให้รู้ว่าตาม ธรรมดาร่างกายจิตใจของเราไม่อยู่
ในลักษณะที่จะเป็นทุกข์. จะต้องมียุติวิชา หรือมีอะไรมาปรุง
แต่งให้มันเปลี่ยนมาอยู่ในลักษณะที่มันอาจจะเป็นทุกข์, ตั้ง
นั้นจึงเรียกว่า นามรูปก็เพิ่งเกิดเดี๋ยวนี้ เฉพาะกรณีนี้; หมาย
ความว่ามันปรุงแต่งวิญญานด้วยวิชานขึ้นมาแล้ว วิญญาน
นี้ก็ช่วยทำให้ร่างกายกับจิตใจนี้เปลี่ยนสภาพลุกขึ้นมาสำหรับ
ทำหน้าที่ พร้อมจะเป็นทุกข์.

และในนามรูปชนิดนี้ ขณะนี้จะเกิดมีอายตนะอัน
พร้อมที่จะเป็นทุกข์, คือไม่หลับอยู่ตามปกติ; แล้วมันจะ
มีผัสสะที่สมบูรณ์ที่พร้อมที่จะเป็นทุกข์ เฉพาะในกรณีนี้;
แล้วมันก็มีเวทนา คือความรู้สึกเป็นทุกข์; แล้วเวทนาที่
เป็นความทุกข์นี้ทำให้เกิดตัณหา คือความอยากไปตามอำนาจ
ของความทุกข์นั้น; อุปาทานยึดมั่นเป็นความทุกข์ของกู;
มันก็เกิด "กู" ขึ้นมาเรียกว่าภพ; แล้วเบิกบานเต็มทีเรียก

ว่าชาติ; แล้วมีความทุกข์ในเรื่องตูกตาตกแตก^๕คือร้องไห้;
นั่นก็คือ **สิ่งที่เรียกว่าอุปายาส** แปลว่าความเหี่ยวแห้งใจ
อย่างยิ่ง.

ทั้งเรื่องชาติ^๕นั้นมีความหมายกว้าง คือรวมชรา
มรณะอะไรไว้เสร็จ. ถ้าไม่มีวิชชา^๕ก็จะไม่ถือว่าตูกตาแตก
หรือตูกตาตาย หรืออะไรทำนองนั้น; แล้วก็จะไม่มีทุกข์
แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเลย. เตียน^๕ทุกข์มันเกิดเต็มที
เพราะว่ามันเกิดอุปาทานว่าตัวกู, ตูกตาของกู, แล้วตูกตาก็ก
แตกแล้ว, แล้วก็ทำอะไรไม่ถูกเพราะมีวิชา; ทั้งนั้นจึง
ร้องไห้. การร้องไห้คืออาการของความทุกข์^๕ชั้นสูงสุดเต็มที
ถึงที่สุดของปฏิจาสมุปบาท.

ตรงนั้นคนโดยมากฟังไม่เข้าใจในข้อลับของข้อที่ว่า
ภาษาธรรมหรือภาษาปฏิจาสมุปบาท^๕นั้นเขาไม่ได้ถือว่าคน
ได้เกิดอยู่แล้วตลอดเวลา; หรือว่านามรูปได้เกิดอยู่แล้ว
หรืออายตนะได้เกิดอยู่แล้ว; ถือว่าเท่ากับยังไม่ได้เกิด
เพราะมันยังไม่ได้ทำอะไรตามหน้าที่. ต่อเมื่อมีธรรมชาติ
อันใดอันหนึ่งมาปรุงแต่งให้มันทำหน้าที่ เมื่อนั้นจึงจะเรียกว่า
เกิด: เช่นลูกตาของเรา, เราก็ถือว่ามันอยู่แล้วหรือเกิดอยู่แล้ว;

แต่ตามทางธรรมะถือว่ายังมีได้เกิด จนกว่าเมื่อใดที่มันจะ
เห็นรูป ทำหน้าที่เห็นรูป จึงจะเรียกว่ามีตาเกิดขึ้นมา; แล้ว
รูปก็เกิดขึ้นมา; แล้ววิญญาณทางตานนั้นก็เกิดขึ้นมา ๓ อย่าง
นี้; ช่วยกันทำให้สิ่งที่เรียกว่าผัสสะเกิดขึ้นมา; แล้วผัสสะ
นี้ทำให้เกิดเวทนา ตัณหา เรื่อยไปจนตลอดสาย.

ทีนี้ถ้าว่าต่อมาเด็กคนนั้นเอาเรื่องตุ๊กตาแตกมานอน
คิด แล้วนอนร้องไห้อยู่อีก; นี้นั่นกลายเป็นเรื่องทางมโน
วิญญาณ ไม่ใช่ทางจักขุวิญญาณแล้ว; คือเขาคิดนึกขึ้นมาถึง
ตุ๊กตาที่แตกก็เป็นเรื่องความคิดที่เป็นธัมมารมณฺ์; แล้ว
ธัมมารมณฺ์กับใจสัมผัสกันทำให้เกิดมโนวิญญาณ รู้สึกถึง
เรื่องตุ๊กตาแตก. นี้นั่นสร้างนามรูปคือ กายกับใจใน
ขณะนั้น ให้เปลี่ยนไปเป็น นามรูปที่จะเป็นทังขของ
อายตนะที่จะเป็นทุกข์; อายตนะนั้นก็จะสร้างให้เกิดผัสสะ
ชนิดที่เป็นที่ตั้งของความทุกข์; เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน
จนเป็นทุกข์ จนนอนร้องไห้อยู่อีกครั้งหนึ่ง ทั้งที่ตุ๊กตามัน
แตกมาตั้งหลายวันแล้วหรือหลายอาทิตย์แล้วก็ได้. ความคิด
ที่ปรุงแต่งทยอยกันอย่างนี้เรียกว่าปฏิจสุมุปาบาทมีอยู่ในคน
เราเป็นประจำวัน.

กระแสนิจจสมุปบาทเกิด ตัวอย่างที่ ๒.

ยกตัวอย่างอีกว่านักเรียนคนหนึ่งสอบไล่ตก นอนร้องไห้อยู่ หรือสมมุติว่าเป็นลม. เด็กคนนั้นไปเห็นประกาศที่ปักอยู่ว่า ในบัญชีนี้มีชื่อของตัวแสดงว่าตก สอบไล่ตก, หรือไม่มีชื่อของตัวก็แสดงว่าสอบไล่ตก. เขาเห็นประกาศนั้นด้วยตา; ประกาศนั้นมันมีความหมาย; มันไม่ใช่รูปเฉยๆ; มันเป็นรูปที่มีความหมายที่บอกให้เขารู้อาไร. สำหรับเขา นั้น เมื่อเห็นประกาศด้วยตา มันเกิดจักขุวิญญาณชนิดที่จะทำให้นามรูป คือร่างกายจิตใจตามปกติของเขา เปลี่ยนไปเป็นลักษณะอย่างอื่น คือลักษณะที่จะให้เกิดอายตนะ แล้วผัสสะที่จะเป็นทุกข์. อายตนะที่มีอยู่ตามปกตินั้นไม่เป็นทุกข์ พอถูกปรุงแต่งอย่างนี้ อายตนะนั้นมันจะต้องเป็นทุกข์ คือจะช่วยไปในทางที่เกิดความทุกข์ คือมีผัสสะ เวทนา เรื่อยไปจนถึงตัณหาอุปาทาน : เป็นตัวกู สอบไล่ตกแล้วเป็นลมล้มพับลงไปในช่วงที่ตาเห็น ประกาศนั้นอีกใจหนึ่งเท่านั้นก็เป็นลมล้มลงไปแล้ว. อย่างนี้เรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาทได้ทำงานไปแล้วตลอดสายทั้ง ๑๑ อากาโร**. เขามีตัวกูที่สอบไล่ตก เป็นทุกข์อย่างยิ่ง เป็นโทมนัสอย่างยิ่ง เป็นอุปายาสอย่างยิ่ง.

ต่อมาหลายชั่วโมงหรืออีกสองสามวันเขามานึกถึง
 เรื่องนกยางเป็นลมอีก. อย่างนั้นมันก็มีอาการอย่างเดียวกัน คือ
 เป็นปฏิกิจสมุปปาทอย่างเดียวกัน แต่ครั้งนี้อาศัยทางมโน
 ทวาร หรือมโนวิญญาณ : มีวิญญาณอย่างนั้นเกิดแล้วก็สร้าง
 นามรูปที่จะเป็นทุกข์ สร้างอายตนะที่จะเป็นทุกข์ สร้าง
 ผัสสะ เวทนาที่จะเป็นทุกข์ แล้วก็มีตัณหา มีอุปาทาน ; ปรุง
 เพื่อเป็นทุกข์ ไปตามลำดับแล้วก็ไปรุนแรงถึงขั้นสุดเมื่อเป็น
 “ชาติ” ; เป็น “ตัวกูสอปลัดถ” อีกทีหนึ่ง.

กระแสปฏิกิจสมุปปาทเกิดตัวอย่างที่ ๓.

ยกตัวอย่างอีกว่า นางสาวคนหนึ่งเห็นแฟนของ
 ตัวไปควงอยู่กับผู้หญิงคนอื่น : นี้ขอภัยพูดคำสอโลกหยาบ
 ภายอย่างนั้นบ้าง เพราะว่าเขาพูดกันอย่างนั้น ; มันก็มีหัวอก
 หัวใจร้อนเหมือนกับนรกเข้าไปอยู่ในนั้นสัก ๑๐ ชม. ในหัวใจ
 ของนางสาวคนนั้นมันร้อนเหมือนกับมีนรกเข้าไปอยู่สัก ๑๐
 ชม ภายใน **ชั่วคใจเดียว** หรือ **ครึ่งคใจ** เท่านั้น หลังจาก
 ที่เห็นแฟนของเขาไปควงกันอยู่กับผู้หญิงคนอื่น.

นี่หมายความว่าตาของแคะกระทบกับรูปนั้น, รูป
 ของแฟนที่ควงอยู่กับผู้หญิงคนอื่นนั้น, ฉะนั้นมันก็สร้าง

วิญญาณ คือจักขุวิญญาณขึ้นมาในทันทีทันใดนั้น. ก่อน
 หน้านั้นไม่มีวิญญาณชนิดนี้; มีแต่วิญญาณที่ไม่ทำหน้าที่อะไร;
 หรือเรียกว่าไม่ได้มี. ที่นี้วิญญาณชนิดนี้ กับรูป กับทานรวม
 กันเป็นผัสสะ เมื่อตะกนผัสสะไม่ได้มี เดียวนี้มี : มีผัสสะ
 คือการกระทบกันระหว่างตา กับรูป เกิดจักขุวิญญาณ.

ผัสสะเกิดขึ้นแล้ว แล้วก็ทำให้มีเวทนา ตัดหาเรื่อย.
 ไป หรือว่าจะเอาละเอียดกระทั่งว่าพอวิญญาณเกิดขึ้นแล้ว ก็
 เปลี่ยนร่างกายและใจไปเป็นคนละชนิดเลย; แล้วก็สร้าง
 อายตนะทานั้นแหละ ให้มันพร้อมที่จะเป็นทุกข์ แล้วมันก็มี
 ผัสสะมีอะไรที่เป็นเวทนาเป็นตัดหา เป็นทุกข์ได้ นี้พูด
 ให้มันละเอียด : มีเวทนาที่เป็นทุกข์ ก็มีตัดหาตาเรน แล้ว
 ก็มีอุปาทานว่า กู! กู! กูแย้แล้ว กูตายแล้ว กูอะไรอย่างนี้.
 มันเป็นชาติ มันเป็นตัวกูที่เป็นทุกข์; ตัวกูชนิดที่เป็นทุกข์
 ได้เป็นชาติเกิดขึ้นมา มันก็ต้องเป็นทุกข์. หรือว่าเพียงเป็น
 ตัวกูเท่านั้นก็ยึดถือชาตินี้ให้เป็นความทุกข์; เป็นความสูญ-
 เสียของกู แล้วก็มีทุกข์ มีโทมนัส มีอุปายาส. อย่างนี้คือ
 ปฏิจัสสมุปบาทที่เต็มรูป เต็มสายทั้ง ๑๑ อาการอยู่ที่หัวใจ
 ของหญิงคนนั้น. นี้เรียกว่าปฏิจัสสมุปบาทสายนี้รอบนี้ได้
 เกิดขึ้นทางตา.

ที่^๕นี้สมมติว่านางสาวคน^๕นี้ถูกเพื่อนหลอก : ที่จริง
แฟนของเขาไม่ได้ไปควงกับใครที่ไหน แต่เพื่อนด้วยกัน
มาหลอกว่า แฟนของเธอไปควงอยู่กับผู้หญิงคนนั้นแล้วมัน
เชื่อ; อย่างนี้ก็เข้ามาทางหู ก็ว่าเสียงกระทบหูเกิดโส-
ตวิญญาณ ที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชา. เพราะปราศจากสติ
วิญญาณ^๕ก็จะสร้างนามรูปคือกายกับใจของเขาอันใหม่ทันที
สำหรับที่จะมีอายตนะที่จะทำหน้าที่ให้เป็นทุกข์ในภพนี้;
แล้วมีผัสสะสมบุรณ์ มีเวทนา^๕ขึ้นมาตรงตามเรื่องนั้น คือ
ทุกข์เวทนา, มีคันหาคันรน, มีอุปาทานยึดมั่น, มีภพ
เป็นตัวกูของกูเต็มที, เป็นชาติของกูที่มีความทุกข์ โทมนัส
อุปายาส. ^๕นี้เรียกว่าเขาเป็นทุกข์ตามกฎเกณฑ์ ของปฏิจ
สมุปบาทครบถ้วน หากแต่ว่าทางหู.

ที่^๕นี้นางสาวคน^๕นี้อีกเหมือนกัน ต่อมาหลายชั่วโง
หลายวัน เขาเพียงแต่เกิดนึกระแวงขึ้นมาเองเท่านั้น ไม่มี
ใครมาบอกและไม่ได้เห็นด้วยตา แต่เขานึกระแวงขึ้นมาในใจ
ว่าแฟนของเขาไปควงกับผู้หญิงอื่นแน่เพราะเหตุอย่างนั้น ๆ;
เขาสันนิษฐาน. อย่างนี้ปฏิจสมุปบาทก็เกิดขึ้นทางมโนทวาร
คือธัมมารมณฺ์กระทบมโนเกิดมโนวิญญาณ; มโนวิญญาณ^๕

ก็สร้างนามรูปใหม่ คือเปลี่ยนนามรูป ร่างกายจิตใจเปล่า ๆ
ที่ไม่ทำอะไร ให้เป็นร่างกายและใจที่จะเป็นทุกข์ขึ้นมา.
 จากนามรูปนั้นก็สร้างอายตนะที่ทำให้เป็นทุกข์, สร้างผัสสะที่
 จะทำให้เป็นทุกข์, สร้างเวทนาที่จะทำให้เป็นทุกข์, แล้วก็มี
 ตัณหาตั้งมั่นไปตามเวทนานั้น, มีอุปาทานยึดมั่นแล้วมันก็เป็น
 เป็นทุกข์อย่างเดียวกันอีก. ในกรณีนี้เรียกว่าปฏิจัสมุปบาท
 ตอนนั้นของนางสาวคนเดียวกันนั้น อาศัยมโนวิญญาณ :

เมื่อเขาเห็นรูปด้วยตา ปฏิจัสมุปบาทของเขา ก็
 อาศัยจักขุวิญญาณ ; เมื่อเขาได้ฟังเพื่อนหลอกไม่ใช่เรื่องจริง
 มันก็อาศัยโสตวิญญาณ ; เมื่อเขาระวังเอาเองมันอาศัย
 มโนวิญญาณ ; นี่แสดงว่ามันอาจจะอาศัยอายตนะอื่น ๆ ก็ได้
 แล้วก็มีคามทุกข์ได้เหมือนกัน.

ขอให้คิดว่าชั่วแว็บเดียวเท่านั้น ปฏิจัสมุปบาทก็
 เป็นไปครบวงจรที่จะเป็นทุกข์ ; เป็นไปเต็มรอบหรือสาย
 หนึ่งครบทั้ง ๑๑ อากาเร. หรือว่าชั่วขณะที่ลูกสะกิดเห็นหน้า
 แม่ผ้าอ้อมติดกันร้อนใจอยู่นี้ ชั่วอีกใจเดียวเท่านั้นปฏิจัส-
 มุปบาทก็เป็นไปครบถ้วนทั้ง ๑๑ อากาเร : เขาเห็นรูปด้วย
 ตาแล้ว ก็สร้างจักขุวิญญาณชนิดที่เปลี่ยนนามรูปขึ้นมาเป็น

นามรูปที่พร้อมที่จะเป็นทุกข์, สร้างอายตนะที่จะเป็นทุกข์
สร้างผัสสะที่จะเป็นทุกข์, เวทนาเกิดขึ้นเป็นทุกข์เวทนา;
คันธหาคันธรรนเพราะไม่ชอบหน้าแม่ผิว มันก็มีอุปาทาน
เป็นภพเป็นชาติเป็นตัวกุญแจเกลียดหน้าแม่ผิว แล้วก็เป็นทุกข์
อยู่. นี่มันเสียเวลากันมากสักหน่อยในเรื่องนี้; ขอให้ทันท่วง.

กระแสปฏิจสมุปบาทเกิดตัวอย่างที่ ๔.

ที่นี้จะไม่พูดถึงคนนั้นคนนี้ แต่จะพูดว่าใครคนใด
คนหนึ่งกำลังเคี้ยวอาหารอย่างเอร็ดอร่อยอยู่ในปาก. กิณของ
เอร็ดอร่อยนั้น คนธรรมดาต้องขาดสติเสมอ, ต้องผลอสติ
ต้องมีวิชาครอบงำเสมอ; ขอให้เข้าใจไว้อย่างนั้น. เมื่อ
กำลังกินอะไรอร่อยที่สุดนี้ มันเป็นเวลาผลอสติเพราะความ
อร่อยมีวิชาผสมอยู่ด้วยเสร็จ.

ความคิดของคนที่อย่างนี้นั้นเป็นปฏิจสมุปบาท
เต็มรอบอยู่แล้ว โดยลักษณะอย่างเดียวกัน : รสกระทบ
กับลิ้นเกิดชีวหาวิญญาณสร้างนามรูปใหม่ขึ้นมาสำหรับจะ
เป็นทุกข์ หรือเปลี่ยนนามรูปธรรมดานั้นขึ้นมาเป็นนามรูป
ใหม่ที่จะเป็นทุกข์. นี่นามรูปเกิด แล้วก็เกิดอายตนะที่

พร้อมที่จะให้มันเกิดผัสสะ และเวทนาชนิดที่จะเป็นทุกข์-
 เวทนา เกี่ยวกับกรณี; หรือเป็นสุขเวทนา เกี่ยวกับ
 กรณี. ถ้าอรรถมันเป็นสุขตามภาษาชาวบ้านพูด. แต่พอ
 ไปยึดถือความอร่อยเข้าเท่านั้น เป็นอุปาทานก็กลายเป็นใน
 ทางที่จะเป็นทุกข์ เพราะหลงในความอร่อย, ยึดมันถือมัน
 วิตกกังวลในความอร่อย, มีอุปาทานในความอร่อย; แล้ว
 ความอร่อย หรือความสุขนั้นก็กลายเป็นทุกข์ขึ้นมาทันที.
 นี่กูอร่อย! กูมีความสุข! กูมีความสุขก็จริง; แต่ว่าหัวใจ
 มันเป็นทาสาของความสุข, เพราะร้อน เพราะยึดมันใน
 ความสุขนั้น. นี่แบบยลของปฏิจาสมุปบาทมันไปลึกซึ่ง
 อย่างนี้. ถ้าชาวบ้านพูดก็ว่าเป็นความสุข; ถ้าปฏิจาสมุปบาท
 พูดก็กลายเป็นตัวทุกข์. ส่วนที่เขารอรรถมันก็เกิดเป็น
 ปฏิจาสมุปบาทเสร็จไปเต็มรอบแล้ว.

ที่นี้ยังมีต่อไปว่าเพราะเขากินอรรถมันนั้นแหละ เขา
 จึงคิดว่าพรุ่งนี้จะไปขโมยมากินอีก : เขาเกิดเป็นโจรขึ้นมา
 ในขณะนั้น. นี่เมื่อคิดจะขโมยก็มีความคิดอย่างโจรเกิดขึ้น ก็
 กลายเป็นโจร. สมมติว่าเขาไปขโมยทุเรียนของสวนข้างบ้าน
 มากินอรรถแล้วคิดว่าพรุ่งนี้จะไปขโมยอีก : ความคิดเป็นโจร

หรือกลายเป็นโจรนี่เป็นภพ ๆ หนึ่งเกิดขึ้นในใจ. หรือว่าถ้า
 มั่นกินเนื้อสัตว์อร่อย คิดว่าพรุ่งนี้จะไปยิงไปฆ่ามากินอีก.
 น้ำมันก็เกิดเป็นนายพรานขึ้นมา. หรือแม้แต่ว่ามันหลงอร่อย
 จริงอร่อยจึงมันก็เกิดเป็นเทวดาที่กลุ้มอยู่ด้วยความอร่อย ;
 หรือถ้ามันอร่อยถึงขนาดที่ว่า **ปากเคี้ยวไม่ทันใจอยาก**, น้ำมัน
 เป็นเปรตเพราะมันอร่อยจนปากเคี้ยวไม่ทัน ไม่ทันกับความ
 อร่อยของมัน.

ลองคิดดูเถิดว่า ชั่วแต่เคี้ยวอาหารอร่อยในปากนี้
 ยังเป็นปฏิจาสมุปบาทได้หลายชนิด; ฉะนั้นขอให้สังเกตให้
 ถี่ ๆ ว่าปฏิจาสมุปบาทนั้น คือเรื่องวงจรของความทุกข์;
 ปฏิจาสมุปบาทนั้น คือการบรรยายให้ทราบถึงความทุกข์ที่เกิด
 ขึ้นมาเต็มรูป เพราะอำนาจความยึดถือ : ต้องมีอุปาทาน
 ความยึดถือด้วย จึงจะเป็นความทุกข์ตามความหมายของ
 ปฏิจาสมุปบาท. **ถ้ายังไม่ทันยึดถือ แม้จะมีความทุกข์
 อย่างไม่รู้ไม่ไข่ความทุกข์ในปฏิจาสมุปบาท.**

ความทุกข์ในปฏิจาสมุปบาทต้องอาศัยความยึดถือ.

ความทุกข์ในปฏิจาสมุปบาทต้องอาศัยความยึดถือ
 เสมอไป : เหมือนอย่างว่าชาวนาตากแดดตากลมตำนาอยู่ใน

ทุ่งนาร้อนเหลือเกิน ; แต่ถ้าไม่เกิดความยึดถือแล้ว ที่เรียกว่า “ร้อนเหลือเกิน” นั้นมันเป็นความทุกข์ตามธรรมดา, ยังไม่ใช่ความทุกข์ในปฏิจาสุมุปบาท. ถ้าความทุกข์ในปฏิจาสุมุปบาท มันต้องยึดถือถึงกับกระวนกระวายเกี่ยวกับ “ตัวกู” ถึงกับน้อยใจว่ากูเกิดมาเป็นชาวนาเป็นเวรเป็นกรรม ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำ ฯลฯ ; ถ้าไปคิดอย่างนั้นแล้ว อย่างนั้น เป็นทุกข์ตามแบบปฏิจาสุมุปบาท.

ถ้ามันร้อนจนแสบหลังก็เฉยๆ เพียงรู้สึกว่าร้อน รู้สึกว่าอะไรอย่างนั้น ไม่ได้ยึดถือถึงขนาด เป็นตัวกูขึ้นมาอย่างนั้น ; ก็ยังไม่ใช่ความทุกข์ตามแบบของปฏิจาสุมุปบาท ; ฉะนั้นขอให้สังเกตให้ดี แล้วแยกกันเสียในตอนนั้นว่า ถ้าเป็นความทุกข์ที่ถูกยึดถือเป็นทุกข์ที่สมบูรณ์แล้ว ก็เป็นทุกข์ในปฏิจาสุมุปบาท. อย่างสมมติว่าเราทำมิดีตกมั่ว บาตมือ เช่น มิดีโกนบาคมือเล็ดไหลแดงรำ รู้สึกว่าเจ็บเท่านั้น แต่ไม่ถึงกับยึดถือ ไม่ถึงกับเป็นทุกข์อย่างปฏิจาสุมุปบาท.

อย่าเอาไปปนกันเสีย : ความทุกข์ในปฏิจาสุมุปบาท ต้องไปตามสาย : อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ เสมอไป ;

มันต้องครบอย่างหนึ่งจึงจะเรียกว่าเป็นความทุกข์ตามแบบปฏิจ
สมุปบาท.

ทีนี้ถ้าจะพูดเป็นหลักสั้น ๆ ผู้ที่เรียนธรรมะธรรมโมมา
แล้วอาจจะเข้าใจได้ว่า อายตนะภายในได้พบบัณฑิตกับอายตนะ
ภายนอกที่มีค่าหรือมีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเป็น
ที่ตั้งแห่งอวิชชา : ยกตัวอย่างทางตาเช่นว่าทอดสายตาไป
อย่างหนักเห็นต้นไม้ เห็นก้อนหิน เห็นอะไรก็ตามแต่ไม่มีความ
ทุกข์เลย เพราะว่าสิ่งที่เห็นนั้นยังไม่มีค่า ไม่มีความหมาย
สำหรับเรา. แต่ถ้าเราเห็นเสือหรือว่าเห็นอะไรที่มีมันมีความ
หมาย เห็นผู้หญิงหรือว่าเห็นอะไรที่มีความหมาย นั้นมันผิดกัน
เพราะอย่างหนึ่งมีความหมาย อย่างหนึ่งไม่มีความหมาย.
หรือว่าถ้าสุนัขตัวผู้เห็นผู้หญิงสาวสวย ๆ มันก็ไม่มีความหมาย ;
แต่ถ้าเป็นชายหนุ่มเห็นหญิงสาวสวย ๆ นั้นมันมีความหมาย ;
คือผู้หญิงนั้นมีความหมายสำหรับเขา ; ฉะนั้นการเห็นของ
สุนัขไม่อยู่ในเรื่องของปฏิจสมุปบาท แต่การเห็นของชาย
หนุ่มนั้นอยู่ในเรื่องของปฏิจสมุปบาท.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึงคน : คนเป็นผู้เห็น พอทอด
สายตาไปเห็นอะไรตามธรรมดา แต่ไม่เกิดความหมายอย่างหนึ่ง

ยังไม่มีเรื่องของปฏิจาสมุปบาท. เหลือบตาไปคูชิรอบ ๆ ไม้
 ต้นไม้ มีหนามมีกอนหิน ไม่มีความหมายอะไรเลย เว้นไว้แต่
 มันเป็นกรณีที่มีมันมีความหมาย: เช่นว่าเมื่อมันเป็นเพชรขึ้นมา
 หรือเป็นกอนหินศักดิ์สิทธิ์อะไรขึ้นมา เป็นอะไรขึ้นมา อย่าง
 เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา มันจึงจะมีความหมาย; แล้วมันจึง
 จะเกิดเรื่องในจิตใจ แล้วมันจึงจะเป็นปฏิจาสมุปบาท. เพราะ
 ฉะนั้นเราจึงจำกัดความลงไปว่า อายตนะภายในคือ ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย ใจ กระทบกับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะ รัศมีมารมณฺ์ ต้องเป็นสิ่งที่มีความหมายด้วย,
 แล้วเป็นที่ตั้งแห่งอวิชา คือเป็นที่ตั้งแห่งความโง่ ความ
 หลงด้วย; เมื่อนั้นแหละการกระทบระหว่างอายตนะภายใน
 กับอายตนะภายนอกจึงจะทำให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณที่สร้าง
 ขึ้นมาขึ้นสืบเดียวจากการกระทบนี้ แล้วมันก็จะเกิดสังขารคือ
 อานาจิตกอันหนึ่งที่จะปรุงแต่งต่อไปอีก; หมายความว่าปรุง
 แต่งนามรูป คือ กาย กับใจของผู้เห็นนั้นให้เปลี่ยนไป เป็น
 กายกับใจชนิดที่ต่างกันที่ หรือมัน โง่งขึ้นมาทันที คือ
 มัน พร้อมที่จะเป็นทุกข์.

เมื่อร่างกายจิตใจเปลี่ยน ก็หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นมันก็เปลี่ยนไปด้วยเป็นอายตนะที่จะไป “บ้า” ด้วยกัน, แล้วมันก็เกิดผัสสะที่บ้า, เวทนาที่บ้า, ตัณหาอุปาทานที่บ้า, จนได้เป็นทุกข์ ไปจบลงที่เป็นตัวกู ที่ชาติ; ตัวกูเต็มทีที่คำว่าชาติ. ที่นี้ความแก่ ความเจ็บ ความไข้ ความตาย ความทุกข์อะไรมันก็จะเกิดเป็นสิ่งที่มีความหมายขึ้นมาทันที เพราะว่ามันยึดถือ, และยึดถือว่าของกู.

นี่คือ **เรื่องปฏิจาสมุปบาทที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน**; นี้ก็นับว่าพอสมควรแล้ว ที่จะทำให้ท่านทั้งหลายพอมองเห็นว่าเรื่องปฏิจาสมุปบาทนั้นเกิดขึ้นแน่แท้เดียวครบทั้งรอบ ครบทั้ง ๑๑ อากาเร; แล้ววันหนึ่ง ๆ เกิดไม่รู้ที่ร้อยรอบก็ได้. ไม่ใช่ว่ารอบเดียวแบ่งไว้ ๓ ชาติ : ชาติในอดีตครั้งก่อน, ชาติปัจจุบันก่อนหนึ่ง, ชาติอนาคตอีกก่อนหนึ่ง; ไม่ใช่อย่างนั้น!

อาตมาได้สังเกตเห็นว่ามันมีความเห็นผิดกันถึงขนาดนี้; ฉะนั้นเราจึงถือว่าปฏิจาสมุปบาทที่สอนกันอยู่เวลานี้ **ไม่ถูกต้องพระบาลีเดิม**; ซึ่งจะแสดงเหตุผลให้ฟังต่อไป. ในที่นี้เอาแต่เพียงว่าสิ่งที่เรียกว่าปฏิจาสมุปบาทนั้นคือ

อย่างที่กล่าวมาแล้วนี้; และคือ **สิ่งที่เกิดขึ้นชนิดสายฟ้าแลบ;**
ที่จะ **เป็นไปเพื่อทุกข์ในจิตใจของเรา** แล้วเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็น
ประจำวัน.

กำเนิดของเรื่องปฏิจาสุมุปาบท.

ต่อไปนี้จะพูดถึงเรื่อง **กำเนิดของเรื่องปฏิจาสุมุปาบท.** เรื่องปฏิจาสุมุปาบทนั้นก่อนขึ้นมาได้อย่างไรมี
กำเนิดอย่างไร ก็คือเอาพระพุทธรูปเจ้าเป็นหลัก คือเรื่องที่
พระพุทธรูปเจ้าท่านมาตรัสเล่าให้ฟังในพระบาลี ๑๐ สูตรที่
แห่งพุทธวรรค อภิสมยสังยุต นิทานวัคค์ สังยุตตนิกาย :
ถ้าเป็นฉบับบาลีก็เล่มที่ ๑๖ หน้า ๑๑ หัวข้อที่ ๒๖ ในสูตร
นั้นพระองค์ได้เล่าถึงการออกผนวชของพระองค์เอง ที่ได้
ทรงทำความเพียรในระยะ ๖ ปีนั้น : **เดี่ยวทำอย่างนั้นเดี่ยว**
ทำอย่างนี้; แล้วในที่สุดในระยะเวลานั้นได้ค้นเรื่องสิ่งที่เรา
กำลังเรียกกันเดี๋ยวนี้ว่าปฏิจาสุมุปาบทนั้น, ซึ่งจะขออ่าน
พระพุทธรูปภาสิตนั้นให้ฟังดีกว่า. พระบาลีนั้นมีว่า :—

“ภิกษุทั้งหลาย! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายัง
ไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรสัตว์อยู่ ได้เกิดความรู้สึกอันขนานว่า

สัตว์โลกนั้นหนอถึงทั่วแล้วซึ่งความทุกข์ ย่อมเกิดแก่ตายจืด
บังเกิดขึ้นอีก. เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุปายเครื่องออกไปให้
พ้นจากทุกข์ คือ ชรา มรณะ แล้ว การออกจากทุกข์จัก
ปรากฏขึ้นได้อย่างไร”.

“ภิกษุทั้งหลาย! ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เมื่อ
อะไรมีอยู่นอ ชรา มรณะ จึงได้มี? ชรา มรณะ มีเพราะ
ปัจจัยอะไรหนอ? ภิกษุทั้งหลาย! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วย
ปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคายได้เกิดขึ้นแก่เราว่า :—

* เพราะชาตินี้มีอยู่ ชรามรณะจึงได้มี; ชรา
มรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย.

เพราะภพนี้มีอยู่ ชาติจึงได้มี; ชาติมีเพราะภพ
เป็นปัจจัย.

เพราะอุปาทานนี้มีอยู่ภพจึงได้มี; ภพมีเพราะ
อุปาทานเป็นปัจจัย.

เพราะตัณหานี้มีอยู่อุปาทานจึงได้มี; อุปาทาน
มีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย.

เพราะเวทนานี้เองมีอยู่ค้นหาจึงได้มี;   ค้นหามี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย.

เพราะผัสสะนี้เองมีอยู่เวทนาจึงได้มี;   เวทนามี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

เพราะสพายตนะนี้เองมีอยู่   ผัสสะจึงได้มี;   ผัสสะ
มีเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย.

เพราะนามรูปนี้เองมีอยู่   สพายตนะจึงได้มี;
สพายตนะ มีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย.

เพราะวิญญาณนี้เองมีอยู่   นามรูปจึงได้มี;   นามรูป
มีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย.

เพราะสังขารนี้เองมีอยู่   วิญญาณจึงได้มี;   วิญญาณ
มีเพราะสังขารเป็นปัจจัย.

เพราะอวิชชา^๕นี้เองมีอยู่   สังขารจึงได้มี;   สังขาร,
มีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย” ดังนี้.

แล้วก็ทรงทบทวนอีกแบบหนึ่งว่า :—

“เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร;

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ;

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป;

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสฬายตนะ ;

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ ;

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา ;

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา ;

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน ;

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ ;

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ ;

เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ โสกะปริเวท
ทุกขะโทมนัส อุปายาส ; ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์
ทั้งสี่นี้ได้ด้วยอาการอย่างนี้”

“ภิกษุทั้งหลาย ! ดวงตา ญาณ บัญญา วิชา
แสงสว่าง ในสิ่งที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่
เราว่า นี้คือความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ ฯ”

นี่คือการค้นปฏิจาสมุปบาทของพระพุทธองค์เมื่อ
ก่อนตรัสรู้ ; เรียกว่าการค้นห้วงแห่งลูกโซ่ของความทุกข์ ;
ทรงพบว่าความทุกข์มันเกิดขึ้นโดยอาการ ๑๑ อย่าง ๑๑ ตอน
อย่างนี้ : เมื่ออายตนะพบกันแล้วมีวิชาเป็นเจ้าเรือนอยู่

เวลานั้น คือไม่มีสติแล้ว, มันก็สร้างสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณ
ขึ้นมาทันที. ^๕อย่าเข้าใจว่าวิญญาณเป็นตัวตนถาวรอะไร :
มันเพียงมีเมื่ออายตนะกระทบกัน. วิญญาณเกิดขึ้น ก็สร้าง
สังขารหรืออำนาจปรุงแต่งนามรูปใหม่ขึ้นมาทันที. นามรูป
ถูกปรุงแต่งเป็นนามรูปสำหรับที่จะมีทุกข์ แล้วที่นั่นก็เกิดปรุง
อายตนะชนิดที่จะช่วยให้มีทุกข์, เกิดผัสสะชนิดที่จะให้มีทุกข์,
เกิดเวทนาชนิดที่จะให้มีทุกข์เฉพาะในกรณี^๕ เป็นลำดับไป
จนเกิดตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ เป็นตัวๆ ได้มีความทุกข์
เต็มที.

^๕เรียกว่าก่อนหน้านั้นก็ไม่มีใครค้นพบเรื่องนั้น. พระ-
พุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลแรกในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา
เท่าที่เรารู้ว่าพระองค์ทรงเป็นบุคคลแรกที่ค้นพบเรื่องปฏิจ-
สมุปบาท แล้วก็ตรัสรู้; เพราะฉะนั้นเรื่องราว^๕หรือพระ-
สูตร ๆ ^๕นี้เรียกว่าเป็นกำเนิดของสิ่งที่เรียกว่า “ปฏิจ-
สมุปบาท.”

ที่^๕นี้ ก็มาถึงเรื่อง^๕ที่ค่อนข้างจะยุ่งยากสำหรับคน
ธรรมดา แต่มันก็ช่วยไม่ได้ที่จะต้องเอามาพูดให้ฟังเพื่อความ

สมบุรณ์คือปฏิจจสมุปบาทที่มีอยู่ถึง ๑๑ ตอน ๑๑ อาการนั้น
มัน มีได้หลายแบบ ทั้งที่ได้ตรัสไว้ในพระพุทธานุชาตต่าง ๆ
ในตอนหลังเมื่อตรัสรู้แล้ว.

แบบที่ ๑ แบบธรรมดา.

ในบางคราวพระพุทธเจ้าท่านตรัสปฏิจจสมุปบาท
อย่างแบบธรรมดาสามัญ ตั้งแต่ต้นไปจนถึงปลายมี ๑๑ อาการ
อย่างที่เราสวด แบบท่องสวดมนต์กันอยู่เป็นประจำ ว่า
อวิชชาให้เกิดสังขาร, — สังขารให้เกิดวิญญาณ, — วิญญาณให้
เกิดนามรูป, — นามรูปให้เกิดอายตนะ, — อายตนะให้เกิดผัสสะ
— ผัสสะให้เกิดเวทนา, — เวทนาให้เกิดตัณหา, — ตัณหาให้เกิด
อุปาทาน, — อุปาทานให้เกิดภพ, — ภพให้เกิดชาติ, — ชาติให้
เกิดชรามรณะ : อย่างนี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาทสายเดียว
รวดแต่ต้นไปยังปลาย นี้แบบหนึ่ง; เป็นแบบทั่วไปที่เรา
ได้ยินได้ฟังมากที่สุด ปราภฏเป็นสูตรอยู่หลายสิบหลายร้อย
สูตรอยู่ในพระไตรปิฎก. นี้เรียกว่าอย่างชนิดที่หนึ่ง; พุท
แต่ต้นไปจนตลอดปลาย.

แบบที่ ๒ กลับจากปลายเข้ามา.

บางทีก็ตรัสแต่ปลายเข้ามาหาต้น คือแทนที่จะตั้งต้นจากอวิชา สังขาร วิญญาณไปหาทุกข์ กลับตรัสตั้งต้นแต่ทุกข์เข้ามา : ว่าทุกข์เกิดเพราะชาติ, ชาติเกิดเพราะภพ, ภพเกิดเพราะอุปาทาน, อุปาทานเกิดเพราะตัณหา, ตัณหาเกิดเพราะเวทนา, เวทนาเกิดเพราะผัสสะ, ผัสสะเกิดเพราะอายตนะ, อายตนะเกิดเพราะนามรูป, นามรูปเกิดเพราะวิญญาณ, วิญญาณเกิดเพราะสังขาร, สังขารเกิดเพราะอวิชา : อย่างนี้ตรัสตลอดสายแต่กลับจากปลายเข้ามา เรียกว่าปฏิโลม ; ถ้าตรัสแต่ต้นออกไปเรียกว่า อนุโลม. พุทก้นง่าย ๆ จำง่าย ๆ ก็มีกัน ๒ แบบขึ้นมาแล้ว.

แบบที่ ๓ ตั้งต้นตรงกลาง - ย้อนมาหาต้น.

แบบที่ ๓ ไม่ได้ตรัสตลอดสาย ๑๑ อากาโรยงนั้น, ไม่ได้ตรัสตลอดสายอย่างนั้น ; ไปตรัสตั้งต้นตรงกลางคือไปตรัสเริ่มด้วยอาหาร ๔ มีกวัฬงการหาร เป็นต้น ; แล้วก็ตรัสว่าอาหารนี้มาจากตัณหา, แล้วตัณหามาจากเวทนา, เวทนามาจากผัสสะ, ผัสสะมาจากสพายตนะ, สพายตนะ

มาจากนามรูป, นามรูปมาจากวิญญาณ, วิญญาณมาจาก
สังขาร, สังขารมาจากอวิชา; นี้จับตรัสเอาที่ตรงกลาง
ของสายทั้งสาย แล้วย้อนมาหาต้นคือมาหาอวิชาอย่างนี้ก็
มี
อย่างในมหาตัตถหาสังขยสูตร ก็มีอย่างนี้.

แบบที่ ๔ จับเอาที่ตรงกลาง - พุ่งไปทางปลาย.

แบบที่ ๔ อีกแบบหนึ่งนั้นจับเอาที่ตรงกลาง
เหมือนกันแต่ไม่กลับมาหาต้น หากพุ่งออกไปทางปลาย นี้
มีมากที่สุด; และมักจะจับเอาตรงเวทนาเป็นหลัก. เวทนา
ที่เป็นสุข, ทุกข์, อทุกขมสุข, นั้นแหละเป็นต้นเงื่อน แล้ว
ก็เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดภพ เกิดชาติ เกิดทุกข์ไป
เลย, ไปทางปลาย; แม้ครึ่งสายนี้ก็เรียกว่าปฏิจาสมุปบาท;
เพราะว่าสำเร็จประโยชน์เหมือนกัน ก็มันแสดงให้เห็นว่า
ความทุกข์เกิดขึ้นมาได้เท่ากันอย่างไร; จึงเป็นอันว่าแล้วแต่
ประโยชน์ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงประสงค์ ในเวลานั้นว่าจะ
ตรัสเพียงเท่าไร หรือเหมาะแก่ใคร.

ในเรื่องปฏิจาสมุปบาทมีถึง ๔ แบบนั้นก็มีวิสุทธิ-
มรรคให้คำอุปมาไว้ดีมากกว่า คน ๆ หนึ่งเขาต้องการเถาวัลย์

แล้วก็เข้าไปในป่าตัดเถาว์วัลย์มาใช้ประโยชน์. วิธีที่ตัดเถาว์วัลย์
 นั้นบางคนก็ตัดที่โคน แล้วก็สาวมาทางสายตลอดปลายนี้ก็
 วิธีหนึ่ง; อีกวิธีหนึ่งก็จับที่ปลายถอนให้หลุคโคนออกไปเลย
 ได้มาทางสายตั้งไปทางปลาย นี้ก็วิธีหนึ่ง; ที่บางอย่างที่ไม่ทำ
 อย่างนั้นเพราะเขาไม่ต้องการอย่างนั้น แต่ไปตัดเข้าที่ตรง
 กลางสายแล้วดึงเอามาแต่ที่โคน ดึงเข้าไปตลอดโคนแล้วเอา
 มาครึ่งท่อน นี้ก็อีกวิธีหนึ่ง; แล้วบางอย่างที่ไม่ต้องการอย่างนั้น
 ก็ไปตัดที่ตรงกลาง แล้วดึงเอามาแต่ส่วนปลายครึ่งท่อน;
 มันเลยเกิดเป็น ๔ อย่าง ๔ วิธี ขึ้นมา. การไปตัดหว่ายตัด
 เถาว์วัลย์มาใช้ทำประโยชน์อย่างนั้นอย่างนั้น มันย่อมแล้วแต่
 ต้องการอย่างไร มันก็สำเร็จประโยชน์ทั้งนั้น. นี้คือการตรัส
 ปฏิจสุมุปบาทมีใน ๔ ความหมายอย่างนี้ ๔ ลักษณะอย่าง
 นี้; พระพุทธโฆษาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านก็
 ยืนยันในข้อนี้.

แบบที่ ๕ ดับทตรงกลาง.

แต่แล้วยังไปพบอีกวิธีหนึ่งซึ่งแปลกไปกว่านี้ คือ
 ตรีศ้อย่างในบางสูตร ก็ให้สมุทวารเป็นความเกิดแห่ง
 ทุกข์ไปได้ครึ่งท่อน ครั้นไปถึงคันทาแล้วก็เปลี่ยนเป็น

นิโรธวารเสีย : คับคั่นหา คับอุปาทาน คับภพ คับชาติ เลย;
อันนี้ก็แปลกมาก แต่ทำไมพระพุทธโฆษาจารย์ ไม่เอามาพูด
ก็ไม่รู้; พูดแต่ ๔ อย่าง ที่กล่าวมาข้างต้น. อันนี้มันนำ
ฉงนที่ว่าตรัสว่าวิชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ,
วิญญาณให้เกิดนามรูป, นามรูปให้เกิดอายตนะ, อายตนะให้
เกิดผัสสะ, ผัสสะให้เกิดเวทนา, เวทนาให้เกิดตัณหา;
พอถึงตัณหาก็ซังก, กลับกลายเป็นว่า เพราะคับคั่นหาเสียได้
อุปาทานคับ; เพราะอุปาทานคับ ภพคับ; เพราะภพคับ
ชาติคับ; เพราะชาติคับ ชรามรณะโสกะปริเทวะคับ ฯลฯ.

ข้อนี้มันมีอาการคล้ายๆ กับว่าถึงตรงนั้นมันเกิดการ
เปลี่ยนกลับหน้ามือเป็นหลังมือเพราะมีสติเกิดขึ้น ไม่ปล่อยให้
ไปจนถึงตลอดสาย; คือเราเกิดรู้สึกตัวขึ้นมาในกลางคันนั้น
เอง; เป็นเรื่องนึกได้แล้วก็ไม่ปล่อยให้ไปตามแบบของ
ปฏิจาสมุปบาท; **เรื่องเกิดมันเลยกลายเป็นเรื่องคับ**: มันคับ
ที่ตรงกลาง, คือตรงที่ตัณหาตัวเองและทุกข์ก็ไม่เกิด. ^๕ก็
กลายเป็นปฏิจาสมุปบาทที่เกิดทุกข์ไม่ได้ถึงที่สุด เพราะมัน
ไปเปลี่ยนจากสมุทวารกลายเป็นนิโรธวาร คือคับทุกข์เสียที่
ตรงกลาง. ^๕นี้ก็มีย่อยอีกแบบหนึ่ง. ข้อนี้จะเปรียบอย่างไรกับ

การไปตัดทวงยศศักดิ์แล้วในป่า : มันก็เปรียบเหมือนกับ
เราไปอยู่ที่ตรงกลางย่านแล้วก็ตั้งเข้ามาทั้งโคนทั้งปลาย หลุด
มาทั้งโคนทั้งปลาย โดยที่เราจับที่ตรงกลาง; นี่ก็ได้มาทั้ง
สายเหมือนกัน.

นี้เรียกว่าแบบหรือนัยของปฏิจาสุมุปาบท ที่พระ-
พุทธเจ้าท่านได้ตรัสสอนแก่ผู้ฟัง มีหลายแบบอย่างนี้.

ตัวเรื่องปฏิจาสุมุปาบท.

ที่นี้จะมาพิจารณากันถึงตัวเรื่อง ปฏิจาสุมุปาบทให้
เป็นที่เข้าใจกันยิ่งขึ้นไป. ผู้ที่ท่องสูตรปฏิจาสุมุปาบทได้แล้ว
ก็เป็นการดี, ฟังง่าย, ฟังเข้าใจง่าย; ส่วนชาวบ้านที่ท่องไม่
ได้คงจะลำบากหน่อย แต่ก็ช่วยไม่ได้เพราะวันนี้เป็นวันที่
กำหนดไว้สำหรับอธิบายเรื่องปฏิจาสุมุปาบท; ใครจะถือเอา
ได้มากน้อยเท่าไรก็ตามใจ. ที่นี้เราจะได้พุดกันถึงลักษณะของ
ปฏิจาสุมุปาบทธรรมทีละข้อ ๆ ทั้ง ๑๒ ข้อ; เริ่มจากที่พูดว่า
อวิชาเป็นบัจฉัยให้เกิดสังขาร.

อวิชาคืออะไร? อวิชาคือความไม่รู้ในทุกข์, ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, ความไม่รู้ในความดับแห่งทุกข์, ความไม่รู้ในทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์; ความไม่รู้ ๔ อย่างนี้เรียกว่าอวิชา; และอวิชานี้เป็นบัจฉัยให้เกิดสังขาร.

สงขารคืออะไร? พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า :
 ตโยเม ภิกขเว สงขารา; กายสงขารो วีสงขารो จิตต-
 สงขารो : คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! สังขารทั้งหลาย ๓ เหล่านี้คือ
 กายสังขาร วีสังขาร จิตตสังขาร. ในพระบาลีพุทธภาษิต
 อธิบายคำว่า **สังขาร** ว่าสิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางกาย
 สิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางวาจา สิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิด
 หน้าที่ทางจิต. พระพุทธภาษิตว่าอย่างนี้ สำหรับคำว่า
 สังขาร.

แต่พวกเราในโรงเรียนสอนธรรมนี้ไม่สอนกันอย่างนี้
 ไปสอนตามแบบวิสุทธิมรรคว่าสังขาร ๓ คือ ปุณฺณยาสังขาร,
 อปุณฺณยาสังขาร, อเนญชยาสังขาร; มันเป็นคนละเรื่องไป.
 หรือมันจะคาบเกี่ยวกันได้ มันก็ต้องอธิบายกันอีกมาก.

นี้ให้รู้ไว้ก่อนว่า พวกที่ชอบอธิบายปฏิจจสมุปบาท
 ครอบมถึง ๓ ชาติ นั้นมักจะอธิบายคำว่าสังขารไปในรูปนี้เสมอ
 คือ ปุณฺณยาสังขาร, อปุณฺณยาสังขาร, อเนญชยาสังขาร.
 แต่ว่าในบาลีพุทธภาษิตแท้ๆ นั้นมีว่า กายสังขาร วีสังขาร
 มโนสังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาณ.

วิญญาณคืออะไร? พระพุทธเจ้าตรัสว่า : ฉยเม
ภิกขเว วิญญาณกายา ฯลฯ : ภิกษุทั้งหลาย! หมู่แห่งวิญญาณ
๖ เหล่านี้คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ
ชีวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณ. นี้คือ วิญญาณ
๖ นั้นเอง.

ที่นี้พวกที่อธิบายปฏิจาสมุปาทายอย่างคร่อมชาติ แม้
วิสุทธีมรรค^๕ก็เหมือนกันอธิบายเลยเถิดไปเป็น ปฏิสนธิ-
วิญญาณ; แล้วในหนังสือตำราเรียนรุ่นหลังทุกเล่ม ก็อธิบาย
ไปทำนองปฏิสนธิวิญญาณ เพราะไม่เข้าใจว่าถ้าอธิบาย
วิญญาณ ๖ แล้วมันจะได้เรื่องไ้ราวอย่างไร เพราะผู้อธิบาย
เชื่อว่า จะ “เกิดใหม่” กันตรง^๕นี้ เลยอธิบายคำว่าวิญญาณ^๕
เป็นปฏิสนธิวิญญาณ มันก็เลยเถิดไปคนละเรื่องคนละสาย
ไปเลย.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ
ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณ,
เป็นวิญญาณ ๖; แต่พวกเรามาอธิบายกันเป็นปฏิสนธิวิญญาณ
สำหรับคำ^๕นี้. ที่นี้วิญญาณให้เกิดนามรูป.

นามรูปคืออะไร? ในบาลีตรัสไว้ชัด : พระพุทธ-
 ภาชิต้นั้นว่า : เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิกาโร
 หนึ่คือ นาม; มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูต-
 รูป ๔ นั้น หนึ่คือรูป. หนึ่ตรงกันหมด, ใครก็สอนอย่าง
 หนึ่ว่ารูปที่เป็นเนื้อหนังมังสา หรือเลือดลมในกายนี้ เรียกว่า
 มหาภูตรูป, แล้วภาวะต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูปนี้
 เช่นภาวะสวย ภาวะไม่สวย ภาวะหญิง ภาวะชาย เป็นต้น
 ภาวะต่าง ๆ หนึ่เรียกว่าอุปาทายรูป. รวมกันทั้ง ๒ รูป เรียกว่า
 รูป. หนึ่หนึ่นามรูปให้เกิดสพายตนะ.

สพายตนะ คืออะไร? สพายตนะ คืออายนะ ๖
 หนึ่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : จักขุอายตนะ, โสตายตนะ,
 มานายตนะ, ชิวหายตนะ, กายายตนะ, มนายตนะ;
 เหมือนที่เราสวดกันอยู่ หนึ่หนึ่สพายตนะให้เกิดผัสสะ.

ผัสสะ คืออะไร? ตรัสว่า : ฉยิเม ภิกขเว ผลสุกกายา
 จกขุสมฺผลฺโส โสตสมฺผลฺโส มานสมฺผลฺโส ชิวหาสมฺผลฺโส
 กายสมฺผลฺโส มโนสมฺผลฺโส; หนึ่ก็ผัสสะ ๖ ตามชื่อแห่ง
 ทวาร ๖. หนึ่หนึ่ผัสสะเป็นบัจจัยให้เกิดเวทนา.

เวทนา คืออะไร? เวทนานี้ก็คือเวทนา ๖ อย่าง
ได้แก่ เวทนาเกิดจกขุสัมผัส, เวทนาเกิดจากโสทสัมผัส,
เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส, เวทนาเกิดจากชีวหาสัมผัส,
เวทนาเกิดจากกายสัมผัส, เวทนาเกิดจากมนสัมผัส, โดยเอา
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเป็นหลัก. ที่นี้เวทนาทำให้เกิด
ตัณหา.

ตัณหา คืออะไร? ตัณหาก็มี ๖ อีก คือ รูปตัณหา
ตัณหาในรูป, สัทตตัณหา ตัณหาในเสียง, คันธตัณหา ตัณหา
ในกลิ่น, รสตัณหา ตัณหาในรส, โผฏฐัพพตัณหา ตัณหา
ในสัมผัสผิวหนัง, ฐัมมตัณหา ตัณหาในธรรมารมณ์. ที่นี้
ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน.

อุปาทาน คือ อะไร? อุปาทานนี้ตรัสว่า: จตฺตาริมาณิ
ภิกฺขเว อุปาทานานิ : กามอุปาทานํ ทิฏฐอุปาทานํ สीलฺพพุท-
อุปาทานํ อตฺตวาหุอุปาทานํ ; คืออุปาทาน ๔ มี กามอุปาทาน
ทิฏฐอุปาทาน สीलฺพพุทอุปาทาน อตฺตวาหุอุปาทาน ดังที่เรารู้จัก
ที่อยู่แล้ว. อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ.

ภพ คืออะไร? ภพมี ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ
ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ.

พอเกิดชาติอย่างนั้นขึ้นมาแล้ว ก็ยึดถือเอาความเกิดจากท้องแม่ หรือความเกิดตามธรรมดานั้น เป็นความทุกข์ เพราะมีความกลัวความหวั่นวิตกกังวลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเกิดทั้งหมด.

ครั้นเกิดชาติอย่างนั้นขึ้นมาแล้วก็จะลามปามไปวิตกกังวล เรื่องความเจ็บความไข้ หรือความตายที่จะมาถึงข้างหน้าต่อไปอีก. ที่จริงความเจ็บไข้ ความตาย ยังไม่มาถึง เราก็เป็นทุกข์แล้ว เพราะมองไว้เสมอว่า ความเจ็บของกู ความแก่ของกู ความตายของกู; ยิ่งพอมันแสดงวิเวอะไรให้เห็น ก็ยังเป็นทุกข์หนัก. เคียววันเรากลัวตายอยู่ตลอดเวลา โดยไม่รู้สีก้าว, เราเกลียดความแก่ ความชรา เพราะเรากิตัวจะมาถึงกู.

ถ้าอย่ามีกูเสียอย่างเดียว ความแก่ ความชรา ความตายนี้ ไม่มีความหมายอะไร. ฉะนั้น ปฏิจัสมุปปาทรอบหนึ่งสายหนึ่งก็คือ ความโง่ที่ทำให้เป็นความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งครั้งหนึ่ง : ทุกข์เพราะได้ของถูกใจก็ได้, ทุกข์เพราะได้ของไม่ถูกใจก็ได้, ทุกข์เพราะได้ของที่ยังไม่รู้ว่าคุณใจหรือไม่ถูกใจก็ได้ เมื่อยึดมันแล้วเป็นทุกข์ทั้งนั้น. นี่คือคำขยายความของปฏิจัสมุปปาทมันมีอย่างนี้.

ความหมายของคำในปฏิจสุมุปาบท.

ที่สิ่งสำคัญที่สุดก็มาถึงคือ **ความหมายของคำในปฏิจสุมุปาบทเหล่านี้.**

ความหมายของคำแต่ละคำเหล่านี้ **เป็นความหมายในทางภาษาธรรม** ของ **ผู้ธรรม**; ไม่ใช่ความหมายของชาวบ้านผู้ไม่ผู้ธรรม. เราได้แยกออกไว้เป็น ๒ ภาษา คือ ภาษาคน หมายถึงภาษาคนธรรมดาที่ไม่ผู้ธรรม; แล้วก็ภาษาธรรมคือภาษาของผู้ธรรม; ภาษาปฏิจสุมุปาบทนี้เป็นภาษาธรรม เดี่ยวจะแสดงให้เห็นเป็นลำดับไป.

ถ้าเราถือเอาความหมายของปฏิจสุมุปาบทในภาษาคนแล้ว ก็จะทำให้ความยุ่งยาก และจะเข้าใจไม่ได้; จะยกตัวอย่างให้ฟังว่า **พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์นั้น การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็คือการทำลาย อวิชชาเสียได้** : **พระพุทธเจ้าทำลายอวิชชาเสียได้ก็คืออวิชชาดับ; อวิชชาดับสังขารก็ดับ; สังขารดับ วิญญาณก็ดับ; วิญญาณดับนามรูปก็ดับ; แล้วทำไมพระพุทธเจ้าไม่ตาย? คิดดูที่หรือว่าดับอวิชชาเสียได้ ที่การตรัสรู้ที่ต้นโพธิ์นั้น เพราะอวิชา**

ดับสังขารก็ดับ คืออำนาจปรุงแต่งวิญญูณ และนามรูปก็ดับ,
แล้วทำไมพระพุทธเจ้าไม่ ^{๕๕}สิ้นพระชนม์ ^{๕๖}ทันทีที่ ^{๕๗}โคณฑันโพธิ์ ^{๕๘}นั้น
ในวินาทีนั้น? นั่นก็เพราะว่าคำพูดในปฏิจาสมุปบาทนั้นเป็น
ภาษาธรรม : คำว่า ^{๕๙}ดับ ^{๖๐}ก็เป็นภาษาธรรม; คำว่า ^{๖๑}เกิด ^{๖๒}ก็เป็น
ภาษาธรรม; ไม่ใช่เกิดทางเนื้อหนัง ไม่ใช่ดับทางเนื้อหนัง.

เมื่อเข้าใจไม่ถูกแล้วปฏิจาสมุปบาทสายหนึ่งก็จะเข้าใจ
เป็นว่าเกิด ๒ หน : เกิดตรงนามรูป ^{๖๓}ทีหนึ่ง แล้วไปเกิดตรง
ชาติโน้นอีกทีหนึ่ง ก็เลยเข้าใจว่าเกิด ๒ หน. เมื่อเข้าใจว่า
เกิด ๒ หน ก็เลยมีสายปฏิจาสมุปบาททำให้เป็น ๓ ชาติ
คือ ชาติในอดีต ชาติปัจจุบัน ชาติอนาคต มันเลยเตลิด
เบียดเบียดงูกันไปใหญ่ไม่ตรงตามเรื่อง; ^{๖๔} และที่น่าขันที่สุด
ก็คือเมื่อเกิดพูดว่า เกิด ๒ หนได้, ^{๖๕} แต่พอถึงที่ดับ หรือ
ตายก็หากล้าพูดว่า ตาย ๒ หนไม่ เพราะไม่รู้ว่ามี ^{๖๖}มันจะตาย ๒
หนได้อย่างไร.

^{๖๗} คำว่าภพ คำว่าชาติ ^{๖๘}ที่แปลว่า ^{๖๙}ความมีความเป็น
หรือความเกิดขึ้นในกรณีของปฏิจาสมุปบาท ^{๗๐}นี้ มิได้หมายถึง
ความเกิดทางมารดา ไม่ใช่เกิดจากกรรมมารดา; มันเกิด
ทางนามธรรม ^{๗๑}ที่เกิดด้วยอุปาทาน ^{๗๒}ที่ปรุงขึ้นมาเป็นความ

รู้สึกว่ “ตัวกู” นั้นแหละคือเกิด. ขอนกมีพระบาลีที่ตรัสไว้ชัดที่จะอ้างเป็นหลักได้ก็คือบาลี มหาคณฺหาสงขยสูตร อีกเหมือนกัน :—

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในสูตรนั้นว่า **“นันทิโคในเวทนาทั้งหลาย นันคืออุปาทาน”**. หมายความว่า เมื่อเรามีการกระทบทางอายตนะ เกิดเวทนา เป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาอะไรก็ตาม, ก็มีนันทิในเวทนา นั้น * นั้นแหละคืออุปาทาน; นันทิคืออุปาทาน เพราะว่า นันทินั้นมันเป็นที่ตั้งของความยึดถือ : ถ้ามีนันทิแล้วก็หมายความว่าต้องมีความยึดถือ.

นันทิแปลว่าความเพลินหรือความพอใจ. นันทินั้นเองคืออุปาทานชนิดที่พระองค์ตรัส. เราพอใจสิ่งใดหมายความว่าเรายึดถือสิ่งนั้นเข้าแล้ว เพราะฉะนั้นนันทินั้นเองคืออุปาทาน แล้วนันทินั้นเองเป็นสิ่งที่ต้องมีในเวทนา; เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าเมื่อใดเรามีเวทนา แล้วเมื่อนั้นนันทิ

* เราเพลินไปในสุขเวทนา ด้วยความรู้สึกของราคะ, เพลินในทุกขเวทนา ด้วยความรู้สึกของ โภคะ หรือโทสะ, เพลินในอทุกขมสุขเวทนา ด้วยความรู้สึกของโมหะ.

แล้วเมื่อนั้นมีอุปาทาน; “เพราะมีอุปาทานนั้นก็ภพ, เพราะ
มีภพนั้นก็ชาติ, เพราะมีชาตินั้นก็ขรามณะเกิดขึ้นพร้อมเป็น
ความทุกข์”.

นี้แสดงว่าภพกับชาตินี้ มันมีติดต่อกันไปจากเวทนา
จากตัณหา จากอุปาทาน ไม่ต้องรอต่อตายแล้วไปเกิดใหม่;
ไม่ต้องรอให้ตายแล้วไปเกิดใหม่ จึงจะมีภพมีชาติ. สิ่งนี้
เรียกว่าภพว่าชาตินี้จะมีอยู่ที่นี้ ในวันหนึ่งๆ ไม่รู้กี่ครั้งก็
คราว; และจะมีทุกคราวที่มีเวทนา; แล้วประกอบอยู่ด้วย
อวิชชาซึ่งเพลิดเพลนเป็นนันทิ; และนันทินั้นคืออุปาทาน;
อุปาทานก็สร้างภพสร้างชาติ; ฉะนั้นคำว่าภพว่าชาตินี้มีอยู่
ที่นี้เดี๋ยวนี้ ในวันหนึ่งๆไม่รู้กี่ครั้งก็ครา ไม่ต้องรอต่อตาย
แล้วไปเกิดใหม่.

คำว่าภพว่าชาติในลักษณะอย่างนี้ มันเป็นภาษาธรรมะ
ภาษาธรรมของผู้ธรรม ไม่ใช่ภาษาชาวบ้าน. ถ้าเป็นภาษา
ชาวบ้าน ต้องรอต่อตายแล้วไปเกิดใหม่จึงจะมีภพมีชาติ แล้ว
ก็มีที่เดี๋ยวเท่านั้น เพราะคนเรานั้นเกิดมาที่เดี๋ยวแล้วก็ตายเข้า
โลงไปแล้วจึงจะมีภพมีชาติใหม่อีก. เดี่ยวนี้ภพหรือชาติใน
ภาษาธรรมมีวันหนึ่งหลายหน คือเกิดตัวกู—ของกูหนหนึ่ง

ก็เรียกว่ามีภพมีชาติหนึ่งหนึ่ง ; แล้วเดือนหนึ่งก็มีได้หลายร้อยหน, ปีหนึ่งก็มีหลายพันหน, หลายพันภพชาติ ; แล้วตลอดชาติหนึ่งก็มีหลายหมื่นหลายแสนภพชาติ. ฉะนั้นเราจะต้องรู้จัก **สิ่งที่เรียกว่าภพชาติ** ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน วันหนึ่งหลาย ๆ หนนี้.

ที่นี้จะเห็นได้ทันทีว่า เรื่องปฏิจาสมุปบาทนี้เป็นเรื่อง **๗๗** และ **๗๘**; ไม่ใช่รอต่อตายแล้ว หรือต้องกินเวลาถึง ๓ ชาติจึงจะมีปฏิจาสมุปบาทสักกรอบหนึ่ง. ที่แท้ในวันหนึ่ง ๆ มีถึงหลาย ๆ หน : เมื่อใดมีเวทนา มีตัณหา อุปาทาน เมื่อนั้นมีรอบของปฏิจาสมุปบาท แล้วมีภพมีชาติ ; ทำให้เห็นได้ว่ามันมีในชีวิตประจำวันของคนทุกคน. เหมือนกับยกตัวอย่างเมื่อตะกั้นแล้วว่าเต็กสอบไล่ตก, หรือว่านางสาวคนนั้นเขาเป็นทุกข์เพราะแฟน ; นี่เป็นตัวอย่างธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวัน.

ที่นับอุหมั่นก็เหลืออยู่ว่าจะอธิบายกันอย่างไรจึงจะเห็นได้ว่า **มีอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป ายตนะ ผัสสะ กระทบ** ก่อนจะเกิดเวทนาขึ้นมาได้เท่านั้นเอง.

เรื่อง^{๕๕}ไม่ยาก : ตัวการร้ายตัวที่เป็นเรื่องยุ่งยาก
มันอยู่ที่เวทนา. เวทนาเราก็รู้จักกันคืออยู่แล้ว มันก็เกิด
อยู่เป็นประจำแล้ว รู้จักเวทนามากี่แล้วกัน. ถ้าอยากรู้มากไป
กว่านั้น ก็สวขັນไปๆว่า เวทนามาจากผัสสะ; ผัสสะ
ก็มาจากอายตนะที่ปรุ^{๕๖}งขึ้นเฉพาะ; อายตนะก็มาจากนามรูป
ที่ปรุ^{๕๖}งขึ้นเฉพาะ; นามรูปก็มาจากวิญญาณที่ปรุ^{๕๖}งขึ้นเฉพาะ;
วิญญาณก็มาจากสังขารที่ปรุ^{๕๖}งขึ้นเฉพาะ; แล้วสังขารก็มาจาก
อวิชชาอันเป็นต้นตอ : อย่ามีอวิชชาอย่างเดียว สิ่งเหล่านี้
เป็นมีไม่ได้. คือนามรูปอย่างที่จะเป็นทุกข^{๕๗}นี้จะไม่เกิด;
อายตนะอย่างที่จะเป็นทุกข^{๕๗}นี้จะไม่เกิด; ผัสสะอย่าง^{๕๗}นี้จะ
ไม่เกิด; มันเกิดอย่างอื่น คือเกิดอย่างที่ไม่เป็นทุกข^{๕๗}. ดังนั้น
อวิชชาอย่างเดียวเท่านั้นที่มันสร้างนามรูป, กายใจ, อายตนะ,
ผัสสะ, เวทนา, ในทางที่จะเป็นทุกข^{๕๗}ทั้งนั้น.

นี่ขอ^{๕๘}ย้ำ ขอเตือนอยู่เสมอ, ให้เข้าใจคำว่าภาษารธรรม
กับภาษาคนให้ดี. คำว่า “เกิด” ในทางภาษาคน หมายความว่า
ถึงการเกิดจากท้องแม่; คำว่า “เกิด” ในภาษารธรรมหมายถึง
มันเกิดเมื่อถึงขั้นมันทำหน้าที่ของมัน ในลักษณะที่จะ
เป็นทุกข^{๕๗} คือประกอบอยู่ด้วยอวิชชาเป็นมูลเหตุ. ในเวลา^{๕๘}

นามรูปยังไม่ได้เกิด เพราะยังไม่ได้ทำหน้าที่ “ตัวกู” — “ของกู” อะไร แม้แต่ว่านั่งฟังเทศน์อย่างตั้งใจอย่างนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะค้นหาอุปาทานอะไร มันเป็นเรื่องที่เป็นไปตามธรรมดา ยังไม่มีปฏิจสุมุบาท ที่พูดมาทั้งหมดนั้นก็เพื่อให้เป็นการเข้าใจล่วงหน้าว่า **ภาษาปฏิจสุมุบาท** นั้นเป็นภาษาธรรม มีความหมายเฉพาะ; อย่าเอาความหมายภาษาชาวบ้านไปใช้เข้า จะฟังไม่ถูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นคำว่า “เกิด”.

ข้อสำคัญข้อต่อไปก็คืออยากจะทำให้ท่านทั้งหลายทราบว่า **ปฏิจสุมุบาทนั้นมันคือเรื่องอริยสัจสี่ โดยพิสดาร** : ปฏิจสุมุบาทฝ่ายสมุทวาร คือฝ่ายเกิดนั้นมันเป็นเรื่องสมุทัยในอริยสัจ : อวิชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป, เกิดอายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน, ตลอกสาย. นี้เรียกว่าปฏิจสุมุบาทฝ่ายสมุทวาร. นี้แหละคือทุกขสมุทัยในอริยสัจสี่.

ที่ปฏิจสุมุบาทฝ่ายนิโรธวารที่ว่าเพราะอวิชาดับ, สังขารดับ, เพราะสังขารดับ, วิญญาณดับ, เพราะวิญญาณดับ นามรูปดับ, เพราะนามรูปดับ สฬายตนะดับ, ผัสสะดับ, เวทนาดับ, ตัณหาดับ, อุปาทานดับ, ภพดับ,

ชาติคับ; ^{๕๗}นี่เป็นเรื่องคับ; ^{๕๘}อย่างนี้เรียกว่านิโรธวาร.
^{๕๙}นี่ก็คือ ทุกขนิโรธอริยสังข์ในเรื่องอริยสังข์สี่.

ส่วนตัวความทุกข์นั้นตรัสเหมือนกับในที่อื่น ๆ.
 ส่วนตัวหนทางให้ถึงความดับทุกข์ก็ตรัสเหมือนกัน คือตรัส
 มรรคมีองค์แปด; ^{๖๐}ฉะนั้น ปฏิจัสสมุปบาทนั้น คือเรื่อง
 อริยสังข์สี่ ที่กล่าวโดยละเอียด : แทนที่จะกล่าวว่าค้นหา
 ให้เกิดทุกข์สั้น ๆ ลຸ່ນ ๆ เช่นนี้; ^{๖๑}ก็แยกตรัสกล่าวเป็น ๑๑ ตอน
 เป็น ๑๑ อาการเป็นปฏิจัสสมุปบาทไปเลย : แทนที่จะพูด
 สั้น ๆ ว่า คับค้นหาเสียเป็นการดับทุกข์อย่างนี้ ก็กลายเป็น
 คับอวิชชา, คับสังขาร, คับวิญญาณ ฯลฯ เรื่อยมา เป็น
 ๑๑ อาการ; ^{๖๒}นั่นแหละละเอียดกว้างขวางอย่างนี้. แต่ถึงอย่างนั้น
 ก็ไม่พ้นจากความเป็นเรื่องเดียวกัน คือเรื่องอริยสังข์สี่นั่นเอง.

การอธิบายปฏิจัสสมุปบาทที่ผิดหลัก.

ที่^{๖๓}นี้เราก็ตกกันต่อไปถึง เหตุการณ์ที่สำคัญที่สุด คือ
 การอธิบายปฏิจัสสมุปบาทผิดหลัก ^{๖๔}แล้วก็ไม่เป็นพุทธ-
 ศาสนา; ^{๖๕}แล้วก็ไม่มีประโยชน์ ^{๖๖}แล้วก็มิแต่ให้โทษ.

การอธิบายปฏิจสมุปบาทสายเดี่ยวคร่อมถึง ๓ ชาตินั้น **ผิด** : ผิดหลักในพระบาลี; ผิดทั้งโดยพยัญชนะและโดยอรรถะ :

โดยพยัญชนะนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสติดต่อกันมาอย่างไม่มีอะไรแทรกแซงได้ ทั้งข้อความในตอนที่ได้อ่านพระบาลีเรื่องการค้นคว้าปฏิจสมุปบาทก่อนตรัสรู้ให้ฟังแล้วว่าวิชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป, นามรูปให้เกิดอายตนะ, อายตนะให้เกิดผัสสะ. แล้วมันติดต่อกันมาอย่างนี้ไม่มีขาดตอนไม่มีตัดตอน ไม่มีไขว้ ไม่มีเขว. พอไปพูดให้ไขว้ให้เขว มันก็ผิดหลักทางพยัญชนะนี้.

ในทางอรรถะมันก็ผิด : ผิดที่เห็นได้ง่ายๆ ก็คือว่าการตรัสปฏิจสมุปบาทนี้ เป็นการตรัสเพื่อให้คนรู้เรื่องมิจาตัญญู แล้วทำลายความยึดมั่นถือมั่นว่าอตฺตา ว่าสत्ถ์ว่าบุคคลเสีย จึงได้ตรัสให้มันติดต่อกันไปเรื่อยทั้ง ๑๑ อากาการ เพื่อให้มองเห็นว่าไม่มีตรงไหนจะเป็นอตฺตาตัวตนได้.

ทีนี้มีผู้มาอธิบายกันเสียใหม่ โดยให้ปฏิจสมุปบาทสายเดี่ยวคร่อม ๓ ชาตินี้ แล้วให้เนืองเป็นคนๆ เดียวกัน : กิเลส

ของคนในชาติก่อนทำให้เกิดวิบากในชาตินี้, ตอนหนึ่ง ;
 วิบากในชาตินี้มีแล้วทำให้เกิดกิเลสในชาตินี้ใหม่ แล้วทำให้
 เกิดวิบากในชาติหน้า.

เมื่อสอนปฏิจสุมุปาบทอย่างนี้ มันกลายเป็นสอน
 เรื่องอัตตา กลายเป็นสอนว่ามีอัตตาตัวตน สัตว์บุคคล
 เวียนว่ายในสังสารวัฏฏ์เหมือนกับมัจฉาทิฏฐิของภิกษุชื่อ สาคิ
 เกวัฏฐบุตร ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น. เรากลับไปสอนให้มี
 อัตตา ในเมื่อพระพุทธเจ้าท่านสอนเรื่องปฏิจสุมุปาบทนี้
 สอนเพื่อไม่ให้มีอัตตา. ท่านได้ตรัสเป็นหลักชัด ๆ ไว้อย่างนั้น
 แล้ว เรากลับมาอธิบายไปเสียใหม่กลายเป็นมีอัตตาอีก.

ข้อ^๕ ถ้าเราเอาหลักเช่นมหาปเทศมาเป็นเครื่องวัด
 เป็นเครื่องทดสอบ เราจะรู้ทันทีว่า สอนอย่างนี้ผิด; อธิบาย
 อย่าง^๕ผิด; เพราะมันย้อนกลับไปมีอัตตา : มันไปเข้ากันได้
 กับฝ่ายที่ว่ามีอัตตา แล้วมันเข้ากันไม่ได้กับฝ่ายที่ไม่มีอัตตา;
 เพราะฉะนั้นที่ว่ามีอัตตา, จึงผิดหลักพระพุทธศาสนาซึ่งสอน
 ว่าไม่มีอัตตา; ฉะนั้นถ้าท่านผู้ใดเข้าใจปฏิจสุมุปาบทไปใน
 ลักษณะที่จะไม่ให้มีอัตตาได้แล้วนั้น นั่นแหละคือถูก. แต่ถ้า
 เข้าใจไปในทำนองที่มีอัตตาขึ้นมา มันก็คือผิด : การอธิบาย

ปฏิจาสมุปบาทในลักษณะคร่อมกัน ๓ ชาติจึงผิด เพราะสอนให้เกิดความคิดว่ามีอัตตา. ถ้าอธิบายติดต่อกันไปอย่างหลักในพระบาลีโดยตรงอย่าไปแก้ไขอะไร ไม่มีทางจะเกิดอัตตานั้นแหละจึงถือว่าถูก.

อธิบายติดกันมาตั้งแต่เมื่อไร.

เอาละทีนี้จะพูดต่อไปถึงความรู้ที่มันจะแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นว่า **ทำไมจึงอธิบายผิด? และ อธิบายติดกันมาตั้งแต่เมื่อไร?**

เดี๋ยวนี้ในเมืองไทยก็ดี ในประเทศพม่าก็ดี ในประเทศลังกาก็ดี สอนเรื่องปฏิจาสมุปบาทอย่างเดียวกันแทบทั้งนั้น คือสอนตามข้อความที่มีอธิบายอยู่ในคัมภีร์วิสุทธรัตน. เรื่องมี ๓ ชาติ คร่อม ๓ ชาติ^๕ พวกฝรั่งซึ่งเก่งที่สุดก็มาถือเอาตาม^๕, อธิบายเอาตาม^๕ เป็นคั้งเป็นแควไปเลย. แปลว่าทุก ๆ ประเทศที่เป็นพุทธบริษัทเขากำลังสอนปฏิจาสมุปบาทชนิดที่คร่อม ๓ ชาติ, สายเดียวคร่อม ๓ ชาติ; กันอยู่^๕. นี่เมื่อพูดอะไรแปลกออกไปมันก็ต้องถูกตำหนิจากคนทั้งโลกก็ว่าได้. ผมกำลังพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าไม่มีทางที่จะคร่อมถึง ๓ ชาติ; ดังนั้นเราก็

ต้องติดตามว่ามันอธิบายผิดได้อย่างไร? อธิบายผิดกันมาตั้งแต่เมื่อไร?

อธิบายกันมาผิดตั้งแต่เมื่อไรอันนี้รู้ได้ยาก; แต่ข้อที่ว่าอธิบายผิดรู้ได้ง่าย เพราะมันผิดจากพระบาลีเดิม และเพราะผิดความมุ่งหมายของปฏิจาสมุปบาท ที่ทรงสอนเพื่อให้ทำลายอัตตา ฉะนั้นจึงถือว่าอธิบายผิด. สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศ; ท่านทรงมีความเห็นว่าเรื่องนี้อธิบายผิดกันมาตั้งแต่พันปีแล้ว; ท่านก็ไม่ทรงสรรเสริญในการที่จะอธิบายปฏิจาสมุปบาทคร่อม ๓ ชาติ; แล้วท่านก็อธิบายไปในทำนองว่ามันคร่อมอยู่เพียงชาติเดียว; แต่แล้วก็ไม่แน่ว่าพระทัยที่จะอธิบายรายละเอียดก็เลยทิ้งไว้รุ่น ๆ. แต่ข้อที่ท่านทรงยืนยันความเข้าใจของท่านก็คือ มันคงจะอธิบายผิดกันมาตั้งแต่พันปีแล้ว. ข้อนี้ผมก็เห็นด้วยพระองค์ท่าน; แต่ผมก็อาจจะเคยไปถึงว่าเกินกว่าพันปี อธิบายกันมาผิด เกินกว่าพันปี เพราะว่าหนังสือวิสุทธิมรรคนั้นมีอายุถึง ๑,๕๐๐ ปีแล้ว.

ในหนังสือวิสุทธิมรรคนั้นอธิบายปฏิจาสมุปบาทเป็น ๓ ชาติทั้งนั้น คร่อม ๓ ชาติทั้งนั้น แล้วในการแต่ง

กัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ก็ยังเขียนไว้ว่า
อธิบายตามที่เขามักนัยก่อนแล้วด้วย ประเดี๋ยวจะเอามา
อ่านให้ฟังสำหรับคำพูดของพระพุทธโฆษาจารย์. เรื่องมันมี
หลักฐานว่าท่านอธิบายตามที่มีอธิบายกันอยู่ก่อนแล้ว ฉะนั้น
สมัยของท่านมันก็ถึง ๑,๕๐๐ ปีแล้ว และถ้าต่อไปจากนั้น
อีกมันก็เกือบ ๒,๐๐๐ ปีหรือเกิน ๒,๐๐๐ ปี. ผมมีความเห็น
ว่าอาจจะอธิบายผิดกันมาตั้งแต่หลังสังคายนาครั้งที่ ๓ คือ
พ.ศ. ประมาณ ๓๐๐ ก็ได้; ดังนั้นก็แปลว่าผิดกันมาตั้งแต่
๒,๒๐๐ ปี มันจะต้องอธิบายผิดกันมาตั้งแต่ ๒,๒๐๐ ปีมาแล้ว
ไม่ใช่ ๑,๐๐๐ ปีอย่างสมเด็จพระสังฆราชเจ้าท่านว่า ประเดี๋ยว
จะชี้ให้ดู.

ถ้าจะพูดว่าเมื่อไรให้แน่นอนนั้น ต้องค้นหาหลักฐาน
ทางโบราณคดี; มันลำบากมากไปอีก. แต่เมื่อเราพูดกัน
อย่างนี้ที่ไม่มีทางจะผิดได้ มันก็ต้องพิจารณาถึงข้อที่ว่าทำไม
จึงเกิดการอธิบายอย่างนั้นขึ้น. ขอให้ฟังดูให้ดีๆ ว่า ทำไม
มันจึงเกิดการอธิบายแหวกแนวของพระพุทธเจ้าไปได้ ในเมื่อ
พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เป็นหลักๆ อย่างนี้ ไม่มีทางจะ
ครอบอม ๓ ชาติ; ทำไมมันจึงไปครอบอม ๓ ชาติ และให้มี
อัคราชันมาได้.

ข้อนี้ผมตั้งข้อสันนิษฐานว่ามันมีได้โดยที่ไม่รู้, เกิดไม่รู้, เกิดเข้าใจไม่ได้ แล้วก็เหาหรือสันนิษฐานกันโดยไม่เจตนาอย่างหนึ่ง. เพราะว่าเรื่องปฏิจาสมุปบาทเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งที่สุดในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็ตรัสและใคร ๆ ก็ยอมรับว่ามันเป็นเรื่องลึกซึ้งที่สุด. ที่นี้พอมาถึงสักประมาณ ๓-๔๐๐ ปี เกิดเข้าใจไม่ได้ ก็เริ่มเกิดความคิดแตกแยก. ที่นี้ต่อมาอีกมันก็แตกแยกหนักเข้า ๆ จนกระทั่งกลายเป็นตรงกันข้ามไป. อย่างนี้เรียกว่าไม่มีใครเจตนาอธิบายให้ผิด มันเป็นเพราะความไม่รู้.

ที่นี้มาเดากันดูอีกทางหนึ่งดีกว่าว่า จะมีทางเป็นไปได้ไหมว่าอาจจะเกิดมีหนอนบ่อนไส้ขึ้นในพุทธศาสนา : มีกนขบถทรยศเป็นหนอนบ่อนไส้เกิดขึ้นในพุทธศาสนา แกล้งอธิบายเรื่องปฏิจาสมุปบาทซึ่งเป็นหลักของพุทธศาสนาให้ผิดเสีย คือให้เป็นสัสสตทิฏฐิในอินดู หรือกลายเป็นศาสนาพราหมณ์. ปฏิจาสมุปบาทของพระพุทธเจ้าไม่มีทางที่จะมีอัตตา, ชีโว, อาตมันหรืออะไรทำนองนั้น; ไม่มีทางที่จะเป็นอย่างนั้น เพราะว่านี่เป็นของพุทธ. แล้วถ้ามีใครมาอธิบายปฏิจาสมุปบาท ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนาให้มันเกิดคร่อม

๓. ชาติอย่างหนึ่งมันก็เกิดเป็นอัครตาขึ้นมา เขาก็กลืนพุทธศาสนาสำเร็จ. ถ้าว่ามีเจตนาเลวร้ายกันถึงขนาดนี้ ก็แปลว่าต้องมีคนแกลังอธิบายขึ้นมาให้มีช่องให้เกิดอัครตาขึ้นมาในพุทธศาสนา. แล้วศาสนาพราหมณ์ก็กลืนศาสนาพุทธวบเดียวหมดโดยกะทันหัน. นี่เป็นเรื่องสันนิษฐานในแง่ที่เลวร้ายอย่างหนึ่งก็ได้.

อีกทางตรงกันข้ามก็คือผลออกไปหรือโง่ไป อธิบายไป ด้วยทุนรอนคือความรู้ที่ผู้อธิบายมีอยู่เดิม, ก็อาจจะผิดไปโดยไม่ทันรู้ เพราะว่าเข้าใจไม่ได้, ก็อาจจะมิได้เหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ตาม จะเจตนาหรือไม่เจตนาผลมันก็เหมือนกัน.

พุทธศาสนาสัญญไปจากประเทศอินเดีย รู้ไหม? ว่าเพราะอะไร? เขาวัดกันว่าเพราะอย่างนั้น เพราะอย่างนี้ เพราะอย่างโน้น เช่นเพราะข้าศึกภายนอกเข้ามาย่ำยี ผมว่าไม่น่าเชื่อ; ผมเห็นว่า พุทธศาสนาสัญญไปจากประเทศอินเดีย เพราะว่พุทธบริษัทเริ่มตีความของหลักพุทธศาสนาผิดเอง: อธิบายพุทธศาสนาผิดเสียเอง เช่น อธิบายปฏิจจนมุปบาทที่เป็นพุทธแท้ ๆ ให้กลายเป็นฮินดู หรือเป็นพราหมณ์ไป; ก็กลายเป็นคร่อม ๓ ชาติ กลายเป็นมีอัครตาไป. เพียงเท่านั้น

เท่านั้น. มันก็เป็นไปโดยพฤตินัยแล้ว; นั่นแหละโดยความจริงแล้วพุทธศาสนาหมดไปจากประเทศอินเดียทันทีเลย : พออธิบายปฏิจจนมุขปาหตติ กลายเป็นม็อดตามีตัวคนไปแล้ว ก็แปลว่าพุทธศาสนาหมดแล้ว ไม่มีเหลืออยู่แล้วในประเทศอินเดีย คือได้ไปผนวกเป็นศาสนาพราหมณ์ที่มีอาตมันเสียแล้ว!

นั่นแหละต้องอธิบายผิดกันมาตั้งแต่ เมื่อมีเหตุการณ์อย่างนั้น โดยเจตนาหรือโดยไม่เจตนา ก็ยังรู้กันได้ยาก. ศาสนาพราหมณ์ก็เป็นข้าศึกแก่พุทธศาสนา ต้องการจะกลืนพุทธศาสนา ฉะนั้นก็ต้องมีผู้พยายามจะกลืน. นี่จะเป็นสิ่งที่มิได้ไม่ใช่แกลิ่งใส่ร้าย. พุทธศาสนาไม่ใช่สัสตคติภูฏิจิ จึงไม่ได้พูดว่ามีสัตว์, บุคคล, ตัวตน; มีคนนั้นเวียนว่ายตายเกิดเป็นคนนั้นไปเรื่อย. พุทธศาสนาไม่มีสัตว์ ไม่มีคน แต่แล้วก็กลายมาเป็นพูดให้มีสัตว์มีคน เวียนว่ายไปในกระแสแห่งปฏิจจนมุขปาหตติ ๓ ภพ ๓ ซาติเรื่อยไปอย่างนี้พุทธศาสนาก็สลายหมด.

ที่นั่นหลักฐานอะไรก่อนหน้านั้นมันไม่เป็นตัวลายลักษณ์อักษร; เพียงมีลายลักษณ์อักษรชัดในสมัยที่มีหนังสือวิสุทธิมรรค : ข้อความในหนังสือวิสุทธิมรรคได้แสดงไปใน

ลักษณะที่ว่ามี ๓ ภพ ๓ ซาคิ มีปฏิสนธิวิญญาณ ที่เป็นตอน
ต้นของปฏิจสมุปบาท แล้วไปเกิดภพใหม่มีวิบาก, แล้วก็
มีกิเลสสำหรับจะไปเกิดในภพหน้าอย่างนี้. หลักฐานที่เป็น
ตัวหนังสือชัดเช่นนี้ ก็มีที่คัมภีร์วิสุทธิมรรค; นั้นมันก็เพียง
๑,๕๐๐ ปี.

ถ้าก่อนหน้านั้นน่าจะนึกไปถึงว่า เมื่อสมัยทำสังคายนา
ครั้งที่ ๓ ซึ่งมีการจับพระสีก ว่าพระองค์ไหนเป็นพระปลอม
ก็จับสีก พระองค์ไหนเป็นพระแท้ไม่ต้องสีก. ในการ
ชำระนั้นก็มีการถามเรื่องหลักธรรมว่าท่านมีความเห็นอย่างไร
เกี่ยวกับหลักพุทธศาสนา. ถ้าองค์ไหนตอบไปในทำนอง
อวิภังชวาทิ คือว่าไม่แบ่งแยกชีวิตเป็นปฏิจสมุปบันธธรรม,
เป็นขันธ, เป็นธาตุ, เป็นอายตนะ, แล้วก็ไปพูดเป็นมีตัวมีตน
อย่าง^{๕๗}ที่เวียนว่ายตายเกิด อย่างที่ภิกษุสาติเกวัฏฏบุตรพูด^{๕๘}
แล้ว ก็ถือว่าผู้นั้นเป็นพวกอวิภังชวาทิเป็นมิจฉาทิปฏิจชินนิต
สัสสตทิฏฐิแล้วก็จับสีก.

ข้อ^{๕๙}นี้หมายความว่าในสังคายนาครั้งที่ ๓ นั้น เขาจับ
พระที่ถือลัทธิว่ามีอัตตา, ตัวตนนั้นสีก เหลือไว้แต่พระที่
ไม่ถือว่ามีอัตตาทัวตนเท่านั้น; เพราะฉะนั้นเค้าเงื่อนมันมี

หมอกควันมาตั้งแต่สมัยสังคายนาคครั้งที่ ๓ นั้น มีนัก ๒,๒๐๐
ปีมาแล้ว ที่ยอมรับกันว่ามีคนมาปลอมบวชเป็นพระในพุทธ-
ศาสนา แล้วก็มีความเห็นเป็นทั่วไปว่าเป็นคนว่ามีตัวมีตนนี้.
ข้อนี้เองพอที่จะเป็นเค้าเงื่อนที่จะทำให้เกิดการอธิบาย ชนิด
ที่มีตัวตนขึ้นมาในพระพุทธศาสนา, แม้จะถูกจับสึก ก็คง
ไม่หมด คงเหลือรอดอยู่, หรือแม้ที่ถูกสึกไป ก็ยังไปพูดไปสอน
ได้อีกอยู่ที่, ในฐานะเป็นคนปลอมเข้ามา.

สรุปความแล้วก็อยากจะกล่าวว่ก่อนสังคายนาคครั้งที่
๓ ขึ้นไป ก็ว่่าก่อน พ.ศ. ๓๐๐ ขึ้นไปนั้น หลักธรรมยัง
บริสุทธิ์อยู่; พอหลังจากนั้นก็เริ่มเลอะเลือนมาในทางที่จะ
มีตัวมีตน. นี่มันเริ่มผิวกันมาตั้งแต่เมื่อนี้. พระพุทธศาสนา
สูญไปจากอินเดียก็เห็น ๆ กันอยู่. แล้วทำไมศาสนาไหนหรือ
ศาสนานิกรณ์ ที่เขาเรียกกันผิด ๆ ว่าศาสนาเซน มันไม่สูญ
จากอินเดียเล่า? ก็เพราะยังไม่เปลี่ยนหลักอะไร; มีหลักเดิม
อย่างไร ก็มีอยู่อย่างนั้น ดังนั้นจึงไม่สูญ.

พุทธศาสนาเกิดไปเปลี่ยนหลัก จากไม่มีตัวตน กลับ
มามีตัวตน มันก็สูญ ก็เรียกว่าสูญได้โดยอัตโนมัติในทันทีนั้น,
พอมันเริ่มมีตัวตนเข้ามาในพุทธศาสนาแล้ว พุทธศาสนา

ก็สูญจากอินเดียนั้นก็คือเหตุการณ์ที่ว่าปฏิจาสุมุปบาทเริ่มอธิบายผิด. แต่หลักฐานที่มีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษรก็คือหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรค. ประเทียวเราจะลองพิจารณาหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรคกันดู. ในตอนนั้นต้องการจะพูดแต่เพียงว่า ได้มีการอธิบายปฏิจาสุมุปบาทผิดพระพุทธรูปประสงค์ตั้งเดิมกันมาตั้งแต่เมื่อไร

เหตุที่ทำให้อธิบายผิด.

ที่นี้เหตุที่ทำให้อธิบายผิด อย่างที่เรียกว่าไม่ใช่ในทางร้าย ไม่ใช่มีใครแกล้งเป็นหนอนบ่อนไส้ แต่เป็นไปในทางที่มันผิดเองเพราะโง่ไม่รู้ มันก็มีอย่างที่ว่ามาแล้วว่า เพราะไม่เข้าใจในภาษาธรรม; เข้าใจแต่ภาษาคน; ภาวะที่เคยเข้าใจในภาษาธรรมมันก็เลื่อนหายไปหมด จนเหลือแต่ภาษาคน. ที่นี้ก็อธิบายกันไปตามภาษาคน มันก็เป็นสัสสตทิกฺขวิฐินมา. เพราะฉะนั้นเราจะต้องทำความเข้าใจในภาษาคนและภาษาธรรมกันในส่วนที่สำคัญที่สุดคืออีกครึ่งหนึ่ง คือคำว่า “คน” กับคำว่า “นามรูป”.

ถ้าเราเรียกกันตามภาษาชาวบ้านหรือภาษาคนก็เรียกตัวเราว่า “คน”; ถ้าเรียกในภาษาธรรมเราไม่เรียกว่า “คน”

แต่เราเรียกว่า “นามรูป” คือกายกับใจ. ที่นี้จะเรียกว่าคน หรือจะเรียกว่านามรูปก็ตามใจเถิด มันยังมีบัญญัติอยู่ที่ว่า มันมีการเกิดดับเท่าไร? อย่างไร? คนหรือนามรูปนี้แหละ มันมีการเกิดดับอยู่อย่างไร?

ถ้าตามอย่างคำตอบมีถึง ๓ ชั้น ลึกซึ้งกันอยู่ถึง ๓ ชั้น คือ :—

๑. **นามรูปเกิดดับ** เกิดดับๆๆ อยู่ทุกขณะจิต^๕ นันจัดเป็นชั้นที่ไม่มีการรู้ หรือไม่มีใครอยากรู้ และไม่จำเป็นต้องรู้ ว่านามรูปกายใจของเราเกิดดับๆๆ อยู่ทุกขณะจิต. นันเป็นภาษาอภิปธรรมเกินความต้องการ; เพราะจิต^๕นั้นมันมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ตามระยะของสิ่งที่เรียกว่าภวังคจิต : เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปรอบหนึ่งเรียกว่าขณะจิตหนึ่ง; แล้วก็ยังเร็วยิ่งกว่ากระพริบตาเสียอีก; ฉะนั้น ตามความหมาย^๕ เขาถือว่า “นาม—รูป” หรือว่าคนๆ หนึ่ง^๕เกิดดับๆๆ อยู่ทุกขณะจิต นับไม่ทัน : เราไม่มีปากที่จะนับมันทันเพราะว่าขณะจิตมันเร็วกว่าที่ปากจะนับทัน.

นามรูปหรือคน^๕เกิดดับอยู่ทุกขณะจิต^๕ นั้นความหมายหนึ่ง. มันเหมือนกับ frequency ของ ใคนาโม ไฟฟ้า^๕นั้น :

รอบหนึ่งก็คือไฟฟ้าออกมาที่หนึ่ง รอบหนึ่งไฟฟ้าก็ออกมาที่หนึ่ง ที่นั่นมันที่ละพันกว่ารอบมันก็เลยดูไม่ทัน แต่มันก็อาจติดกันเป็นดวงแดงไรที่หลอดไฟไม่มีกระพริบที่หลอดอย่างนั้น. ที่นี้ขณะจิตก็เหมือนกัน : มันถี่ิบขนาดนั้นจนเราไม่รู้สึกรู้ว่าเราเกิดดับ ๆ ๆ เราต้องอาศัยการศึกษาเรื่องทางจิตชนิดนี้ จึงจะรู้ว่านามรูปหรือคนนั้นมันเกิดดับ ๆ อย่างถี่ิบอยู่ทุกขณะจิต หรือเร็วยิ่งกว่า frequency ของกระแสไฟฟ้าที่เราใช้อยู่ทุก ๆ วันนั้นเสียอีก. . . นั่นมันเป็น **เรื่องเกิดดับ ๆ อีกชนิดหนึ่งไม่เกี่ยวกับปฏิจสุมุบาท.** ปฏิจสุมุบาทไม่ได้หมายถึงการเกิดดับชนิดนี้.

การเกิดดับทุกขณะจิตนั้นมันเป็นกลไกทางจิตล้วน ๆ เป็นความรู้ส่วนเกิน ประเภทอภิธรรมเพื่อโดยไม่ต้องเกี่ยวกับปฏิจสุมุบาท. และคำว่า **“เกิด”** ในกรณีอย่างนี้ เขาไม่ใช่คำว่า **“ชาติ”** แต่เขาไปใช้คำอื่นว่า อุปาทะ มี **“อุปาทะ”** : อุปาทะ—ฐิติ—ภังคะ, อุปาทะ—ฐิติ—ภังคะ, อุปาทะ—ฐิติ—ภังคะ ฯลฯ อย่างนี้เรื่อยไป. อุปาทะ = เกิด, ฐิติ = ตั้งอยู่, ภังคะ = ดับไป. ใช้คำว่าอุปาทะ, มิได้ใช้คำว่าชาติ; แต่ก็แปลว่า **“เกิด”** เหมือนกัน. เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป ๆ

ถึยบนับไม่ทัน นั้นแหละนามรูปหรือคนเราเกิดดับอยู่อย่าง
นั้นชนิดหนึ่ง.

(๒) อีกชนิดหนึ่ง, นามรูปเกิดดับเหมือนคน
ธรรมคาสามีผู้รู้ คือว่า พอเกิดจากท้องแม่ก็เรียกว่าเกิดออกมา;
พอตายเข้าโลงเรียกว่าดับ. ตั้งอยู่ ๘๐ ปีบ้าง ถึง ๑๐๐ ปี ก็มี;
ตามธรรมคานี้ชั่ว ๘๐ ปี ๑๐๐ ปี นิมเกิดหนเดียวมีดับหน
เดียว; นิมเกิดดับแค่คำพูด ๒ คำนเท่านั้นเอง. พู่ว่า
“เกิด” ขึ้นมากำหนึ่งแล้วทิ้งระยะไว้นานถึง ๘๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี
จึงพู่ว่า “ดับ” นามรูปหรือคนเกิดหรือดับทำนองนี้ กินเวลา
ตั้ง ๘๐ ปีหรือ ๑๐๐ ปี น้อย่างหนึ่ง เป็นคำพูดในภาษาคน.
ส่วนภาษาอิทธิธรรมเพื่อนถึยบจนนับไม่ทัน : คนเกิดดับๆ
ถึยบจนนับไม่ทัน. ที่นิมเกิด — ดับอย่างภาษาโลกนั้นมันกิน
เวลาตั้ง ๘๐ ปี ๑๐๐ ปี ทนนับไม่ค่อยไหว : นับว่า “เกิด”
ครั้งหนึ่ง แล้วรอไปอีก ๑๐๐ ปี จึงจะนับว่า “ดับ”. ภาษา
อิทธิธรรมเพื่อฝ่ายโน้นมันก็เกินไป ภาษาคนฝ่ายนี้มันก็เกินไป.

(๓) ที่มันยังมีที่ตรงกลาง คือที่เป็นภาษาปฏิจา-
สมุขบาทที่กำลังกล่าวถึงนี้. ความเกิดดับของภาษาปฏิจา-
สมุขบาทก็คือเกิดขึ้นแห่งเวทนายอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็เกิด

ค้นหา แล้วก็อุปาทาน แล้วก็ภพ แล้วก็ชาติ; หนีบั้น
 พอจะนับได้ แล้วเห็น ๆ อยู่ด้วย. ในหัวใจของคนเราเกิด
 ความรู้สึกเป็น “ตัวกู” ฝรั่งหนึ่งก็เรียกว่าชาติหนึ่ง ภพหนึ่ง;
 และมันก็อาจนับได้. ถ้าขยันสังเกตก็จัดไว้ วันหนึ่ง ๆ เราอาจ
 จะพบและจัดได้เลย ว่าวันหนึ่งเราเกิด “ตัวกู” ก็ครั้ง พรุ่งนี้เกิด
 ก็ครั้ง มะรืนนี้ก็ครั้งก็คอยจัดไว้ได้. หนีไม่ได้ถ้อยจนนับไม่ทัน
 แล้วก็ไม่ได้หมายความว่าเกิดจากท้องแม่ แล้วดับคืนเข้าโลง.
 มันเป็นการเกิดดับ, เกิดดับของคนเราหรือนามรูปในลักษณะ
 ที่เป็น “ตัวกู—ของกู” ที่ถูกปรุงด้วยอวิชชาครั้งหนึ่ง ๆ.

นามรูปนี้ประกอบด้วยอวิชชาปรุงเป็นอุปาทานว่า
 “ตัวกู—ของกู” เมื่อมีทุกข์ครั้งหนึ่ง ๆ; หนีเรียกว่าชาติหนึ่ง ๆ
 หรือเกิดดับครั้งหนึ่ง ๆ ที่เราเห็น ๆ กันอยู่. เหมือนตัวอย่าง
 ที่เล่าให้ฟังข้างต้น นี่แหละวันหนึ่ง ๆ ก็หลายเกิดหลายดับ
 เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า คำว่าเกิดดับ ๆ ใน
 ภาษาปฏิบัติสมุปาทานนี้มีความหมายเฉพาะ คือหมายถึงเกิด
 ดับของ “ตัวกู” เท่านั้น. ส่วนการเกิดดับในภาษาอภิธรรมเพื่อ
 หรือภาษาชาวบ้านธรรมดาที่ว่าเกิดจากท้องแม่แล้วเข้าโลง
 นั้นมันอีกภาษาหนึ่ง; อย่าเอาไปปนกันระหว่าง ๓ ภาษา.

ถ้าปนกันเป็นไม่รู้เรื่องปฏิจาสมุปบาทแน่ เพราะปฏิจาสมุปบาทจะหมายเอาแต่เพียงเรื่องตรงกลาง; ไม่ได้จนกำหนดไม่ได้, และไม่ห่างจนชาติหนึ่งมีเพียงหนเดียว, กล่าวคือหมายเอาการเกิดดับแห่งอุปาทานว่า “ตัวกู” ครั้งหนึ่ง; แล้วยิ่งกว่านั้นก็คือให้เห็นการเกิดดับอย่างนี้ว่าเป็น **ปฏิจาสมุปบันธธรรม** คือเป็นเพียงธรรมชาติที่อาศัยกันแล้วเกิดดับ: อาศัยกันเกิดขึ้น หรืออาศัยกันดับลงไป.

ในคนเราคนหนึ่ง ๆ เป็นเพียงปฏิจาสมุปบันธธรรม ขณะหนึ่ง ๆ, ในกรณีหนึ่ง ๆ; อย่าให้เป็นตัวเป็นตนเป็นอาตมันอะไรขึ้นมา; เป็นเพียงธรรมชาติที่อาศัยกันเกิดขึ้นแล้วดับลงอยู่เสมอ; จะสมมติเรียกว่าคนก็ได้, จะเรียกว่านามรูปคือกายใจที่กำลังไปด้วยกันก็ได้; มันเป็นเพียงปฏิจาสมุปบันธธรรม. มันเป็น “คน” ขึ้นมาเพราะอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่ทำให้เกิดว่าเป็นตัวกู “คน” ชนิดนี้เราจะต้องฆ่ามันเสียให้ตาย พอฆ่าคนชนิดนี้เสียได้ นั่นแหละคือการดับทุกข์; เพราะคนชนิดนี้เองมันเป็นต้นเหตุของความทุกข์. การที่พระองค์ทรงแสดงปฏิจาสมุปบาทก็เพื่อจะให้รู้จักป้องกัน อย่าให้มีคนชนิดนี้เกิดขึ้นมา แล้วจะได้

ไม่เป็นทุกข์. ^๕นี้เรียกว่าเกิดดับ ๆ ชนิดที่มันเป็นเรื่องของ
 ปฏิจัสมุปบาทคืออย่าง^๕นี้.

ที่^๕เกิดดับอีกชนิดหนึ่งที่เป็น **การเกิดดับของวัตถุ
 ล้วน ๆ** ที่เราไม่ถือว่ามีความคิดนึกหรือมีความรู้สึกเช่นการ
 เกิดของหญ้าบนอะไรเหล่านี้มันเป็นอีกเรื่องหนึ่งอย่าเอามา
 ปน; เพราะมันไม่เกี่ยวกับอวิชชาอุปาทานอะไร. ต้นหญ้า
 ต้นบนมันก็มีชีวิต มันก็เกิดมันก็ดับ แต่มันไม่เกี่ยวกับ
 อวิชชาัตถอุปาทานอะไร. อย่าเอามาปนกัน; มันเป็นการ
 เกิดดับอีกชนิดหนึ่ง. เรา^๕รู้จักคน หรือนามรูปที่เกิดดับ
 ในแง่ของปฏิจัสมุปบาทเหล่านี้ก็แล้วกัน. ^๕ทั้งนี้^๕เพื่อจะได้
 แยกออกจากกันเสียให้ชัด; ให้เด็ดขาดว่า ปฏิจัสมุปบาทตาม
 บาลีเดิมของพระพุทธองค์นั้นไม่แยกเป็น ๓ ชาติ แล้วก็เป็น
 เรื่องที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน วันหนึ่ง ๆ มีได้หลาย ๆ รอบ
 หลาย ๆ วง.

ที่^๕ไปอธิบายคร่อมชาติเป็น ๓ ชาติ^๕นั้นเป็นของใคร
 พุค^๕ชั้นเมื่อไรก็ไม่รู้ เพิ่งปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ใน
 คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นแห่งแรก; แต่เค้าเงื่อนดูจะมีมาก่อน
 นั้น. ถ้าอยากจะรู้เรื่อง^๕นี้โดยละเอียดเราก็ไปดูตำราเรื่อง

ปฏิจัสมุปบาทอย่างคร่อมชาติ ที่ครูสอนกันอยู่ในโรงเรียน
 นักธรรมตลอดถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคเอง ก็จะมองเห็นการ
 อธิบายปฏิจัสมุปบาทในลักษณะคร่อม ๓ ชาติ. **โดยหลัก
 ใหญ่** ก็คือเอาวิชชากับสังขารเป็นอดีตเหตุในอดีตชาติ;
แล้วเอา วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็น
 บัจจุบันผลในบัจจุบันชาติ; **แล้วก็** เอาทัฬหา อุปาทาน กับ
 ภพส่วนที่เป็นกรรมภพ^๕มาเป็นบัจจุบันเหตุ ในบัจจุบันชาติ;
แล้วก็ เอาภพส่วนที่เป็นอุปัตถิภพกับชาติขรามรณะนั้น ไปเป็น
 อนาคตผล ในชาติหน้าโน้น มันจึงได้เป็น ๓ ชาติ.

บททวนอีกกว่า ๑๑ บัจชาการ^๖นี้ เอา ๒ อันแรกไป
 ไว้ชาติอดีต, เอา ๘ อัน ตรงกลางมาไว้เป็นชาติบัจจุบัน,
 แล้วเอาอีก ๑ ^๗อันหรือ ๒ ของผลนั้นไปไว้ในชาติที่จะมาทีหลัง,
 มันคร่อมชาติ ๓ ชาติอย่าง^๗นี้, และมีเงื่อนไขต่อเรียกว่าสนธิตรง
 ระหว่างอดีตชาติจะมาต่อกับบัจจุบันชาติ^๗ที่หนึ่ง, แล้ว
 ระหว่างตรงกลางของบัจจุบันชาติ ^๘ที่มันต่อกันระหว่างเหตุ
 กับผล^๘นั้นอีกที่หนึ่ง, **แล้วก็** ไปต่อกันตรงที่ว่าบัจจุบันชาติ
 ไปต่อกับชาติอนาคตนั้น^๙ก็อีกที่หนึ่ง; มันมีสนธิชัดๆลงไป
 อย่าง^๙นี้ **แล้วยังมี** แปลกใช้คำว่า “อัทธา” แปลว่ากาลไกล

เป็นอดีตัทธา ปัจจุบันัทธา อนาคตัทธา นี้ผิดจากในบาลีที่
ไม่เคยมีปัจจุบันัทธา จะมีก็แต่อดีตัทธา และ อนาคตัทธา
คือไกลฝ่ายอดีต และไกลฝ่ายอนาคต; ส่วนปัจจุบันไม่พูดว่า
ไกล. เดียวนี้เขาแปลคำ อัทธานว่า "เวลา" เสีย มันก็เลยใช้
ไ้ทั้ง ๓ กาละ คือทั้งอดีตทั้งปัจจุบันทั้งอนาคต.

ที่นี้จัดให้อาการต่าง ๆ ทั้ง ๑๑ อาการนี้เป็นกิเลส
บ้าง เป็นกรรมบ้าง เป็นวิบากบ้าง คืออวิชชาเป็นกิเลสใน
อดีตชาติ, สังขารเป็นกรรมในอดีตชาติ, แล้วกัณฺเฑน
นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบากทั้งหมดในปัจจุบัน
ชาติ, ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลสในปัจจุบันชาติ, แล้วภพ
ส่วนที่เป็นกรรมภพก็เป็นกรรมแห่งปัจจุบันชาติ ซึ่งก็จะปรุง
ชาติอนาคต. ที่นี้ภพส่วนอุปัติภพ กับ ชาติ ชราก็กลายเป็น
เป็นวิบากในชาติอนาคต; มันเลยได้อดีตชาติ ปัจจุบันชาติ
อนาคตชาติเป็น ๓ ชาติอย่างนี้. อธิบายอย่างนี้เรียกว่าปฏิจ
สมุปบาทที่คร่อมไว้ถึง ๓ ชาติ ในวงเดียวสายเดียว กินเวลา
๓ ชาติ ลองคิดดู.

เรื่องนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระวชิรญาณวงศ์
ท่านตรัสว่า อธิบายกันผิดมาตั้งพันปีแล้ว. ท่านเชื่อ

อย่างนั้น แล้วท่านก็ไม่ทรงแน่ใจว่าจะอธิบายอย่างไรแน่ ท่านจึงสันนิษฐานว่ามันคงจะสักชาติเดียวละกรรมัง. ที่นี้ผมก็ยังคงเป็นเด็กดี ที่จะค้นหุรงถือเอาตามตัวหนังสือในบาลีที่ว่ารอบหนึ่งของพฤติของจิต ในปฏิจสุมุปาบท นั้นมันเหมือนสายฟ้าแลบ เมื่อมันเกิดการปรุงแต่งด้วยอำนาจอวิชชา^๕ เรียกว่ารอบหนึ่ง สายหนึ่ง. เพราะฉะนั้นปฏิจสุมุปาบทนั้นเพียงวันเดียวก็มีไต่หลาย ๆ สิบบปฏิจสุมุปาบท.

การอธิบายอย่างคร่อม ๓ ชาติ นั้นมันผิดไม่ตรงตามพระบาลีที่เห็นอยู่ในบาลีเดิม ๆ ในพุทธภาษิตในสุดคันตะทั้งหลายอย่างหนึ่ง แล้วมันผิดเพราะนำมาซึ่งความคิดที่เป็นอัตตาหรืออาตมันซึ่งเป็นสัสสตทิวฐินี้^๕อีกอย่างหนึ่ง, แล้วที่ร้ายที่สุดมันผิดเพราะใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้เลย^๕อย่างหนึ่ง.

การอธิบายปฏิจสุมุปาบทให้เป็น ๓ ชาติคร่อมกัน^๕ไม่มีประโยชน์อะไรเลย เพราะมันใช้ปฏิบัติอะไรไม่ได้. เมื่อเหตุมันอยู่ชาติไหน ผลมันอยู่ชาตินี้แล้วจะแก้ไขอะไรได้; แล้วเหตุมีอยู่ชาตินี้จะไต่ผลต่อในชาติหน้า แล้วมันจะได้ประโยชน์อะไรกับใคร นอกจากพวกที่ถือสัสสตทิวฐินี้^๕ แล้วก็ผันเอาท่าน^๕เอง.

หนึ่งลักษณะอย่างนี้ไม่ใช่สันทิฏฐิโก ไม่ใช่อกาลิโก ไม่ใช่บัจจัตถ์ เวทิตัพโพ วิญญูติ เพราะฉะนั้นจึงถือว่า อธิบายปฏิจาสมุปบาทพร้อม ๓ ชาตินี้ผิด เพราะไม่สบหลัก สันทิฏฐิโก อกาลิโก บัจจัตถ์ เวทิตัพโพ วิญญูติ ด้วย; และไม่เป็นประโยชน์อะไรด้วย เพราะใช้ปฏิบัติอะไรไม่ได้; เพราะนำมาซึ่งสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าอัตตา ว่าตัวตน ฉะนั้นจึงขอให้เลิกเสียเถอะ แล้วไปถือเอาตามพระบาลีเดิมให้ ตรงตามตัวอักษร ให้ตรงตามอรรถะ ตรงตามพยัญชนะ.

พระพุทโธฆาจารย์

ที่นี้จะพูดถึงพระพุทโธฆาจารย์กันบ้าง เพราะผมได้พูดค้างไว้แล้วว่า จะพูดถึง.

สำหรับพระพุทโธฆาจารย์องค์นี้ พุทธบริษัทแทบทั้งหมดเชื่อว่าเป็นพระอรหันต์. ฟังให้ดีๆ นะพระพุทโธฆาจารย์นั้นเขาเชื่อกันว่าเป็นพระอรหันต์ ที่นี้ผมไม่มีความเชื่ออย่างไหนหมด : ผมคุยแต่ว่าท่านทำอะไร, ท่านพูดอะไร, แล้วอะไรเป็นประโยชน์ก็ถือว่าถูก, อะไรไม่เป็นประโยชน์ก็ถือว่าผิด; โดยส่วนใหญ่จะเห็นว่าท่านเป็นผู้มีความรู้มากที่สุด แล้ว

ก็มีประโยชน์มากที่สุด อธิบายเรื่องที่มีประโยชน์ไว้หลายสิบหลายร้อยเรื่อง แต่เรื่องปฏิจาสุมุปาบท^๕นี้ผมไม่เห็นด้วยเลย เพราะพูดไปในรูปที่เป็นอาคม^๖เป็นศาสนาพราหมณ์ไป

ผมไม่ได้เคารพหรือเชื่อพระพุทธโฆษาจารย์ ๑๐๐ เปอร์เซนต์ เพราะมีส่วนที่ผมไม่เห็นด้วยอยู่หลายเปอร์เซนต์เหมือนกัน: ผมจะเคารพได้ตั้ง ๙๐-๙๕ เปอร์เซนต์ คือว่า ในร้อยเรื่อง^๕นั้นเห็นด้วย ๙๕ เรื่อง แต่ ๔-๕ เรื่อง^๕ไม่เห็นด้วย เช่น เรื่องปฏิจาสุมุปาบท^๕เป็นต้น. ถ้าพูดโดยน้ำหนักแล้วก็จะเห็นว่า เรื่องปฏิจาสุมุปาบท^๕เพียงเรื่องเดียว^๕นั้นจะทำให้ลายน้ำหนักของเรื่องอื่นไปเสียทั้งหมดก็ได้.

เรื่องปฏิจาสุมุปาบท^๕นี้ยาก ยากเย็นลึกซึ้งด้วยเหตุอะไรก็ตามใจ แต่ทุกคนยอมรับว่ายากเย็นลึกซึ้งจนถึงกับว่า พระพุทธโฆษาจารย์เมื่อจะอธิบายเรื่อง ปฏิจาสุมุปาบท^๕นี้ท่านถ่อมตัวท่านออกตัวนำประหลาด! ถ้าเรื่องอื่นแล้วท่านเปล่งสีหนาทองอาจเป็นราชสีห์! เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ท่านจะอธิบายเรื่องอะไรก็ตาม จะแต่งคำภีระอะไรก็ตาม จะขึ้นปณามคาถา หรือคำเริ่มเรื่องอย่างองอาจเป็นราชสีห์. แต่พอถึงเรื่องปฏิจาสุมุปาบท^๕นี้ท่านกลับถ่อมตัว ในการถ่อมตัว

ของท่านนั้นแสดงความล่งเล, แล้วออกตัวไว้เต็มที เพื่อจะ
ไม่ให้มีทางผิดเข้ามาหาตัว. คำออกตัวของท่านเป็นคำประ-
พันธ์ไพเราะมาก ผมจะอ่านตามตัวหนังสือที่ท่านได้เขียนไว้
เกี่ยวกับเรื่องปฏิจสุมุบาทนี้ว่า:-

“การอธิบายอรรถแห่งปฏิจสุมุบาท ทำได้
ยากนัก สมดังที่โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า ธรรมะ ๔ เรื่อง
คือสังขะ ๑, สัตตะ ๑, ปฏิสนธิ ๑, และบัจจยาการ คือ
ปฏิจสุมุบาทนี้ ๑, นี้เป็นเรื่องที่เห็นได้ยาก เอมาทูตมา
แสดงได้ยาก ข้าพเจ้าคำนวณโดยคูน้าหนักแล้วเห็นได้ว่าการ
อธิบายเรื่องปฏิจสุมุบาทนี้ไม่ใช่สิ่งที่จะทำได้โดยง่ายเว้น
เสียแต่จะทำโดยท่านผู้แตกฉานในอาคม และอริคม. วัน
นี้ข้าพเจ้าตั้งใจจะอธิบายบัจจยาการแห่งปฏิจสุมุบาท แต่ก็
มิได้ไว้ใจว่าจะถึงความสมบูรณ์ของแก่น เพราะเป็นเหมือน
กับการหยั่งลงไปในมหาสมุทร. แต่ว่าพระศาสนานี้มนัแห่ง
การอธิบายที่อาจจะอธิบายได้มากมายหลายแง่หลายมุม, ทั้ง
แนวที่ท่านบูรพาจารย์เคยอธิบายไว้ก็ยังมีอยู่ไม่สูญหายไป.
อาศัยเหตุ ๒ ประการ นี้ข้าพเจ้าจักปรารภการอธิบายให้กว้าง
ขวาง ขอให้ท่านทั้งหลายจงสดับเถิด”.

นี่คือคำออกตัวอย่างไพเราะที่สุดของพระพุทธ
โฆษาจารย์ เมื่อท่านจะอธิบายเรื่องปฏิจจสมุปบาท. ถ้าอธิบาย
เรื่องอื่นแล้วท่านอาจเหมือนนราชสีห์เลยไม่ออกตัว แล้วไม่
ขอโอกาสอะไรได้เลย แต่อันนี้ท่านว่ามันยาก แต่กล้าทำเพราะ
เหตุว่า ^{๕๕} **ถือเสียว่าพระพุทธศาสนานอธิบายได้หลายแง่หลาย**
มุม เพราะฉะนั้นเราต้องอธิบายได้สัก ^{๕๖} **แง่หนึ่งมุมหนึ่ง**; แล้ว
อีกประการหนึ่ง ^{๕๗} **คือ ว่าพระอาจารย์แต่ก่อน ๆ ก็ได้เคย**
อธิบายปฏิจจสมุปบาทไว้บ้างแล้ว จะ ^{๕๘} **นั้นเราก็อธิบาย**
^{๕๙} **นั้นได้**. แต่ถึงอย่างนั้นท่านก็ยังลงใจว่าการกระทำ ^{๖๐} **ครั้ง** ^{๖๑} **นี้** ของ
ท่าน **จะไม่ถึงลงถึงกันสมุห** เหมือนมหาสมุหมันลึกมากที่
เราจะหยั่งมันไม่ถึงกันอยู่นั่นเอง; ฉะนั้นที่ท่านอธิบายไว้มาก
มายละเอียดลออเท่าไร ก็ไม่เป็นการรับรองว่าจะถึงกันของ
มหาสมุห.

นี่สรุปแล้วเห็นว่าท่านยอมรับว่ามันยากอย่างยิ่ง แล้ว
ท่านไม่แน่ใจว่าท่านจะหยั่งลงได้ถึงกันสมุห คือหัวใจของ
เรื่อง คำอธิบายเก่า ๆ มีอยู่แล้ว แล้วท่านก็อาจจะอธิบายได้
แง่ใดแง่หนึ่งตามความปรารถนาของท่าน เพราะฉะนั้นจึงตัด
สินใจอธิบายปฏิจจสมุปบาท และแล้วคำอธิบายของท่านมัน

ก็ปรากฏออกมาในรูปที่ว่าคร่อม ๓ ชาติ เพราะมีปฏิสนธิ
 วิญญาณจากอดีตชาติมาสู่ชาติปัจจุบัน และชาติปัจจุบันก็ทั้ง
 ปฏิสนธิวิญญาณให้แก่ชาติต่อไป. เมื่อมีเวาแห่งการคร่อม
 ๓ ชาติมาแล้วเช่นนั้น ต่อมาก็มีการขยายให้แรง ให้หนัก ให้
 ชัวยิ่งขึ้นในโอกาสหลัง ๆ โดยพวกเรารุ่นหลัง ๆ นี้เอง.

เมื่ออธิบายกันแบบนี้ ปัญหามันเกิดขึ้นว่า เมื่อ
 กิเลสและกรรมเช่น อวิชชาและสังขารซึ่งเป็นกิเลสและกรรม
 แห่งชาติหนึ่ง มันจะไปมีผลต่อชาติหน้าโน้น มันก็เป็นอันว่า
 ไม่มีวิบากของกรรมไหนที่เราจะได้รับในชาติที่ทำงานนั้นเลย; ก็
 แปลว่าเราไม่มีโอกาสได้รับผลกรรมทันชาติที่เรามีตาเห็นเลย.
 ผู้มีกิเลสหรือผู้ทำกรรมจะไม่ได้รับผลของกรรมในชาติปัจจุบัน
 ทันตาเห็นเลย ต้องรอไว้ต่อชาติหน้าเรื่อย.

ถ้าท่านใช้คำว่า ชาติในภาษาธรรมเป็นอย่างที่ผม
 พูดเมื่อตะกี้แล้ว มันก็ได้รับผลทันตาเห็นทุกวัน ๆ เลยเป็น
 อกาลิโก เป็นสันตทิฏฐิโกเต็มที่อยู่. การที่จะไปยืนยันว่า
 กิเลสและกรรมในชาติอดีตให้ผลในชาติข้างหน้ามันก็ไม่ไหว
 อยู่แล้ว; ที่นี้เมื่อกล่าวให้เป็นคน ๆ เดียวกัน ทั้งชาติอดีต

ชาติปัจจุบัน ชาติอนาคต มันก็กลายเป็นสัสสตทิฏฐิ เป็น
 อันทคานิกทิฏฐิไป. มันก็เลยยิ่งขัดขวางกับเรื่องปฏิจสมุ-
 บาทที่พระองค์ตรัสไว้ เพื่อจะทำลายสัสสตทิฏฐิ และ
 อันทคานิกทิฏฐิ นั้นเอง.

ความเสียหายใหญ่หลวง ก็คือเราหมกมืออึสร-
 ภาพที่จะควบคุมกิเลสหรือกรรม เพราะมันอยู่เสียคนละชาติ
 กับเราเรื่อยไป. ชาตินี้เป็นวิบาก, ตัวเราเป็นวิบาก, เรา นั่ง
 อยู่ที่นี้เป็นวิบาก, แล้วต้นเหตุ ^{๕๔} **ของวิบากนคอกกรรมและกิเลส**
^{๕๕} **อยู่ชาตินั้น** ชาติที่แล้วมา; แล้วกิเลสและกรรมที่ชาตินี้มัน
 จะไปมีผลเป็นวิบากชาติหน้าโน้น **เรา^{๕๖}ไม่ได้รับประโยชน์**
อะไร. นี้เรียกว่าเราไม่มีอึสรภาพในการที่จะได้รับผลแห่ง
 การกระทำของเราทันตาเห็นในชาตินี้; คือไม่อาจจะทำอะไร
 แล้วได้รับผลเป็นที่พอใจในชาตินี้ได้ ถ้าอธิบายอย่างนี้.

ทำกรรมในชาตินี้ต้องรอรับผลในชาติหน้า แล้วมัน
 จะนำซึ่งใจที่ตรงไหน? นั่นแหละมันเป็นข้อที่ผิดหลักความ
 เป็น สวากุขาตธรรม : **สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม**-ธรรม
 อันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวไว้ดีแล้ว เป็น **สนฺทฺธิจฺจิกโก** **อกาลิ**
โก **เอหิปสฺสโก**; ^{๕๗} **มันผิดไปหมดเลยไม่เป็นสนฺทฺธิจฺจิกโก,**

ไม่เป็นนอกาลโก, ไม่เป็นบ้จจัดตั้ง เวทิตัพโพ; เพราะอธิบาย
 คำว่าชาติผิต เกิดไปคร่อม ๓ ชาติขึ้นมาในปฏิจสุมุบาท
 สายหนึ่ง, นี้อย่าลืมน่าภาษาที่ใช้ันี้แหละทำยุ่ง!

เรื่องส่วนตัวพระพุทธโฆษาจารย์.

ทีนี้จะวิจารณ์เรื่องส่วนตัวของพระพุทธโฆษาจารย์
 กันบ้าง.

ไม่ใช่จ้วงจาบ ไม่ใช่ินินทา ไม่ใช่ใส่ร้าย; แต่เอา
 มาเป็นเหตุผลสำหรับประกอบการอธิบาย ปฏิจสุมุบาท
 ของท่าน ซึ่งมีน้มีแง่ให้เราตั้งข้อสังเกต. เพียงแต่ตั้งข้อสังเกต
 ว่าพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ท่านเป็นพราหมณ์ โดยกำเนิด,
 ท่านเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของพราหมณ์, ท่านจบไตรเพทอย่าง
 พราหมณ์คนหนึ่ง, มีวิญญาณอย่างพราหมณ์ แล้วจึงมาบวช
 ในพุทธศาสนา แล้วได้รับสมมติกันในกลุ่มคนบางพวกว่า
 เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ร่วมพันปี. นักโบราณ
 กคดีถือว่าท่านเกิดทางอินเดียใต้, มิใช่ชวามคร, บางพวกตั้ง
 ท่านมาเป็นมอญก็มี, ไม่เหมือนในอรรถกถา ที่ถือว่าท่านเป็น
 ชวามัธยมประเทศ. ท่านเป็นพราหมณ์โดยเลือดเนื้อ แล้ว

มาเป็นพระอรหันต์ในพุทธศาสนา^๕ แล้วถ้าเกิดไปอธิบาย:
 ปฏิจจสมุปบาทของพุทธให้กลายเป็นพราหมณ์อย่าง^๕ มันยิ่ง
 สมเหตุสมผล คือท่านเปลวไปก็ได้. ถ้าท่านเปลวท่านก็ไม่ใช้
 พระอรหันต์เป็นแน่นอน. ข้อนั้นจะว่าอย่างไรก็ต้องพูดอย่างที่
 เรียกว่า ขอฝากไว้ให้ท่านผู้มีสติปัญญาพิจารณาคูเถิด.

ทีนี้^๕ ของที่ประหลาดๆ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ของ
 พระพุทธโฆษาจารย์^๕ ๖๗๗ เรื่อง^๕ ๖๗๗ เรื่อง^๕ ๖๗๗ เรื่อง^๕ ๖๗๗ เรื่อง^๕ ๖๗๗ เรื่อง^๕
 เรื่องปฏิจจสมุปบาทक्रम ๓ ชาตินักเรื่องหนึ่งแล้ว เราพูด
 กันเข้าใจแล้ว. ทีนี้^๕ เรื่องที่ท่านอธิบายอะไรๆ ในพุทธศาสนา
 กลับกลายเป็นพราหมณ์อย่าง^๕ มันมีอยู่หลายเรื่อง โดย
 เฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่องโลก, หรือเรื่องโลกวิทู.

เมื่อท่านอธิบายบทโลกวิทู ซึ่งเป็นพระพุทธรูปคุณบท
^๕ ท่านอธิบายโลกแบบโลกอย่างพราหมณ์ไปหมด ตามที่เขา
 พูดกันอยู่ก่อน. ท่านไม่อธิบายโลกอย่างที่พระพุทธเจ้าอธิบาย
 โลกอย่างพระพุทธเจ้าอธิบายนั้น ท่านอธิบายว่าโลกก็ดี เหตุ
 ให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทแห่งโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับ
 สนิทแห่งโลกก็ดี ตถาคตได้บัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณ
 วาหนึ่งที่ยังเป็นๆ ที่มีสัญญาและใจ.

ข้อนี้หมายความว่าในร่างกายที่ยาวาหาหนึ่งเท่านั้น มี
 ทั้งโลก มีทั้งเหตุให้เกิดโลก มีทั้งความดับสนิทแห่งโลก
 และทางให้ถึงความดับสนิทแห่งโลก คือพรหมจรรย์ทั้งหมด
 มีอยู่ในร่างกายที่ยาวาหาหนึ่ง และเป็นร่างกายที่ยังเป็น ๆ อยู่;
 ตายแล้วไม่มี. ในร่างกายที่มีชีวิตมีความรู้สึกปกตินี้ในนั้น
 มันมีครบ. พระพุทธเจ้าท่านเป็น “โลกวิทู” เพราะท่าน
 รู้โลกอันนี้; เพราะว่าโลกอันนี้คืออริยสัจจ์ทั้งสี่ : โลก,
 เหตุให้เกิดโลก, ความดับสนิทของโลก, ทางให้ถึงความดับ
 สนิทของโลก, มันคือเรื่องอริยสัจจ์.

ถึงที่จะอธิบายโลกวิทูให้พระพุทธเจ้าหรือถวายพระ-
 พุทธเจ้า พระพุทธโฆษาจารย์ท่านไม่อธิบายโลกอย่างนี้. ที่
 ท่านอธิบายนั้นผมว่ามันไม่เป็นพุทธ, คือท่านไปอธิบายโลก
 อย่างเป็นโอกาสโลกเหมือนที่เราได้ยินได้ฟังเรื่องปรัมปราใน
 ไตรภูมิพระร่วงอะไรทำนองนั้น. มันมาจากความเชื่อปรัมปรา
 ของพวกพราหมณ์ว่าโลกกลมเท่าไร กว้างเท่าไร ยาวเท่าไร
 จักรวาลโตเท่าไร แผ่นดินหนาเท่าไร น้ำหนาเท่าไร ลมหนา
 เท่าไร เขาพระสุเมรุสูงเท่าไร เขาบริวารสูงเท่าไร หิมวันต์ใหญ่
 เท่าไร ต้นหว้าใหญ่เท่าไร ไม้ประจำโลก ๗ ต้นเป็นอย่างไร ดวง

อาทิศยขนาดเท่าไร ดวงจันทร์ขนาดเท่าไร ทวีปอีก ๓ ทวีป
ใหญ่เท่าไร ฯลฯ นี่มันไม่ใช่เรื่องของพุทธเลย. อธิบาย
โอกาสโลกอย่างนี้ เพื่ออธิบายคำว่าโลกวิทู ว่าพระพุทเจ้ารู้
เรื่อง^๕อย่าง^๕, นี่ผมไม่เชื่อเลย. นี่ขอให้คิดดู อธิบายโอกาส
โลก อย่าง^๕มัน^๕เป็นเรื่องของพราหมณ์, เรื่องของฮินดูเก่า
ก่อนพุทธกาล.

ที่^๕พออธิบาย^๕ขึ้นมาถึงสัตว์โลก ท่านก็ไปอธิบาย
เรื่อง^๕ว่าคือสัตว์^๕ทั้งหลายมีอินทรีย์^๕ต่างกัน มีรูปลิ^๕ใน^๕นั้น^๕ต่ำ^๕น้อย
บ้าง^๕มาก^๕บ้าง, อินทรีย์^๕กล้า^๕อ่อน^๕บ้าง, ฐู^๕ง่าย^๕บ้าง, ฐู^๕ยาก^๕บ้าง
เป็น^๕ภ^๕ัพพะ^๕บ้าง เป็น^๕อก^๕ภ^๕ัพพะ^๕บ้าง ; ไม่มี^๕โลก^๕อริย^๕สัจ^๕ ๔ เลย.

พออธิบายถึงสังขารโลก ท่านอธิบายแต่เพียงว่า
พระพุทเจ้าทรงทราบเรื่องนามรูป, เรื่องเวทนา เรื่องอาหาร,
เรื่องอุปาทาน, เรื่องอายตนะ, เรื่องวิญญาณ^๕ฐู^๕ติ, เรื่องโลก
ธรรม ๘, เรื่องสัตตกาเวส ๙, เรื่องอายตนะ ๑๐, และอายตนะ
๑๒, ธาตุ ๑๘, อย่าง^๕นี้^๕ มันมี^๕แต่^๕เรื่อง^๕อย่าง^๕นี้^๕; ไม่มี^๕เรื่อง^๕
อริย^๕สัจ^๕ซึ่งอธิบายโลก^๕ครบ^๕ทั้ง^๕ ๔ ความหมาย.

เพราะเหตุ^๕ดั่ง^๕กล่าว^๕มา^๕จึง^๕ถือว่า พระพุทโฆษาจารย์
อธิบาย^๕คำว่า^๕โลก^๕วิทู^๕ นี่^๕เป็น^๕พราหมณ์^๕ ใ^๕ต้ง^๕ๆ^๕ เสีย^๕เป็น^๕ส่วน^๕ใหญ่,

แล้วที่อธิบายเป็นพุทธบังก็กระเส็นกระสาย ไม่ตรงตัวโลก
ทั้ง ๔ ความหมาย คือ โลกอย่างหนึ่ง, เหตุให้เกิดโลกอย่าง
หนึ่ง, ความดับสนิทของโลกอย่างหนึ่ง, ทางให้ถึงความดับ
สนิทของโลกอย่างหนึ่ง, ซึ่งมีอยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณวา
หนึ่ง พร้อมทั้งสัญญาและใจซึ่งพระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง ตรัส
แล้วตรัสอีก. เมื่อท่านอธิบายอย่างนี้ ผมว่า “โลกวิทู”
ตามแบบของพระพุทธโฆษาจารย์อย่างนี้ไม่เป็นพุทธ สมตาม
ที่ว่าเป็นหัวใจของเรื่อง.

ที่แท้นั้นเรื่องปฏิจาสมุปบาทนี้แหละเป็นเรื่องอธิบาย
โลก, อธิบายเหตุให้เกิดโลก, อธิบายความดับสนิทของโลก,
ทางให้ถึงความดับสนิทของโลก, ไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณ
วาหนึ่ง. ข้อ^๕นี้หมายความว่าเรื่องปฏิจาสมุปบาทฝ่ายสมุทวาร
กัถิ ฝ่ายนิโรธวารกัถิ มันมีอยู่ในคนที่ยังเป็น ๆ ที่ยาว
ประมาณวาหนึ่ง^๕. คนยังเป็น ๆ ยังไม่ตายยาวประมาณ
วาหนึ่ง^๕ มีปฏิจาสมุปบาททั้งฝ่ายสมุทวาร ทั้งฝ่ายนิโรธวาร
อยู่ในนั้น แล้วไม่มีทางที่จะเป็นอตตาคำคนสัตว์บุคคล
อะไรได้.

ที่^๕ยังมีเรื่องบางเรื่องที่ว่าทำความยุ่งยากเช่น จตุปาริสุทธิศีล, หรือศีล ๔ อย่าง^๕นี้ก็ไม่เคยพบในที่อื่น นอกจากในคัมภีร์ของพระพุทธโฆษาจารย์ : ท่านไปดึงเอา อินทริยสังวรมาเป็นศีลข้อหนึ่ง, แล้วทำให้นักเรียนเรียน ลำบาก; แล้วไปดึงเอาอาชีวีปรีสุทธิมาเป็นศีลข้อหนึ่งซึ่งทำ ความลำบาก; แล้วไปดึงเอาปัจเจกชนปัจเจยทั้งสี่คือจิวร บินทบาท เสนาสนะ เกสัช มาเป็นศีลอีกข้อหนึ่ง; มันทำ ให้เป็นศีลที่มีความหมายก้ำก๋ายกันยุ่งไปหมด ลำบากแก่การ ศึกษาที่มีหลักมีเกณฑ์. การบัญญัติศีลอย่าง^๕นี้ไม่มีในพระบาลี มีแต่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์อย่าง^๕นี้ เป็นต้น.

เรื่องอื่นๆ เช่นเรื่องนิพพาน ๒ อธิบายอย่างพระ-
อรหันต์ตายแล้วจึงจะเป็นอนุปาติเสสนิพพาน; พระอรหันต์
ที่ยังเป็นอยู่เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน; ^๕นัยนัยมากในคัมภีร์
วิสุทธิมรรค แล้วก็ไม่ตรงตามพระบาลีในพระไตรปิฎก เช่น
ในอติวุตตกะ เป็นต้น. มีเรื่องหลายเรื่องที่ว่าเราไม่อาจจะเห็น
ด้วยกับพระพุทธโฆษาจารย์^๕ : ผมไม่เห็นด้วยเต็มที่ ทั้ง ๑๐๐
เปอร์เซ็นต์ เพราะมีส่วนที่ยังไม่เข้าใจ หรือว่าปรับกันไม่ได้

อย่างนี้. นี่ผมพูดมากไปก็ถูกตำโดยผู้ที่เขาถือว่าพระพุทธรูป
โฆษาจารย์เป็นพระอรหันต์ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์. แต่เราแอบ
มาพูดกันแต่พวกเรา ก็เอาไปวิจารณ์ไม่ต้องเชื่อผมก็ได้.

ต่อไปนี้จะพูดถึง **เหตุผลที่ว่าเรื่องปฏิจสุมุบาท**
นี้ไม่ใช่เรื่องที่คร่อม ๓ ขาดินแน่, แล้วมันมีเหตุผลอย่างไร?
มันมีเหตุผลมากเหลือเกิน.

ข้อ ๑. เหตุผลอันแรกก็เกี่ยวกับภาษาคนภาษาธรรม
นั่นเอง; ปฏิจสุมุบาทไม่ใช่ภาษาคนแน่ ตะกี้ก็พูดทีหนึ่ง
แล้ว ถ้าเรื่องปฏิจสุมุบาทเป็นภาษาคน เรื่องก็จะเป็นไปว่า
พอพระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้แล้วจะต้องสิ้นพระชนม์คาคันโพธิ์นั้น
เอง: พออวิชชาดับ, สังขารดับ, วิญญาณดับ, นามรูปก็ดับ;
ก็ตายกันที่ตรงนั้นเอง. นี่แหละคือข้อที่แสดงว่า เรื่องปฏิจ-
สุมุบาทไม่ใช่คำพูดในภาษาคน. อวิชชาดับ สังขารดับ
วิญญาณดับ นามรูปดับ พระพุทธรูปเจ้าก็ยังไม่ได้สิ้นพระชนม์ที่
ตรงนั้น, ยังอยู่ต่อไปอีก ๔๕ ปีสอนพวกเรา. คำที่ใช้ใน
ภาษาปฏิจสุมุบาทนั้นไม่ใช่ภาษาคนอย่างนี้เอง.

ถึงแม้ปฏิจสุมุบาทในฝ่ายเกิดก็เหมือนกัน: อวิชชา
เกิด สังขารเกิด วิญญาณเกิด นามรูปเกิดอย่างนี้ มันไม่ใช่

เกิดอย่างภาษาคน เพราะพระพุทธรเจ้าท่านตรัสยืนยันว่า เมื่อ
 เวทนาเกิดเป็นนันทิแล้วเกิดคันหา อุปาทาน ภพชาติ; คนก็
 ไม่ได้ตายทางร่างกายคนก็ไม่ได้เกิดทางร่างกาย, คน ๆ นั้นก็
 ยังเป็นอย่างนั้น แต่ว่าในใจของเขานั้นมีเกิดมีดับ; มีตัวกูเกิด
 มีตัวกูดับ; ฉะนั้นคำว่านามรูปในกรณีนี้ มันหมายถึง
นามรูปในภาษาธรรม. นามรูปภาษาคน คือกายกับใจที่เรา
 มีกันอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าเกิดแล้วตั้งอยู่ตลอดเวลา. นี่เป็น
 ภาษาปุถุชนอย่างยิ่ง ว่าเกิดแล้วตั้งอยู่ตลอดเวลา. ภาษา
 ปรมัตถ์เพื่อ อภิธรรมเพื่อ ก็ว่าเกิดตั้งอยู่ทุกขณะจิต. แต่
 ภาษาพระพุทธรเจ้าที่เป็นภาษาธรรมแต่เกี่ยวกับเรื่อง^๕นี้กล่าวว่า
เกิดอยู่ทุกที่ทุกกระหม่อม^๖ทางอายตนะแล้วก็มี^๗วิขาเป็น
เจ้าเรือน จนกว่าจะดับไปด้วยกันครั้งหนึ่ง ๆ. ที่นั่นถ้าถือเอา
 โดยภาษาคนตลอดสายของปฏิจาสมุปบาทแล้ว ในสายหนึ่ง^๘
 จะมีเกิด ๒ ทน; เลยกลายเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ได้; นั่นแหละ
 ทำให้ต้องอธิบายเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติต่อไปจนเป็นสัสสตทิฏฐิ.
 นี่แหละภาษาคนกับภาษาธรรมต่างกันอย่างนี้.

ในตอนนี้ผมจะพูดเรื่องที่เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด
 ที่มันแตกต่างกันเหลือประมาณระหว่างภาษาคนกับภาษา

ธรรม ก็จะยกตัวอย่างด้วยคำว่า สัมภเวสี. เมื่อเรารวด
 นำเราว่า, ภูตา วา สมภเวสี วา สพเพ สตตะตา ภวนตุ สุขิตตตะตา
 ตั้งนี้เป็นต้น. ^๕นี้หมายความว่า มีสัตว์อยู่ ๒ ประเภท : สัตว์
 ภูตาคือสัตว์ที่เกิดแล้วหนึ่ง; สัมภเวสี คือสัตว์ที่กำลังแสวง
 หาที่เกิดเพื่อจะเกิดหนึ่ง. โดยทั่วไปในเมืองไทยหรือใน
 ประเทศไหนก็ตามเขาอธิบายอย่าง^๕นี้ว่าที่เกิดแล้วเป็น ๆ เช่น
 พวกเราที่นั่งอยู่ได้ ^๕นี้เรียกว่าภูตา, คือเกิดแล้ว. ส่วน
 สัมภเวสีนั้นมันเป็นเพียงวิญญาณ ไม่มีร่างกายที่ยวलय่อง
 อยู่ในอากาศธาตุ เทียบหาที่เกิด; เป็นวิญญาณเทียบหาที่เกิด;
 นั่นเขาเรียกว่าสัมภเวสี.

คำอธิบาย^๕นี้เป็นภาษาคนธรรมดา, แล้วยังเป็นฝ่าย
 อื่นด้วยคือไม่ใช่ฝ่ายพุทธ; เพราะฝ่ายพุทธไม่ได้ยืนยันว่ามี
 วิญญาณตัวตนอย่างนั้นที่ยวलय่องเป็นตัวเป็นตนเทียบหาที่
 เกิดอย่างนั้น มีแต่ในพวกสัสสตทิฏฐิ; ในศาสนาพุทธไม่มี.
 สิ่งที่เรียกว่า “วิญญาณ” ต้องเป็นปฏิจาสมุปันนธรรมเสมอ:
 เกิดดับตามเหตุปัจจัยเฉพาะหน้าเสมอ, วิญญาณलय่องอย่าง
 นั้นไม่มี; เพราะฉะนั้นสัมภเวสีอย่างภาษาคนของพวกนั้นไม่
 ใช่อัมภเวสีในพุทธศาสนา. ^๕นี้ตามความเห็นของผม! สัมภเวสี

ในความหมายของพุทธศาสนานี้ มีความหมายในทางภาษา
ธรรม แตกต่างออกมาจากนั้นไม่เหมือนกันเลย : สัมภเวสี
คือจิตของคนปุถุชนธรรมดาในเวลาที่ยังไม่มีตัณหาอุปาทาน
ยึดมั่น ถือมั่นเป็นตัวเป็นตน.

นี่ถ้าฟังไม่ตีไม่รู้เรื่องนะ ; คือในวันหนึ่ง ๆ ตาม
ปกติของคนเรา^{นี้} บางเวลาเรามีตัณหาอุปาทานยึดมั่นเป็นตัวกู
เป็นของกูขึ้นมา ; แต่เวลาส่วนมากมันเฉย ๆ นะ ; เช่นคุณ
นั่งอยู่^{นี้} มันไม่มีตัวมีตนออก เพราะไม่ได้มีตัณหาอุปาทาน
อะไร : นั่งอยู่ตามปกติใจคอตตามปกติ จิตว่างตามปกติ นั่งฟัง
ผมพูด ; แต่บางเวลาคุณมีตัณหาอุปาทานที่เดือดจัดจนเกิด ;
ทุกข์. มันมีอยู่ ๒ อย่างอย่างนี้ : ในเวลาใดเกิดตัณหาอุปาทาน
เป็นตัวกูเร่า ๆ ร้อน ๆ อยู่^{นี้} นั้นแหละเป็น “ภุกตา” คือเกิดแล้ว ;
ซึ่งเวลาปกติมัน^{นี้} เป็น สัมภเวสี รอจนกว่าเมื่อไรจะมีการเกิด
เตรียมพร้อมที่จะเกิด นี่แหละสัตว์ทั้งสองพวก^{นี้} ควรควรควรรักษา
อุทิศให้มัน : เมื่อเกิดอยู่ก็ไ้ ส่วนที่ไม่ได้เกิดอยู่ก็ไม่รู้อะไร.

ถ้าพูดภาษาอภิธรรมกันหน่อยก็ว่า จิตที่มันมิได้
อยู่ในภวังค์ คือว่าตื่นจากภวังค์ มี อวิชชาระบ้าง แต่ไม่ถึง
กับเป็นตัวกู—ของกู ; เป็นจิตธรรมดาไม่มีกระแสแห่งปฏิจ-

สมุปบาท, เป็นจิตที่ว่างอยู่เองตามธรรมชาติตามธรรมดาใน
 ชีวิตคนธรรมดาสามัญทั่วไปนั่นคือ **สัมภเวสี** หมายความว่า
 เมื่อคนมีความรู้สึกคิดนึกอยู่ตาม ธรรมดาไม่เกิดกิเลสตัณหา
 เป็นตัวกู-ของกู นั่นแหละเป็นสัมภเวสี. คุณก็สัมภเวสี ใคร
 ก็สัมภเวสี ก็มันรอว่าเมื่อไรจะเกิดตัวกู-ของกู : เป็น
 สัมภเวสีที่น่าสงสาร คือ รออยู่ที่เกิดตัวกู-ของกูเมื่อไร
 ก็ได้.

ที่นี้พอได้อารมณ์ สบเหมาะเปลอสติไป มีอวิชา
 กรอบงำ เกิดเป็นตัวกู-ของกูขึ้นมา นั่นเป็นภุตา ก็น่าสงสาร
 อย่างยิ่งขึ้นไปอีก; ควรได้รับความเมตตาปราณี กรวดน้ำ
 อุทิศให้มันทั้งภุตาและสัมภเวสี แต่ว่าเมื่อมันมีตัวกู-ของกู
 จิตขึ้นมาเป็นภุตา เต็มมันก็หมดฤทธิ์ เช่นมันโกรธหรือ
 มันรักขึ้นมาเฉยไม่ถึงชั่วโมงมันก็หมดฤทธิ์แล้ว ภุตาตายไป
 อีกกลายเป็นสัมภเวสีอีก; แล้วสัมภเวสี รอเวลาอยู่อย่างนั้น
 เดียวก็มีภุตาเป็นตัวกู-ของกูขึ้นมาอีกด้วยรักบ้าง ด้วยโกรธ
 บ้าง ด้วยเกลียดบ้าง ด้วยกลัวบ้าง ด้วยอะไรๆ ที่เป็น
 ปฏิิจสมุปบาทขึ้นมาทีหนึ่งก็เป็นภุตาทีหนึ่ง แล้วประเดี๋ยว
 เหตุปัจจัยของภุตาที่นั้นเสื่อมสลายดับตายลงไป มันก็ไปเป็น
 สัมภเวสีอีก

นี่ผมยืนยันว่าสัมภเวสีอย่างนั้นเป็นเรื่องที่ใช้ประโยชน์ได้ปฏิบัติได้ ควบคุมได้ อะไร ๆ ได้ แล้วก็ใช้ประโยชน์; มันต่างกันกับสัมภเวสีที่เขาพูดว่า พอคนตายเอาร่างใส่โลง แล้ววิญญาณเที่ยวล่องลอยหาที่เกิดนั้นเป็นสัมภเวสี. ผมไม่ถือว่าอย่างนั้นเป็นสัมภเวสี; แล้วก็เกี่ยวข้องกับค้ำย เพราะมันไม่มีประโยชน์อะไร แล้วก็มองเห็นไม่ได้ เข้าใจไม่ได้ ต้องเชื่อตามคนอื่น; แล้วยังแถมเป็นสัมภเวสีสัสสตทิฏฐิ อีกค้ำย.

ที่บาลีที่จะช่วยรับสมอ้างในความกิดเห็นอันแหวกแนวของผมอย่างนั้น มี คือพระบาลีเรื่องอาหาร ๔ ในสูตรที่ ๓-๔ มหาวัคค์, อภิสมยสังยุตต์ (๑๖/๑๑๘/๒๔๐). พระพุทธเจ้าตรัสอาหาร ๔ คือ กวพิงการอาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร คุณเรียนนักรธรรมโทกัน มาแล้วคุณก็จำได้แม่นอยู่แล้วว่า อาหาร ๔ นั้นคืออะไร แล้วอาหาร ๔ นี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า *ภุตานํ สตฺตฺตานํ จิตฺติยา* เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ที่เกิดขึ้นแล้ว คือภุตสัตว์; *สมฺภ-เวสินํ สตฺตฺตานํ อนุคฺคฺหาย* เพื่อความอนุเคราะห์แก่สัตว์ที่ยังเป็นสัมภเวสี.

อาหารทั้งสี่นี้ทรงอธิบายพร้อมทั้งอุปมาอันแสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องในชีวิตประจำวันของคนเป็นๆ ในวันหนึ่งๆ ทั้ง ๔ อาหาร; ทั้งนั้นสัตว์ทั้งสองชนิดนั้น ก็คือคนเราในวันหนึ่งๆ. อาหาร ๔ นี้ทำหน้าที่อนุเคราะห์เท่านั้นเองแก่พวกสัมภเวสี; แต่ว่าทำหน้าที่ที่จำเป็นอย่างยิ่งก็เป็นที่ตั้งที่รองรับภูตสัตว์ที่เกิดแล้ว; มันไม่เหมือนกันอย่างนี้.

ตัวอย่างนี้ชักมาเพื่อให้เข้าใจว่าแม้แต่คำว่าสัมภเวสีกับคำว่า ภูตา ก็ยังมีความหมายเป็น ๒ แบบ : แบบภาษาคนแบบหนึ่ง; แบบภาษาธรรมแบบหนึ่ง; และแบบซึ่งจะใช้เป็นประโยชน์ได้ในการศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมและอยู่ในอำนาจที่เราควบคุมได้เกี่ยวข้องได้อะไรได้นี้ มันต้องอธิบายในแบบภาษาธรรม. คุณมันออกจะประหลาดซึ่งทุกคนตามปกติยังไม่มีโอกาสเกิดนั้นเป็นสัมภเวสี พอโอกาสเกิดมีค้ำหาอุปาทาน ก็กลายเป็นภูตสัตว์ไป; ฉะนั้นคนที่ยังไม่สิ้นภพสิ้นชาติคนเดียวกันนั้นแหละ เดี่ยวเป็นสัมภเวสี เดี่ยวเป็นภูตสัตว์, เดี่ยวเป็นสัมภเวสี เดี่ยวเป็นภูตสัตว์.

ที่นี้เราต้องการจะระงับเสียทั้งภุคส์สัตว์และสัมภเวสี
 ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักของปฏิจาสุมุปาบท :
 อย่าให้มีตัวตน อย่าให้มีตัวกูเกิดอย่างเต็มรูปหรือว่าเกิดชนิด
 ที่รอเวลาอย่างสัมภเวสีนั้นด้วย; หมายความว่าอย่าเป็น
 ทั้งสัมภเวสี อย่าเป็นทั้งภุคส์สัตว์ ก็พึงจะกำจัดอาหารทั้ง ๔
 ให้หมดไป อย่าให้มีความหมาย อย่าให้อาหารทั้ง ๔ ประดุจ
 ใต้; ^๕นี้คือความรู้เรื่องปฏิจาสุมุปาบทให้ประโยชน์อย่างนี้.
^๕นี้ภาษาค้นกับภาษาธรรมที่เกี่ยวกับคำว่าสัมภเวสี.

ที่นี้ไหน ๆ ก็พูดแล้วไม่กลัวเสียเวลาแล้วพูดกันไป
 เรื่อยดีกว่า : จะยกตัวอย่างภาษาธรรมอีกสักคำหนึ่ง คือ คำ
 ว่าทุกข์.

ความทุกข์^๕นี้มีอยู่หลายระดับ : ในภาษาธรรมชั้น
 สูงสุดก็คือคำว่าทุกข์ในปฏิจาสุมุปาบทนั้นแหละ. ในบาลี
 ปฏิจาสุมุปาบทมีคำว่าทุกข์, มีการเกิดขึ้นแห่งทุกข์, การดับ
 ลงแห่งทุกข์, ซึ่งเป็นปฏิจาสุมุปาบทฝ่ายสมุทยวารและฝ่าย
 นิโรธวาร. คำว่าทุกข์ในกรณีนี้ไม่เหมือนใครอื่น : มีความ
 หมายใช้เฉพาะแต่ในเรื่องปฏิจาสุมุปาบท เพราะมันผิดจาก
 ที่อื่นเขา. ปฏิจาสุมุปาบทฝ่ายสมุทยวาร คือฝ่ายเกิดขึ้น^๕นี้

ก็คือ อวิชชาให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาน ไปจน
ถึงเกิดทุกข์นั้น นี้เรียกว่าปฏิจสมุปบาทฝ่ายสมุทวาร.

ปฏิจสมุปบาททั้งสายส่วนนี้บัญญัติไว้เป็นมิจฉาปฏิ-
ปทา ไปอยู่ในบาลีสสูตรที่ ๓ พุทธวรรค นิกาน. ส. ๑๖/๕/
๒๐. มิจฉาปฏิปทา คืออะไร? มิจฉาปฏิปทา คือปฏิจ-
สมุปบาทฝ่ายสมุทวารเกิดขึ้นเป็นทุกข์. แล้วสัมมาปฏิปทา
ความถูกต้องคืออะไร? ก็คือปฏิจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร
ดับลงๆ จนหมดทุกข์; เรียกว่าสัมมาปฏิปทา คือฝ่ายความ
ถูกต้องฝ่ายที่เกิดขึ้นๆ นั้นเป็นมิจฉัตตะ คือฝ่ายผิด.

ที่นี้คำว่า "ทุกข์" ในฝ่ายสมุทวารก็มีการเกิดขึ้นแห่ง
ทุกข์; ฝ่ายนิโรธวารก็มีการดับลงแห่งทุกข์. คำว่าทุกข์ใน
กรณีนี้ ไม่เหมือนใครเพราะมันหมายเอาเฉพาะการเป็นทุกข์
ที่มีอุปาทานยึดถือแล้วเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น **บุญก็เป็นทุกข์**
บาปก็เป็นทุกข์ **อเนญชาก็เป็นทุกข์**; อย่างที่จำแนกไว้ว่า
ปุญญาภิสังขาร, อปุญญาภิสังขาร, อเนญชาภิสังขาร.

คำว่าสังขารของปฏิจสมุปบาทนั้นมันเป็นที่ตั้งของ
ทุกข์ทั้งนั้นเลย เพราะสังขารคำนี้เป็นคำที่หมายถึงปัจจัย

ที่จะส่งไปถึงความทุกข์. ปุณฺณิกาสังขารจึงเป็นไปเพื่อทุกข์; แต่ชาวบ้านไม่เข้าใจอย่างนั้น; เขาเข้าใจว่าบุญแล้วก็ต้องเป็นเรื่องสุข. นี่เป็นพวกปุณฺณิกาสังขารที่ปรุ้งแต่งบุญ ทำให้ได้บุญขึ้นมา. ส่วนอปุณฺณิกาสังขาร ปรุ้งแต่งบาปได้บาปขึ้นมา อเนญชาภิกัสังขาร ปรุ้งแต่งภาวะไม่หวั่นไหว ได้ความไม่หวั่นไหวขึ้นมา. ทั้ง ๓ อย่างยังเป็นทุกข์ เพราะว่ามีมันเป็นที่ตั้งของอุปาทาน : อุปาทาน ยึดครองบุญ ยึดครองบาป ยึดครองอเนญชา ทั้ง ๓ อย่างจึงเป็นทุกข์หมด. เพราะฉะนั้น คำว่าทุกข์ ในปฏิจจสมุปบาทมีความหมายเป็นพิเศษกว่าความทุกข์ในที่อื่น.

บาปนี้เป็นมิจฉัตตะ เป็นทุกข์ได้ง่ายแล้ว; แต่ว่าบุญหรืออเนญชาก็ยังเป็นทุกข์ และเป็นมิจฉัตตะอยู่นั้นแหละ; แม้ว่าจะบั้นบุญหรืออเนญชาก็ยังเป็นมิจฉัตตะ เพราะว่ามันกำลังเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน. สำหรับอเนญชานั้นที่จริงมันก็เอียงไปในทางเป็นบุญ แต่เขาไม่เรียกว่าบุญ เรียกเป็นความไม่หวั่นไหว ไม่กระตุกกระคิกไปตามบาปและบุญ แต่ยังมีตัวกู.

พวกอเนญชานี้ก็คือที่ชอบเรียกกันว่า "พรหม" ทั้งหลาย. พวกนี้ก็ยังมีตัวกู ไม่คิดบาปติดบุญอะไร แต่มี

ตัวกู; ถึงแม้จะไม่หวั่นไหว มีจิตไม่หวั่นไหวในฉนวนใน
สมาบัติอยู่แล้วก็ยังเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เพราะมีตัวกู :
มือเหนือขาของกูมันก็เป็นทุกข์. ฉะนั้นจึงขอให้ถือว่า คำว่า
บุญหรือคำว่าทุกขเป็นสับสนกันหมดเลย.

ชาวบ้านพูดว่าบุญแล้วก็ต้องเป็นสุขและดี แต่ภาษา
ปฏิจาสมุปบาทแล้วเป็นทุกข์เหมือนกันหมด : บุญก็เป็นทุกข์
ดีก็เป็นทุกข์ กุศลก็เป็นทุกข์ เพราะว่าถูกปรุงขึ้นมาแล้วก็
ปรุงต่อไป เพราะฉะนั้นจึงจะจัดเป็นปฏิจาสมุปบันธธรรม
ที่จะต้องเป็นทุกข์. ถ้าเรามองเห็นเข้าใจจนยอมรับว่า ภาษาคน
กับภาษาธรรมต่างตรงกันข้ามกันอย่างนี้ ; แล้วเลือกเอา
ภาษาธรรมมาใช้กับปฏิจาสมุปบาทแล้ว ก็จะเข้าใจปฏิจาส-
มุปบาทได้ง่ายเข้า.

ข้อ ๒. ที่นี้มาถึงตอนที่มันยาก เข้าใจยากอยู่นิด
หน่อยว่า เรื่องปฏิจาสมุปบาทมันจำกัดความไว้เฉพาะแต่ใน
ขอบเขตของการยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น : มิได้หมายความว่าถ้า
มีชีวิตจิตใจมีความรู้สึกคิดนึกได้แล้ว จะเป็นปฏิจาสมุปบาท
ไปหมด เพราะฉะนั้นกฎเกณฑ์ของปฏิจาสมุปบาทไม่ใช่
แก้ตัวในกรรม.

เพื่อจำง่ายก็พูดอย่างนี้ดีกว่า ว่าหลักเกณฑ์เรื่อง
 ปฏิภาณสมุปปาตนั้น เราไม่ใช่แก้เด็กในครรภ์ เพราะเด็ก
 ในครรภ์ยังไม่มีความรู้สึกชัดเจนถึงกับจะมีอวิชชา ตัณหา
 อุปาทานได้. มีพระบาลีที่กล่าวเกี่ยวแก่การเกิดของเด็กจน
 กว่าที่จะเกิดปฏิภาณสมุปปาต ก็บาลีมหาตัตถสัจจะสูตร
 มุลุปัณณาสก์ มัชฌิมนิคาย (๑๒/๔๘๗/๔๕๒); ให้คำอธิบาย
 ความข้อนี้ไว้ชัดเจนที่สุด. พระพุทธเจ้าตรัสว่า ชีวิตคน
 มันตั้งต้นขึ้นมาอย่างไร.

ตรัสว่าเมื่อบิตามารดาอยู่ร่วมกัน แล้วมารดาก็มีระดู
 แล้ว แล้วมีคันธัพพะเข้าไปตั้งอยู่เฉพาะสัตว์จึงจะเกิด. ถ้าบิตา
 มารดาไม่อยู่ร่วมกัน มันก็ไม่มีโอกาสจะเกิด; บิตามารดาอยู่
 ร่วมกัน แต่มารดาไม่มีระดูแล้ว มันก็ไม่มีทางจะเกิด; หรือว่า
 อยู่ร่วมกันมีระดูแล้วแต่ถ้าคันธัพพะไม่เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะมันก็
 ไม่เกิดเหมือนกัน มันต้องประกอบด้วยองค์ ๓ : บิตามารดา
 อยู่ร่วมกัน มารดามีระดูแล้ว แล้วก็คันธัพพะ ซึ่งไม่รู้ว่าจะ
 แปลว่าอะไรเป็นภาษาไทย ก็เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ ถ้าพูด
 อย่างวิชาวินัยนักก็ว่าคันธัพพะนั้นก็หมายถึงเชื้อของฝ่ายบิตาแล้ว
 มันเข้าไปตั้งอยู่เฉพาะในไข่ของมารดา ต้องมีอย่างนั้นมันจึง

จะเกิดสัตว์ขึ้นมาได้. ถ้าบิณฑามารคาอยู่ร่วมกันและมารคาก็มี
ระคูลแล้ว แต่ว่าคันธัพพะ ไม่เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะมันก็เกิด
ไม่ได้ คือว่าเชื่อบิณฑามไม่ได้ผสมในไข่ฝ่ายมารตามันก็เกิดไม่ได้
เพราะฉะนั้นจึงว่าต้องครบทั้ง ๓ อย่าง แล้วมันก็ต้องครบทั้ง ๓
มาได้.

ที่นพอครรรค์แก่ ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง แล้ว
มารคาก็กลอดบุตร; มารคากลอดบุตรออกมาแล้ว โตเป็น
เด็กทารกแล้วเล่นของเล่น เล่นทราย เล่นดิน อย่างเด็ก
เล่น, นึกยังเฉยอยู่; จนกระทั่งเด็กที่เป็นขนาดกุมารแล้ว
ได้รับการบำเรอ ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้วเกิดความ
ยินดียินดีร้าย; นี่แหละปฏิจสมุปบาทจึงจะตั้งต้น.

ปฏิจสมุปบาทชนิดนี้ไม่อาจจะตั้งต้นแก่เด็กในครรภ์
หรือแก่เด็กที่ยังเล็กเกินไป ปฏิจสมุปบาทจะตั้งต้นได้เฉพาะ
เด็กที่เริ่มมีความรู้สึกรู้จักในทางยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้นจึงมีบาลี
เขียนไว้ชัด เป็นพระพุทธานุภาพที่ชัดไว้ชัดว่า *โส* (กุมารโ) *จกขุณา* *รูปุ* *ทิสฺวา* *ปิยฺรฺเป* *รูปฺ* *สฺวฺรฺ* *ขฺยติ*—กุมารนั้นครั้นเห็น
รูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมมีความกำหนดในรูปอันเป็นที่รัก,
อปฺปิยฺรฺเป *รูปฺ* *พฺยฺวปฺ* *ขฺยติ*—ย่อมมีความขัดเคืองในรูปอัน

ไม่เป็นที่รัก; *อนุปฏิจิตกายสติ จ วัหริ* — เขาอยู่ด้วยกายสติ
 ที่ไม่ได้เข้าไปตั้งไว้ คือไม่มีสติ; *ปริตตเจตโส* — มีจิตเบา
 คือปราศจากความรู้ ปราศจากวิชา เต็มไปด้วยอกุศล; *ตณฺเฏ*
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ยถากุติ นปฺปชานาติ — เขาไม่รู้จัก
 เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ตามที่เป็นจริง; *ยตฺถอสฺส เต ปาปก*
อกุสลา ธมฺมา อปริเสสา นิรุชฺชนฺติ — ชนิดที่รู้แล้ว บาป
 อกุศลธรรมทั้งปวงจะดับไปไม่มีเหลือ.

นี่ฟังดูให้ตี ผมจะทบทวนเฉพาะแต่ภาษาไทยเอาใจ
 ความอีกครึ่งหนึ่งว่า เต็กอยู่ในครรรค์ ครอบกำหนดตลอด
 ออกมา; ยังเต็กอยู่ เล่นดินเล่นทรายไปตามเรื่องจนกว่าจะถึง
 ระยะหนึ่ง ซึ่งเต็กนั้นได้รับการเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ คือ
 รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; เมื่อเห็นรูปที่น่ารักก็รักหรือ
 กำหนด เมื่อเห็นรูปที่ไม่น่ารักก็ชังเคือง; เขาอยู่ด้วยจิตใจ
 ที่ปราศจากสติที่ตั้งไว้ดีแล้ว, หมายความว่าไม่มีความรู้เรื่อง
 ที่จะตั้งสติไว้อย่างไร มีแต่อวิชา มีจิตใจที่เบาหวิวไปตาม
 อารมณ์ที่มากกระทบ.

ที่แปลกประหลาดอย่างยิ่งตรงนี้ ก็มีว่า กุมารนั้นไม่รู้
 เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ตามที่เป็นจริงชนิดที่จะดับบาปอกุศล

ทั้งหลายได้; มันน่าหัว; แต่ว่ามันจริงที่สุดคือ เต็กกุมาร
 มันไม่เคยรู้เรื่อง เจโตวิมุติ บัญญาวิมุติ คือวิธีที่จะทำจิตให้ว่าง,
 ให้ปล่อยวางกิเลสจากอารมณ์; มันไม่รู้อะไรในเรื่องนี้เลย,
 แปลว่าเต็กนั้นไม่รู้เรื่องวิมุติเลย แล้วก็ไม่มีสติด้วย.

ที่นี้เต็กนั้นมันถึงพร้อมอยู่ด้วยอนุโรธะและวิโรธะ
 คือยินดียินร้ายกลับไปกลับมาอยู่อย่างนี้; ได้เสวยเวทนาอัน
 เป็นสุขบ้าง อันเป็นทุกข์บ้าง เป็นอกุททมสุขบ้าง; เต็กนั้น
 ก็ยินดีเพลิดเพลิน กล่าวสรรเสริญมัวหมกอยู่ในเวทนานั้น;
 เมื่อเป็นเช่นนั้น มันก็ยอมเกิดขนแก่กุมารนั้น. มันก็ได
 ในเวทนาทั้งหลาย; นั่นคืออุปาทาน. เพราะมีอุปาทานจึง
 มีภพ, เพราะมีภพจึงมีชาติ, เพราะมีชาติจึงมีชรามรณะ.

นี่เรื่องของเต็กเล็กๆ ตั้งอยู่ในครรภ์ในท้องแม่คลอด
 ออกมายังไม่รู้เรื่อง ยังไม่เกี่ยวกับปฏิจาสมุปบาท; จนกว่าจะ
 ได้เกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ แล้วรู้จักยินดียินร้าย และในใจไม่มี
 บัญญาไม่มีวิชาไม่มีความรู้เรื่องวิมุติ คือความหลุดพ้นจาก
 ความทุกข์ และสติที่ตั้งไว้ไม่เป็น เพราะไม่รู้เรื่อง.

ที่นี้ได้เสวยเวทนาจากเบญจกามคุณนั้น สุขบ้าง
 ทุกข์บ้างอกุททมสุขบ้าง แล้วมันก็ อภินนุทติ-เพลิดเพลิน

อย่างยิ่ง, อภิวทติออกปากสรรเสริญชมเชยอยู่ ว่าดีไว้อ
 อร์อัยไว้, นี่คือนภิวทติ แล้วก็ อชฺโณสย ติฏฐุติ-มัวเมา
 หมกมุ่นจมอยู่ในรสของเวทนานั้น. เมื่อเป็นอยู่อย่างนั้น
 สิ่งทีเรียกว่านั้นที ก็เกิดขึ้นในจิตของเด็กนั้น : เมื่อเห็นรูป
 ที่น่ารักก็กำหนด, เห็นรูปไม่น่ารักแล้วขัดเคือง: อย่างนี้คือ
 นันทิเกิดขึ้น นันทินั้นคืออุปาทาน. นี้แหละคือการตั้งต้น
 ของปฏิจัสมุปบาทที่ตรงนี้. เพราะฉะนั้นในกรณีของปฏิจัส-
 สมุปบาทนี้เด็กต้องโตขนาดที่รู้ความหมายของเบญจกามคุณ;
 แล้วจิตธรรมตาสามัญของเด็กนั้น ประกอบอยู่ด้วยวิชา
 คือไม่มีความรู้เรื่องวิมุติ.

นี่การที่จะเกิดปฏิจัสมุปบาทขึ้นมาได้ต้องประกอบ
 ด้วยองค์อย่างนี้ว่า เด็กต้องโตพอที่จะรู้เรื่องเบญจกามคุณ;
 แล้วก็ไม่มีความรู้เรื่องธรรมะหรือเรื่องวิชา; เมื่อได้สวຍ
 เวทนาใดแล้วก็มีการเพลิดเพลินอย่างยิ่ง ชมเชยอย่างยิ่ง
 มัวเมาหมกมุ่นอย่างยิ่ง สิ่งนั้น ๆ คือนันทิ, นันทินั้นคือ
 อุปาทาน. นี้แหละปฏิจัสมุปบาทตั้งต้นอย่างนี้. เด็กโต
 มากแล้ว ถึงแม้จะไม่ถึงขนาดที่จะแต่งงานมันก็มีอาการอย่าง
 นี้ได้. เด็กเริ่มรู้เรื่องอารมณ์ทางเบญจกามคุณแล้ว ปฏิจัส-
 สมุปบาทจึงจะเริ่มต้นลงไปในตัวนั้นได้.

นี้เราเคยเข้าใจผิดไขว้ ๆ เหวว ๆ กันอยู่มากเกี่ยวกับ
 เรื่องนี้. ^๕เดี๋ยวนี้ก็พบพระพุทธรูปที่แสดงไว้ชัดอย่างนี้.
 เด็กก็มีภพ มีชาติ : เด็กตัวน้อย ๆ ^๕นี้มีภพมีชาติขึ้นมาใหม่
 มันก็ไม่ใช่ภพชาติที่ออกมาจากท้องแม่ แล้วเด็กตัวน้อย ๆ
^๕นี้จะภพชาติเรื่อย ๆ ไปทุกคราวที่ประสพอารมณ์ทางกามคุณ
 ห้า ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ทุกวัน ๆ ทุกเดือน ทุกปี จนไม่รู้
 ว่าภพ ชาติ ไม่ต้องตายเข้าโลงก็มีภพมีชาติใหม่อยู่ทุกวัน.
 ร่างกายไม่ต้องตายก็มีภพมีชาติอยู่เรื่อยไปอย่างนี้. ^๕นี้เป็นเรื่อง
 ของปฏิจาสมุปบาท; เป็นกระแสของปฏิจาสมุปบาทในกุมาร
 น้อยที่เพิ่งเกิดขึ้น.

สรุปใจความได้สั้น ๆ นิดเดียวว่า ปฏิจาสมุปบาท
 เกิดเพราะมีความยินดีในร้าย, และไม่มีสติ, เพราะไม่รู้ว่าจะ
 ตีงสติอย่างไร, แล้วก็รู้สิ่งที่จะดับทุกข์คือวิมุตติเลย; จิตใจ
 ต้องมีอาการอย่าง^๕นี้จึงจะมีปฏิจาสมุปบาท แล้วมีในชาติ^๕นี้เอง
^{๕๕๕} ^๕ติดต่อกันไป ๆ จนกว่าจะตายไม่รู้วาก็รอบ ก็สาย
 ก็ร้อยรอบ ก็พันรอบของปฏิจาสมุปบาท; ฉะนั้นการอธิบาย
 ปฏิจาสมุปบาทรอบเดียวกร่อมตั้ง ๓ ชาติ ^๕นี้ผมเห็นว่าผิดแน่

ข้อ ๓. ที่นักรบมาถึงตอนที่สำคัญที่สุดที่ว่า **ความเกิด**
ขึ้นแห่งปัจฉิมอุบายตลอดทั้งสายนั้น มันเร็วขนาดที่เรา
กำหนดไม่ได้; เรียกว่าสายฟ้าแลบดีกว่า. ฟ้าแลบแปล็บ
 อย่างนี้ เราจะเห็นว่าฟ้าแลบแปล็บเดียวเท่านั้น. ในนั้น
 จะมีอะไรเป็นลำดับ ๆ อยู่ตั้งแต่ ๑๑—๑๒ ลำดับ อย่างที่เราไม่รู้.
 เช่น พอเราโกรธเป็นทุกข์ขึ้นมา แวบเดียวเท่านั้นเราก็โกรธ
 และเป็นทุกข์เสร็จแล้ว : เราไม่รู้ว่ามี**ในแวบเดียวแวบนั้น**
 มีถึง ๑๑ ระยะเวลา : ตั้งแต่อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป
 อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ถึง
 ๑๑ ระยะเวลาในแวบเดียวนั้น. เรากระทบอารมณ์ทางตาเป็นต้น
 แวบเดียว เป็นความรักหรือความโกรธอะไรเสร็จแล้วเรียกว่า
 สายฟ้าแลบ. แต่ในสายฟ้าแลบนั้น แบ่งออกเป็น ๑๑ ตอนได้
 มันจึงจะเป็นปัจฉิมอุบาย

มีพระพุทธานิเทศแสดงเรื่องโลกอย่างที่ว่า เมื่อ
 ตะกัณว่าโลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับของโลก, ทางให้ถึง
 ความดับของโลก มีอยู่ในกายเป็น ๆ ที่ยาววาหนึ่งนี้. ใน
 โลกสูตร โยคะเขมิวัคค์, สฬายตนสังยุตต์, พระพุทธเจ้า
 ท่านตรัสการเกิดขึ้นแห่งโลก และความดับลงแห่งโลก โดย
 นัยแห่งปัจฉิมอุบายว่า :

“ภิกษุทั้งหลาย! ความเกิดขึ้นแห่งโลกเป็นไฉน ?
 อาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ; ประชุมพร้อมแห่งธรรม
 ทั้ง ๓ นั้นคือผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะ
 เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงมี
 อุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ; เพราะภพเป็น
 ปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ
 ปรีทนะ ทุกข โทมนัส อุปายาส; ภิกษุทั้งหลาย! แลความ
 เกิดขึ้นแห่งโลก”.

การเกิดแห่งปฏิจาสมุปบาทอย่างที่อยู่ทุกกันอยู่ทั่วไปนี้
 พระพุทธเจ้าตรัสว่านี่แหละคือการเกิดขึ้นแห่งโลก. การเกิด
 ขึ้นแห่งทุกขนั้นก็คือการเกิดขึ้นแห่งโลก; แลก็เพียงมีเมื่อ
 อายตนะภายใน อายตนะภายนอกกระทบกัน เกิดวิญญาณ
 ๕
 ๗.

ที่นี้มันยากลำบากตรงที่ว่าตั้งแต่อวิชาปรุ่แต่ง
 สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะนี้ เราแยกไม่เป็นว่ามัน
 ได้มีการปรุ่แต่ง ๆ ตั้ง ๒-๓-๔ ระยะเวลาที่ตรงนั้น เพราะมันเร็ว
 ยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ มารู้สึกเป็นเวทนาเป็นสุขหรือทุกข์สบายใจ

หรือไม่สบายใจเสียแล้ว ส่วนความคับแค้นแห่งโลกก็เหมือนกัน
 อีก ก็ว่าคับแค้นแห่งอวิชา สังขาร วิญญาณ ฯลฯ ก็เป็นการคับ
 ลงแห่งทุกข์แล้ว ก็คือความคับแค้นแห่งโลก. ความเกิดแห่งโลก
 ความดับแห่งโลก ทรงแสดงไว้อย่างนี้; แล้วความเกิดขึ้นแห่ง
 โลกเร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ ความดับลงแห่งโลกก็เร็วยิ่งกว่า
 สายฟ้าแลบ; ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ถ้าไม่สนใจกันเป็นพิเศษ
 อย่างละเอียดลออแล้วไม่มีทางจะเข้าใจได้ในเรื่องของปฏิจา-
 สมุปบาท ว่าในระยะสายฟ้าแลบแวบนั้นมันมีตั้ง ๑๑ อากา

ข้อ ๔. ที่นี้จะพูดเรื่องภพเรื่องชาติให้ชัดเจนไปอีก
 ว่าไม่ใช่ต่อเมื่อเข้าโลงแล้วจึงไปเกิดใหม่ มันเกิดอยู่ในวันเดียว
 ดังหลายภพหลายชาติอย่างนี้.

เดี๋ยวนี้^๕อยากจะพูดว่าแม่กำลัง^๕เคี้ยวอาหารอยู่ในปาก
 ยังไม่ทันจะกลืน : เคี้ยวอาหารคำเดียว^๕เคี้ยวไป^๕เคี้ยวมา^๕อยู่ใน
 ปาก ยังไม่ทันจะกลืน ชั่วเวลาเพียงเท่านั้นก็อาจมีภพมีชาติได้
 ดังหลายหนหลายครั้งหรือหลายรอบ. เพราะว่าเรา^๕เคี้ยวอาหาร
 อยู่ในปากกว่าจะกลืนเข้าไป, สมมติว่า ๒ นาที หรือนาทีเดียว
 ก็เถอะ; นาทีหนึ่ง^๕ตั้ง ๖๐ วินาที ใน ๖๐ วินาทีนี้^๕ ความคิด
 อาจจะหม้อมไป^๕หม้อมมา^๕เรื่องความอร่อย, เรื่องความไม่อร่อย,

หรือว่าคิดอย่างอื่นเพลินไปเนื่องจากความอร่อย^๕เป็นต้น.
 ชั่วโมงเพียงเท่านั้น^๕มันอาจจะเกิด “ตัวกู-ของกู” ได้; เทียบ
 อย่างนั้น^๕เดียวอย่าง^๕นี้กว่าจะได้กลิ่นลงคอกลงไป แล้ว^๕เดียวคำ
 ใหม่^๕อีกกว่าจะอิม; กว่าจะกินอาหารอิม^๕นี้เกิดภพเกิดชาติได้
 นับไม่ถ้วน. ถ้าคนมันคิดเก่ง รู้สึกเก่งหรือไวต่อความรู้สึก
 หรือว่ามันมีอะไรมาแวดล้อมมากเกินไป ชั่วโมงเดียวอาหารกว่าจะ
 อิมใน ๑ ^๕มือนเกิดภพเกิดชาติได้^๕นับไม่ถ้วน

ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในสูตรที่ ๔
 มหาวัคค์ อภิสมยสังยุตต์ สังยุตตนิกายเล่ม ๑๖ หน้า ๑๒๒
 ว่า “ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าระคะ นันทิ ตัณฑหา มีอยู่ใน กวพิง
 การารหารไซรั วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่เฉพาะ และเจริญ
 งอกงามในกวพิงการารหารนั้น; ที่ใดวิญญาณตั้งอยู่เฉพาะ
 และเจริญงอกงาม การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมมีในที่นั้น” ^๕ตั้ง
 พังถูกไหม? มันอาจจะลึกเกินไปจนพังไม่ถูก ขอล่าวซ้ำใหม่
 ว่า “ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าระคะ นันทิ ตัณฑหา มีอยู่ในกวพิง-
 การารหารไซรั วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่เฉพาะ และเจริญ
 งอกงามในกวพิงการารหารนั้น”.

เมื่อเราเคี้ยวข้าวอยู่ในปากแล้วรู้สึกอร่อย ด้วยรสชาติ
 นั้นที่ คัดหนอยู่ เมื่อเห็นวิญญาณจะตั้งอยู่ในขณะแห่งการ
 เคี้ยวข้าวนั้นและเจริญงอกงามในคำข้าวนี้ นี่หมายความว่า
 ว่ามันละเอียดจนถึงกับว่าคำข้าวคำเดียว เคี้ยวกว่าจะแตก
 กว่าที่จะกลืนเข้าไป มันมีหลายระยะที่จะให้วิญญาณเกิดขึ้นได้
 เป็นวิญญาณ หลายๆ วิญญาณ : อร่อยที่หนึ่ง อร่อยแวบ
 หนึ่ง อร่อยอย่างหนึ่งเปลี่ยนไปอร่อยอีกอย่างหนึ่ง วิญญาณ
 จะเกิดขึ้นใหม่ทุกที. ถ้าวิญญาณเกิดขึ้นแล้วก็หมายความว่า
 สร้างนามรูปใหม่ทุกทีไปด้วยเหมือนกัน.

ความรู้สึกในใจถูกตั้งขึ้น เคี้ยวอย่างนั้น เคี้ยวอย่าง
 เป็นไปตามอำนาจของวิญญาณ; มีกายกับใจที่จะเปลี่ยนไป
 และเรียกว่ามันทำหน้าที่ของมัน. ก่อนนั้นมันไม่ทำหน้าที่;
 เคี้ยวมันเกิดทำหน้าที่ไปตามกำลังของวิญญาณ วิญญาณ
 เกิดหลายหน นามรูปก็เกิดและดับหลายหนในขณะที่เคี้ยว
 ข้าวอยู่เพียงคำเดียว เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า ใน
 ที่ใด; หมายความว่าในคำข้าวใด, วิญญาณตั้งอยู่เฉพาะและ
 เจริญงอกงาม; การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมมีในที่นั้น, คือใน
 คำข้าวนี้. นี่หมายความว่านามรูปที่ถูกสร้างขึ้นด้วยอวิชา

สังขาร นั้นมันจะเกิดขึ้นเป็นแบบหนึ่งๆ เนื่องจากคำข้าวที่ กำลังเคี้ยวอยู่นั้น; เพราะว่าเคี้ยวลงไปทีหนึ่งๆ ไม่ใช่ว่ามัน เหมือนกันไปทุกที; มันมีความรู้สึกที่เปลี่ยนไปๆ ฉะนั้น จึงสร้างนามรูปใหม่ได้หลายแบบ กว่าจะกินข้าวเสร็จคำหนึ่ง กลืนลงไปในคอ.

เรื่องซับซ้อนในพระบาลีนั้นยังมีต่อไปว่า “การ ก้าวลงแห่งนามรูปมีในทีใด คือในคำข้าวใด ความเจริญ แห่งสังขารย่อมมีในที่นั้น”. นี่มันจะย้อนไปทำให้อานาจ ปรุ้งแต่่งที่เป็นสังขารนั้นเกิดขึ้นอีก เกิดขึ้นอีกๆ หรือมาก ขึ้นหรือแรงขึ้น จนกลายเป็นกรรมทางมโนกรรมอย่างแรง ขึ้นมาแล้ว.

เรื่องยังมีต่อไปว่า “ความเจริญแห่งสังขารย่อม มีในทีใด; อายตน์ ปุณฺพุกวาภินิหฺพคฺติ - คือการเกิดขึ้น เฉพาะในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีในที่นั้น”. เมื่อนั่งกินข้าว เคี้ยวข้าวอยู่มีความปรุ้งแห่งสังขารในที่นั้น ก็จะมีการเกิดขึ้น แห่งภพใหม่สืบต่อไปในที่นั้น ไม่ทันลุดจากการกินข้าวก็มี ภพใหม่เกิดขึ้นเฉพาะต่อไปในที่นั้น. ที่นี้ การเกิดขึ้นแห่งภพ ใหม่ต่อไป มีในทีใด; ชาติ ชรา มรณะ ต่อไปก็ย่อมมี ในที่นั้น.

ข้อนี้ถ้าอธิบายอย่างภาษาคนที่เขาอธิบายกัน มันกลายเป็นเรื่องชาติหน้า ชาติต่อไปหมด. แต่ตัวหนังสือบาลี พระพุทธภาษิตไม่ยอมให้เป็นไปเช่นนั้นได้; มีพุดถึงเรื่องที่เกิดขึ้นที่ รากะ ตัณฑหา ในเมื่อกำลังเคี้ยวข้าวอยู่ในปากเท่านั้น ไม่ได้พุดอะไรใหญ่โตมากมาย.

ในเรื่องกวางพิกการาหาร คืออาหารคำข้าวที่เคี้ยวด้วยปากก็เป็นอย่างนี้.

ที่หนังสือสาหาร มโนสังฺกเจตนาหาร วิญญานาหาร อีก ๓ อย่างก็เป็นอย่างนี้คือถือหลักเดียวกัน. นี้จะยังทำให้เห็นได้ว่า หน้าที่ฝ่ายรูปธรรมคือคำข้าวแท้ ๆ มันยังเป็นที่อย่างนี้; ที่นี้อาหารฝ่ายนามธรรมเช่น ผัสสาหาร มโนสังฺกเจตนาหาร วิญญานาหาร มันยิ่งรวดเร็วกว่านี้; ฉะนั้นอาหารฝ่ายนามธรรมที่กระทำด้วยจิตใจโดยเฉพาะ มันสร้างให้เกิดภพใหม่ชาติใหม่ได้รวดเร็วยิ่งกว่านี้. นี้คือข้อเท็จจริงที่จะต้องมองดูให้เห็นเกี่ยวกับพระสูตรนี้.

หลักเกณฑ์อันนี้เรามีว่า รากะ หรือนันทิ คือความกำหนด ความพอใจ ในความอร่อยนั้นมันเกิดมีอยู่ได้แต่ในขณะที่กำลังลมรสอยู่เท่านั้น พอไม่มีการเคี้ยวการกินการอะไร

มันเกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นสิ่งทั้งหลายจะเกิดได้ ก็แต่ใน
 ขณะที่มันมีความรู้สึกอร่อยอยู่ที่ลิ้น, รากะ นั้นที่มันมีอยู่เฉพาะ
 เมื่อรู้สึกอร่อยอยู่ที่ลิ้นในขณะที่เคี้ยวอาหารนั้น; ดังนั้นชีวหา-
 วิญญาณที่อาศัยรสกับลิ้นนั้น มันก็เข้าไปตั้งมั่นในอาหารนั้น
 แล้วเจริญงอกงามมากออกไป ยิ่งนานเท่าไรมันก็ยังมีวิญญาณ
 เกิดงอกงามมากออกไปเท่านั้น

^{๕๗}นี้เป็น วิญญาณตามความหมายในปฏิจสุมุปาบท
 ที่ว่าสังขารให้เกิดวิญญาณ ไม่ใช่ปฏิสนธิวิญญาณ; แล้วก็ถูก
 ตู้อเอาไปเป็นปฏิสนธิวิญญาณหมด โดยพวกที่รู้แต่ภาษาคน
 พุคเป็นแต่ภาษาคน มีตัวตน ครอบมภคร่อมชาติเสียเรื่อย
 แต่ถ้าจะพูดกันอีกทีหนึ่งก็พูดได้เหมือนกันว่า วิญญาณอะไร
 ก็ตามที่ทำหน้าที่ให้เกิดอุปาทาน ภพ ชาติ ในปฏิจสุมุปาบท
 ได้ตามนัยที่ผมกล่าวมาแล้วข้างต้น, ก็อาจเรียกวิญญาณนั้นว่า
 “ปฏิสนธิวิญญาณ” ได้เหมือนกัน เพราะมันสืบต่อการเกิด
 “ตัวกู” ให้ติด ๆ กันไป.

ขอให้ท่านทั้งหลาย ได้รู้ว่าวิญญาณอย่างนี้ที่เจริญงอก
 งามมาจากรากะและหนันทิ เมื่อกำลังเคี้ยวอาหารอยู่นั้นเป็น
 วิญญาณธรรมคา ไม่ใช่ปฏิสนธิวิญญาณอย่างชาวบ้านพูด.

แต่วิญญานธรรมตาในแบบของปฏิจสมุปบาท^๕ จะสร้างภพ
สร้างชาติตามนัยแห่งปฏิจสมุปบาทที่แท้จริง ที่นี้เดี่ยวน^๕มาก
มายก่ายกอง ที่ใช้คำว่า “นามรูปหยั่งลง” หมายความว่า
เพ็งหยั่งลง เมื่อรู้สึกอร่อยในอาหารที่กำลังเคี้ยวอยู่ในปาก :
นามรูป เพ็งทำหน้าที่ของนามรูป เต็มที่ตอนนั้น; ไม่ใช่ว่า
นามรูปทางกายและใจที่เกิดเหมือนอย่างที่เขาเรียกว่าตายเข้า
โลงแล้วไปเกิด

สิ่งที่เรียกว่า “ความเจริญแห่งสังขาร” ก็หมายถึง
ถึงสังขารในปฏิจสมุปบาท คือสิ่งที่จะปรุงแต่งกายวาจาใจ
ให้ทำหน้าที่ ให้มันรุนแรงมากขึ้น เรียกว่ามี, ว่าแก่กล้า
กว้างขวางมากขึ้น. ในพระบาลีเรียกว่า “ความเจริญแห่ง
สังขาร” ก็คือเป็นไปรวดเร็วในขณะนั้น ในขณะที่เคี้ยว
อาหารอร่อยอยู่ เพราะฉะนั้นมันจึงสามารถที่จะสร้างภพใหม่
ชาติใหม่ คือ “ตัวกู” ใหม่ ๆ “ตัวกู” “ตัวกู” “ตัวกู” ใหม่ ๆ
ทะยอยขึ้นมาเรื่อยอย่างมากมายอย่างกว้างขวาง. ^๕นี้เรียกว่า
ความเจริญแห่งสังขาร.

เมื่อเป็นดังนั้นปัญหาของ “ตัวกู” ที่เกี่ยวกับการเกิด
แก่เจ็บตายหรืออะไรก็ตาม มันก็มีมากและเป็นทุกข์มาก

ดังนั้นจึงมีการตรัสต่อไปเป็นข้อสุดท้ายว่า “ภิกษุทั้งหลาย
 อายุที่ ชาคี ขรามรณะ ย่อมมีในที่ใด เรากล่าวสิ่งนั้นว่า **สโถก**
สรณ์ สอุปายาส” . ปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับเรื่องชาติ เรื่อง
 ชรา เรื่องมรณะ คือปัญหาเรื่องยุ่งยากกวนใจเนื่องมาจากความ
 ยึดมั่นถือมั่นเอาเป็นของตัว.

ปัญหาเกี่ยวกับชาติ ชรา มรณะ นั้นมันอยู่ในที่ใดหรือ
 ในสิ่งใด พระองค์ทรงเรียกสิ่งนั้นว่า **มีความโศก มีธุลี เป็น**
ไปด้วยอุปายาส. นี่ก็หมายความว่าภาวะใหม่ของ “ตัวกู”
 นี้เต็มไปด้วยความโศก เต็มไปด้วยกิเลส เต็มไปด้วยความ
 คับแค้น. รวมความว่า **ภพใหม่หรือชาติใหม่นี้มันไม่ได้มากมาย**
แทบจะนับไม่ไหวในขณะที่ปากเคี้ยวอาหารกินอร่อยอยู่ยังไม่
ทันจะสิ้นคำ และในนั้นก็มิมีราคะ มีตัณหา มีนั่นก็เกิดอยู่ด้วย
 แล้วทำให้เกิดสังขารด้วย เป็นเรื่องที่สมบูรณ์สำหรับที่จะเป็น
 ปฏิจจสมุปบาทรอบหนึ่ง ๆ.

หลักปฏิบัติหรือจะเรียกว่าจักรราศีของ ปฏิจจสมุปบาท.

ที่นี้มาถึงเรื่องที่เราเรียกว่าเป็น **หลักปฏิบัติ**. นี่มันก็
 เกินเวลามามากแล้ว เรื่องมันยังไม่จบ; แล้วเราไม่มีโอกาส

จะพูดอีก และเราก็ได้วางหัวข้อไว้แล้วว่า จะพูดเรื่องหลักปฏิบัติเกี่ยวกับปฏิจาสุมุปบาท ดังนั้นก็ต้องพูดต่อไป.

หลักโดยวงกว้างนี้มันนำประหลาดที่สุด. ผมจะเรียกมันว่า “จักรราศี” ของปฏิจาสุมุปบาท; ตั้งต้นติดต่อกันไปตั้งแต่สมุทรวาร จนถึงนิโรธวาร แล้วนำหัวข้อตรงที่ว่า มันจะแสดงให้เห็น “อันิสงส์ของความทุกข์” ขอให้ฟังต่อไป.

พระพุทธภาษิตนตร์สล่าดับ เรื่องดับทุกข์ไว้อย่างนำประหลาด : พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “สำหรับผู้รู้ ผู้เห็น เราจึงกล่าว; สำหรับผู้ไม่รู้ไม่เห็น เราก็ไม่กล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ”. ความสิ้นไปแห่งอาสวะย่อมมี เมื่อรู้เห็น ลักษณะความเกิด ความดับ แห่งขันธทั้งหลาย; นี้ทรงยกเอาความสิ้นแห่งอาสวะนั้นว่า มีได้ เมื่อมีการรู้ การเห็น ในความเกิดขันธ์และความดับไป และรู้เห็นลักษณะแห่งความเกิด และความดับของเบญจขันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยอุปาทาน ก็อรุณ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ อย่างนี้. ถ้ารู้ว่าลักษณะมันเป็นอย่างไร เกิดอย่างไร ดับอย่างไร โดยแท้จริงแล้วจะเป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ; หรือความสิ้นอาสวะมีได้เพราะ

รู้เรื่องน. — ๗ พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าตถาคตรู้เห็นเรื่องน
 จึงได้กล่าว; ถ้าไม่รู้ไม่เห็นจะไม่กล่าว ก็จะไม่ทรงเอา
 เรื่องที่ไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นมากล่าวเป็นอันขาด.

ความสันอาสาสนะนั้น ถ้ามีขึ้นแล้ว จักทำให้เกิดญาณ
 ที่รู้ว่าจิตสันอาสาสนะแล้ว; — ญาณในธรรมเป็นที่สันไปแห่ง
 อาสวะ นี้จะมีได้ต่อเมื่อมีวิมุตติมาแล้ว; — วิมุตติคือความ
 หลุดพ้นจะมีก็เพราะมีวิราคะ, มัน้องวิราคะ มีวิราคะเป็นที่
 อาศัย; — วิราคะนี้มัน้องอาศัยนิพพิทา; — นิพพิทาน
 ต้องอาศัย ยถากุตญาณทัสสนะ คือเห็นสิ่งทงปวงตามที่เบ็น
 จริง; — ยถากุตญาณทัสสนะ นี้ต้องอาศัยสมาธิ; — สมาธิ
 ต้องอาศัยความรู้สีกที่เบ็นสุข; — สุขนี้ต้องอาศัยบัสสัทธิคือ
 ความว่างบ; — บัสสัทธินี้ต้องอาศัยปีติ; — ปีติต้องอาศัย
 ปราโมทย์; — ปราโมทย์ต้องอาศัยศรัทธา; — และก็แปลก
 ตรงที่ว่า **ศรัทธาต้องอาศัยความทุกข.**

ทีนี้ก็วกเข้าหาปฏิจสุมุปบาทว่า — ความทุกขนั้น
 ต้องอาศัยชาติ — ชาติต้องอาศัยภพ — ภพต้องอาศัยอุปาทาน
 — อุปาทานต้องอาศัยตัณหา — ตัณหาต้องอาศัยเวทนา

— เวทนาอาศัยผัสสะ — ผัสสะอาศัยอายตนะ — อายตนะ
 อาศัยนามรูป — นามรูปอาศัยวิญญาณ — วิญญาณอาศัย
 สังขาร — แล้วสังขารอาศัยอวิชชา; แล้วก็จับกัน.

นี่แปลว่าการสิ้นอาสวะนั้นจะต้องได้อาศัยสิ่งที่เป็
 บัญญัติลงมาตามลำดับ ตามลำดับ ๆ ตามนัยที่กล่าวแล้วจนมา
 ถึง **ศรัทธา**. เรามีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 ศรัทธาในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นี้ : นี้เรียกว่าเรามีศรัทธา.
 ทัศนลงย้อนกลับขึ้นไปอีกที่ว่า พอมีศรัทธา ก็มีปราโมทย์
 — มีปราโมทย์ก็มีปีติ — มีปีติก็มีปลื้มสัสติ — มีปลื้มสัสติก็มีสุข
 — มีสุขก็มีสมาธิ — มีสมาธิก็ญาณทัสนะ — มีนิพพิทา
 — วิราคะ — วิมุติ; แล้วมีญาณที่รู้ว่าวิมุติแล้ว; ก็ม
 ความสิ้นไปแห่งอาสวะนั้น; นี่แสดงว่ามันต้องตั้งต้นที่
 ศรัทธา.

ทัศนศรัทธาเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยทุกข์ นี้เป็นของแปลก.
 เข้าใจว่าคงไม่เคยได้ยินกันสักกี่คนนักกว่า ศรัทธาที่เรามีกันอยู่
 นั้น มันตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยความทุกข์ : ถ้าไม่มีความทุกข์
 บิบบัน เราไม่วิ่งมาหาพระพุทธเจ้าจริงไหม? เราวิ่งมาหาพระ
 พุทธเจ้า เอาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง, มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า

อย่างเคร่งครัด, นั่นเพราะว่าเราถูกความทุกข์บีบคั้น. ความ
เป็นอยู่ในชีวิตจึงกลายเป็นว่าความทุกข์เป็นเหตุให้เกิดศรัทธา
ความทุกข์เลยกลายเป็นของดี เหมือนกับเพชรมีอยู่ในหัว
คางคก ที่แสนจะน่าเกลียด : ในความทุกข์กลับมีเพชรคือสิ่ง
ที่บังคับให้เราวิ่งมาหาพระพุทธเจ้าแล้วก็มีศรัทธา.

ในพระพุทธภาษิตนี้ตรัสความทุกข์เป็นที่ตั้งแห่ง
ศรัทธา แล้วความทุกข์ก็มาจาก อวิชา สังขาร วิญญาณ
นามรูป ฯลฯ คือปัจจุสมุปบาท; ก็แปลว่าเป็นการแสดง
ให้เห็นว่าอย่าเสียใจเลย อย่ากลัวเลย อย่างน้อยใจเลย : เรื่อง
ปัจจุสมุปบาทนี้ ถ้าเราทำให้ดีความทุกข์นั้นจะกลายเป็น
ที่ตั้งของศรัทธา; แล้วศรัทธาก็จะทำให้เจริญอกงามในธรรม
เรื่อย ๆ ไปจนถึงความสิ้นอาสวะ. การมองความทุกข์กันใน
แง่นี้ จะมีอาการเหมือนกับว่าพบเพชรพลอยอยู่ในหัวคางคก
ที่แสนจะน่าเกลียด. แต่ที่นั่นคนก็เกลียดก็กลัวกันเสียหมด;
คางคก ลูกหนู กิ้งกือ ไล่เคียนอะไรก็กลัวกันเสียหมด;
แต่ถ้ามารู้ว่าความทุกข์นี้เป็นปัจจัยแห่งศรัทธา เป็นที่ตั้ง
ที่เจริญอกงามแห่งศรัทธาแล้ว เรื่องก็เป็นอันว่ากลายเป็น
สิ่งที่ใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

เอาละ นี่มันก็เลยเวลามากมาแล้ว; เรื่องก็มาก
ประเด็น เชื่อว่าคงจำไม่ไหว; นอกจากจะไปทบทวนเอาใหม่
จากเทปบันทึกเสียงนี้; แต่ผมสรุปความให้ได้ว่า เรื่อง
ปฏิจสุมุบาททั้งหมดนี้มันมีประโยชน์อย่างไร.

สรุปความ

เกี่ยวกับปฏิจสุมุบาทสรุปความได้ว่า :—

๑. โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความคับโลกก็ดี
ทางแห่งความคับโลกก็ดี ทั้งหมดนี้มันมีขึ้นเมื่อมีการรับ
อารมณ์ทางอายตนะในปฏิจสุมุบาทฝ่ายสมุทวาร และ
นิโรธวารนั่นเอง;

และทั้งหมดนี้ อยู่ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง ที่ยัง
เป็น ๆ ตายแล้วไม่มี.

๒. ปฏิจสุมุบาททั้งสายนั้นไม่มีทางจะแยกเป็น
๓ ภพ ๓ ชาติ หรือคร่อมภพคร่อมชาติอย่างที่พูดกันใน
ภาษาคนไม่มีเหตุผลแม้ในทางพยัญชนะคือตัวหนังสือ คือ
คำว่า “ปฏิจ” นั่นเอง.

คำว่า *ปฏิจ* มันแปลว่าอาศัย แต่เป็นการอาศัย
ชนิดที่ติดเนื่องกันไปทีเดียวไม่มีขาดตอน : ตรงนี้สอนบาลี

กันอีกนิตหนึ่งว่า “ปฏิจ” แปลว่าอาศัย คือสืบเนื่องกันไป
ไม่ขาดตอน. อุปมาเหมือนอย่างว่ามีดวงอาทิตย์ : เพราะ
มีดวงอาทิตย์จึงมีโลก; เพราะมีโลกจึงมีน้ำในโลก; เพราะ
มีน้ำในโลกจึงมีการระเหยขึ้นไปเป็นไอน้ำ; เพราะมีการระเหย
เป็นไอน้ำจึงมีเมฆฝน; เพราะมีเมฆฝนจึงมีฝน; เพราะ
มีฝนจึงมีการตกลงมา; เพราะมีการตกลงมาถนนจึงเปียก;
เพราะถนนเปียกมันจึงลื่น; เพราะถนนลื่นนาย ก. จึงหกล้ม;
เพราะนาย ก. หกล้มศีรษะของนาย ก. จึงแตก; เพราะ
ศีรษะแตกนาย ก. จึงไปหาหมอ; เพราะนาย ก. ไปหาหมอ
หมอก็ต้องทำการรักษา; เพราะมีการรักษามันจึงมีการหาย.

อย่างนี้คุณไปตัดตอนมันได้หรือ? นี่หมายความว่า
มันต้องเนื่องกันไปอย่างนี้ไม่มีอะไรแทรกแซงให้ขาดตอนได้.
นั่นแหละคือความหมายของคำว่า “ปฏิจ”. ทั้งนั้นปฏิจ-
สมุปบาทก็แปลว่ามันอาศัยเนื่องกันอย่างนี้เกิดขึ้น; ฉะนั้น
มันแบ่งเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ไขว้กันไม่ได้; มันไม่มีเหตุผล
แม้ในทางตัวหนังสือที่จะไปแยกมันเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ.

ไม่มีเหตุผลจะต้องแยก เพราะว่าเรื่องปฏิจสมุปบาท
นี้เป็นเรื่องอริยสัจส์แท้ ๆ เป็นอริยสัจจ์ในชีวิตประจำวัน.

ถ้าว่าเป็นปฏิจสมุปบาทชนิดคร่อม ๓ ชาติแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไรเลยแก่เรา; และไม่อาจจะเป็น สันติภูริโก อกาลิโก และปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ;

และถ้าไปเกิดถือว่าปฏิจสมุปบาทคร่อม ๓ ภพ ๓ ชาติ ก็จะมีสัสตมิจนาทิกุฎฐิอย่างภิกษุสาติเกวัญญบุตร.

แล้วถ้าเขาจะแยกเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ก็มีไว้เรียนกันเล่นสนุก ๆ แล้วไม่มีความจริงเลย : สอนปฏิจสมุปบาทกันอย่างสนุก ๆ เที่ยงกันสนุก ๆ; ยิ่งลึกซึ้งยิ่งสนุกแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไรเลยเพราะปฏิบัติไม่ได้. มันต้องเป็นปฏิจสมุปบาทที่ถูกต้องตามพระบาลีเต็ม แล้วก็ปฏิบัติได้, ควบคุมได้, ล้วนแต่ที่นี้, อยู่ในเขตที่มีอคว่ำถึงทงนั้น หมายถึงเราอาจปฏิบัติได้จัดการได้ทั้งนั้น. ฉะนั้นปฏิจสมุปบาทคร่อม ๓ ชาติ นั้นมันเป็น **เนืองอก** เป็น **โรคมะเร็งเนืองอกทางปริยติ** ที่รักษาไม่หายอย่างโรคมะเร็งทั่วไป.

๓. ใจความของมันก็มีว่า ปฏิจสมุปบาทเกิดทุกคราวที่กระทบอารมณ์ ต้องมีการกระทบอารมณ์, แล้วผู้นั้นต้องเป็นผู้ที่โตพอสมควรแล้วไม่ใช่เด็กในครรภ์ ไม่ใช่เด็ก

อ่อนอ้อแอ้ ไม่ใช่เด็กที่ยังไม่รู้จักคิดนึก ต้องโตเป็นเด็ก
 ขนาดที่รู้อะไรได้แล้ว, แล้วเขากระทบอารมณ์โดยปราศจาก
 สติ หรือวิชา, มีแต่อวิชา, อายตนะข้างนอกอายตนะข้าง
 ในของเขาช่วยให้เกิดการสร้างวิญญาณขึ้นมา, วิญญาณก็สร้าง
 นามรูปในทันใดนั้น สร้างอายตนะในทันใดนั้น เพื่อให้กลายเป็น
 เป็นนามรูป หรืออายตนะอันใหม่ ที่จะทำอะไรไปตามอวิชา;
 การสร้างนั้นเป็นแบบสายฟ้าแลบ, ถ้าเป็นมากจะถึงกับสะอึก.

ขอให้จำคำว่า ถ้าเป็นมากจะถึงกับสะอึก; เช่นเมื่อ
 เราเหลือบตาไปเห็นอะไร เราสะอึก, ได้ยินเสียงอะไรเราสะอึก
 หรือว่าเห็นเหตุการณ์อะไร ถึงกับขนลุกสะอึก มันเป็นมาก
 ถึงอย่างนั้นเป็นอคติมหันตารมณ้อย่างยิ่ง มันก็ถึงกับสะอึก
 ในกรณีที่สังขารสร้างวิญญาณถึงกับสะอึก, ในแนวของการ
 สะอึกนั้นมันมีอาการของปฏิจัสสมุปบาททั้งหลายตอน อวิชา
 สร้างสังขาร, สังขารสร้างวิญญาณ, วิญญาณสร้างนามรูป,
 นามรูปสร้างอายตนะขึ้นมา, ผัสสะนั้นจึงรุนแรงถึงกับสะอึก
 ถ้ารุนแรงจนถึงกับสะอึกแล้ว ทั้งหมดนั้นจะต้องมีลำดับถูก
 ต้องตรงตามปฏิจัสสมุปบาท.

๕. ปฏิจัสมุปปาทเป็นเรื่องแสดงข้อเท็จจริง ของ
 ความทุกข์, ทั้งที่เกิดและที่ดับ; **ไม่ใช่แค่แสดงเรื่องคนที่เป็
 เจ้าของความทุกข์**, ที่หอบหัวความทุกข์คร่อมภพคร่อมชาติ.
 คนที่เป็นเจ้าของความทุกข์ไม่มี, **เกิดความทุกข์โดยไม่ต้อง
 มีผู้ทุกข์**. ฉะนั้นขอให้ทุกคนมองเห็นว่าปฏิจัสมุปปาทมุ่ง
 แสดงความเกิดและดับแห่งความทุกข์, ไม่ได้แสดงตัวบุคคล
 ที่เป็นเจ้าของความทุกข์ที่เกิดและดับ, แล้วยังเป็นเรื่องแสดง
 กฎเกณฑ์แห่งเหตุและปัจจัย อย่างละเอียดอย่างมีประโยชน์,
 อย่างที่ไม่มีที่ไหนในโลกจะแสดงได้.

นี่เราคุยโวแทนพระพุทธเจ้าว่าเรื่องปฏิจัสมุปปาท
 นี้เป็นเรื่องแสดงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับเหตุและปัจจัยอย่างที่ไม่ม
 ที่ไหนในโลกแสดงได้!

ในที่สุดนี้ ก็อยากจะพูดว่าเรามาปลงอาบัติกันเถิด:
 ผมก็เคยเรียนปฏิจัสมุปปาทมาอย่างผิดต่อพุทธประสงค์; ช่วย
 ไม่ได้เมื่อเรียนนักธรรม; แล้วผมก็ยังเป็นครูสอนนักธรรม
 อีก ๑ ปี แล้วก็สอนปฏิจัสมุปปาทผิดต่อความจริงทั้งนั้น.
 นี่ผมเองเคยเรียนผิดและสอนผิด เรื่องปฏิจัสมุปปาทชนิด
 คร่อม ๓ ชาติ; ฉะนั้น **ขอปลงอาบัติ ขอแสดงการบอกลัย**

ขอโทษ กันที่นี้ ในเวลานี้ ในความผิดแต่หนหลัง; และขอ
ยืนยันว่าที่ได้พยายามค้นคว้าต่อมาตลอดเวลาหลายสิบปีนี้ ได้
พบปฏิจจสมุปปาทในลักษณะอย่างนี้คือ **ปฏิจจสมุปปาท**
ที่อยู่ในขอบเขตที่เราควบคุมได้, ปฏิบัติได้, มีสติถูกต้อง
ข้องกันได้ ทัศนวิสัยในขณะที่อารมณ์มากระทบ อย่างเดียว
ที่เป็นเรื่องปฏิจจสมุปปาทที่มีประโยชน์. ที่เป็น **หลักของ**
การปฏิบัติ.

ถ้าถามว่าปฏิบัติอย่างไร? ไม่มีคำตอบอย่างอื่นนอก
จากว่า **มีสติ เมื่อมีอารมณ์มากระทบ อย่าแสดงสติ อย่า**
ให้เกิดวิชชาปรุง สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ
ชนิดที่จะไปเป็นทุกข์ : รักษาให้เป็นอย่างเดิมไว้เสมอ; เป็น
สัมภเวสีที่ไม่ต้องเกิดภัยดีกว่า เพราะมันไม่เกิดทุกข์.

ที่นี้ขอให้พบว่า ต่อไปนี้จึงมีความรู้ที่ถูกต้อง; พวกที่
เป็นฆราวาสกลับไปถึงบ้านแล้วก็ให้รู้จักปฏิจจสมุปปาทให้ถูก
ต้อง แม้ในคราวที่กำลังเคี้ยวอาหารเอร็ดอร่อยอยู่ในครั
วนี้ก็ให้รู้ว่าภพชาติอาจจะเกิดได้หลายสิบหลายร้อย.

การแสดงอธิบายปฏิจจสมุปปาทอย่างนี้ผมจะต้องถูก
ตำล้นโลกไม่เฉพาะแต่เมืองไทย; เพราะว่าเป็นประเทศไหนเขา

ก็สอนกัน แต่เรื่องคร่อมภพคร่อมชาติ. เพียงแต่การพูดถึง
เรื่องบุญคุณ และอภิธรรมนี้ ยังถูกค่าแต่ในเมืองไทย ล้น
เมืองไทย; แต่การพูดเรื่องปฏิจสมุปบาทนี้ ผมรู้แล้วว่า
จะต้องถูกค่าอย่างล้นโลก แต่ว่าในฐานะที่เป็น “พุทธศาสน”
ก็ต้องทำ

เราเป็นศาสนของพระพุทธเจ้ารู้จะเป็นอย่างไร,
อะไรเป็นที่เสียหายแก่พระพุทธเจ้าแล้วต้องต่อสู้ แล้วต้องทำ;
เพราะฉะนั้นไม่กลัว ให้ใครพากันตักกันล้นจักรวาลก็ไม่กลัว;
อย่าว่าเพียงถูกค่าล้นโลกเลย.

นี่คือเรื่องปฏิจสมุปบาทที่ไม่คร่อมภพคร่อมชาติ
กับปฏิจสมุปบาทที่คร่อมภพคร่อมชาติ มันต่างกันอย่างนี้:
ที่คร่อมภพคร่อมชาติไม่มีประโยชน์อะไร ปฏิบัติไม่ได้, ไว้
คุ้มไม่เป็นนักปราชญ์ที่ไม่รู้จักตัวเอง; ส่วนปฏิจสมุปบาท
ที่ปฏิบัติได้นั้น พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้; เราถือเอาตาม
นั้นแล้วดับทุกข์ได้ ไม่ข้องแวะกับสัสสตทิฏฐิ หรือ อันทคา-
ทิกทิฏฐิ; ไม่มีอคตคาตว์ตนในปฏิจสมุปบาท; เป็น อริโย,
เป็นออตถสญฺหิโต, เป็นของประเสริฐเต็มไปด้วยประโยชน์.

เป็นอันว่าเรื่องปฏิจาสมุปบาทอันยี่ดียวนี้ มันก็ต้อง
พูดกันยี่ดียวหน่อย แล้วมันพูดทีเดียว อาจจะไม่มีโอกาส
พูดอีก ก็ต้องขอภัยตรงที่ว่าเลยเวลามากจนทำให้คนบางคน
รำคาญ เอละพอกันที.

- ๑. ...
- ๒. ...
- ๓. ...
- ๔. ...
- ๕. ...
- ๖. ...
- ๗. ...
- ๘. ...
- ๙. ...
- ๑๐. ...
- ๑๑. ...
- ๑๒. ...
- ๑๓. ...
- ๑๔. ...
- ๑๕. ...
- ๑๖. ...
- ๑๗. ...
- ๑๘. ...
- ๑๙. ...
- ๒๐. ...

[Handwritten signature or text]

มีโดยไม่ต้องมีผู้

ถ้ามีอะไร แล้วใจ รู้สึกเหนื่อย
สำนักเรื่อย ว่าก็มี อย่างนี้หนา
มีทั้ง "กู" ทั้งของ "กู" อยู่อัตรา
นั่นอัตรา มาผูกขึ้น ในการมี

ถ้ามีอะไร มีไป ตามสมมุติ
ไม่จับจุด ว่า "ของกู" รัวถี่
แห่งจิตใจ ไม่วิปริต ผิดวิธี
มีอย่างนี้ ย่อมไม่เกิด ตัวอัตรา

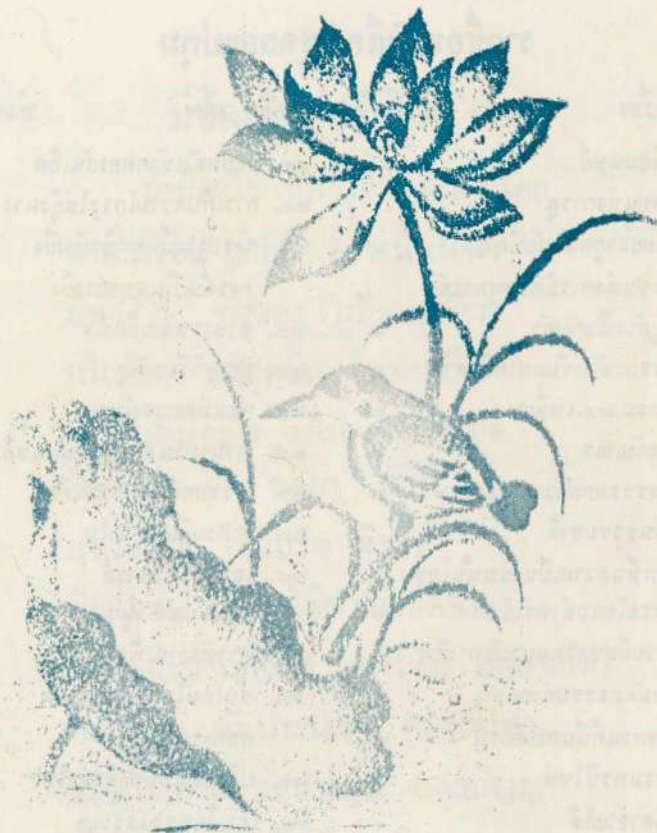
จะนั่นมีอะไร อย่าให้มี อัตราเกิด
เพราะสติ อันประเสริฐ คอยกันทำ
สมบูรณ์ด้วย สัมปชัญญ์ และปัญญา
นี้เรียกว่า รู้จักมี ที่เก่งเกิน
เป็นศิลปะ แห่งการมี ที่ชั้นยอด
ไม่ต้องกอด ไพนรก ระหกระเหิน
มีอย่างว่าง ว่างอย่างมี มีได้เพลิน
ขอชวนเชิญ ให้รู้มี อย่างนี้แล.

พุทธทาส

รายชื่อหนังสือ ชุดลอยปทุม

อันดับ เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่
๑. คู่มือมนุษย์	๖	๑๙. ถอยหลังเข้าคลองกันเถิด	๑
๒. ศิลปแห่งการดู ด้วยตาหูตสัมผัสปัญญา	๑	๒๐. การเก็บความโกรธใส่ยุ่งฉาง	๒
๓. ศิลปแห่งการมีพระพุทธรเจ้า อยู่กับเนื้อกับตัว	๑	๒๑. การปรุงเป็นทุกข์อย่างยิ่ง การดับเป็นสุขอย่างยิ่ง	๑
๔. ธรรมะสำหรับคนเกลียดวัด	๑	๒๒. อาหารหล่อเลี้ยงใจ	๒
๕. ธรรม ๒๔๐ เหลี่ยม	๓	๒๓. ปุณฺณกิริยาวัตถุ	๑
๖. พุดกับแฉะ	๑	๒๔. พ่อแม่สมบุรณแบบ	๑
๗. ศิลธรรมกลับมา ตอนที่ ๑	๒	๒๕. อานาปานสติและดับไม่เหลือ	๒
๘. เห็นธรรมชาติ คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง	๑	๒๖. ธรรมคิดและธรรมคิดา	๑
๙. ธรรมโอสถสำหรับโลก	๑	๒๗. ความมั่นคงภายใน	๑
๑๐. ความมีสุขภาพอนามัยทางจิต	๒	๒๘. โลกพระศรีอารย์ อยู่แค่ปลายจมูก	๒
๑๑. ปรมัตถธรรมค่ากลอน	๑	๒๙. การทำงานเพื่องาน	๑
๑๒. นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้	๒	๓๐. สันโดษไม่เป็นอุปสรรค แก่การพัฒนา	๑
๑๓. ธรรมพรบี่ใหม่	๒	๓๑. ปฏิจัสสมุบาทคืออะไร?	๑
๑๔. ตกตาช่วยได้	๑	๓๒. เจ้าเงื่อนของธรรมะ และ อิทัปปัจจยตา	๑
๑๕. ศิลธรรมกลับมา ตอนที่ ๒	๑	๓๓. การอยู่ด้วยปัจจุบัน ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต	๑
๑๖. ศิลธรรมกลับมา ตอนที่ ๓	๑	๓๔. พุทธศาสตร์ กับ โสยศาสตร์	๑
๑๗. คำของครู	๒		
๑๘. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นกัลยาณมิตร	๑		

ช. น. ศ. ๒๕๒๕

- ๑) มีใบและกลีบดอกที่สวยงาม
- ๒) มีกลิ่นหอม
- ๓) มีถิ่นกำเนิดในเขตร้อน
- ๔) มีประโยชน์หลายอย่าง

มีถิ่นกำเนิดในเขตร้อน
มีกลิ่นหอม
มีประโยชน์หลายอย่าง
มีถิ่นกำเนิดในเขตร้อน

พจนานุกรมศัพท์ภาษาไทย